

27072

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM FELSEFESİ BİLİM DALI

ABDURRAHMAN SÂMÎ'NİN
HAYATI, ESERLERİ
ve
TEFSÎR-İ FÂTİHA-İ ŞERÎFE
RİSÂLESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Süleyman DERİN

Danışman
Doç. Dr. H. Kamil YIL

İstanbul 1993

İÇİNDEKİLER

TRANSKRİPSİYON.....	IV
KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ	VI

BİRİNCİ BÖLÜM İŞARİ TEFSİR

1-TEFSİR İLMİNİN TARİFİ VE ÇEŞİTLERİ.....	1
a-Tefsir ilminin Tarifi.....	1
b-Tefsir Çeşitleri.....	1
1-) Rivayet metodu.....	1
2-) Dirayet metodu.....	2
3-)İşârî metod.....	2
II-İŞÂRÎ TEFSİRİN TANIMI	2
III-İŞARİ TEFSİRİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.....	4
A-İŞARİ TEFSİRİN DOĞUŞU.....	4
B-İŞÂRÎ TEFSİRİN GELİŞİMİ.....	5
C-DAHA SONRAKİ SUFİ TEFSİRLERİ.....	13
IV-İŞARİ TEFSİRİN METODU.....	14
V-İŞÂRÎ METODLA KALEME ALINAN MÜSTAKİL FÂTİHA TEFSİRLERİ.....	17
A-Müellifi Belli Olanlar:.....	17
B-Müellifi Belli Olmayanlar.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

1- ABDURRAHMAN SÂMÎ'NİN HAYATI.....	20
a-İsmi ve Nisbesi.....	20
b-Doğum Yeri ve Yılı.....	20
c-Ailesi.....	20
d-Gençliği Tahsili ve Yetiştirilmesi.....	21
e-Resmi Görevi.....	21
II-İLMİ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ.....	22
a-İlmi kişiliği:.....	22
b-Tasavvufî Kişiliği.....	23
III-ESERLERİ.....	24
A-YAZMALAR.....	24

1- Kitâbu's- Sırrı't-Tevhîd:	24
2- Tefsîru'l-Kur'ân Tenvîrû'l-Beyân.....	24
3-Hadîs-i Erbeîn.....	25
4-Tevcîhü'l-Âyâtî'l-Muhtelefi'z-Zâhir.....	25
5-Kitâbu'd-Düstûru'l-Bedî'.....	26
6-Kitâbu's- Sırr'l-Kadîr fî İlmi'l-İksîr.....	26
7- Kenzû'l-Âşıkîn.....	27
8-Şerhu'l-Emâlî.....	27
9-Şerhu'l-Kâfiye.....	27
10-Fâtîha Sûresi Tefsiri.....	27
11-Müteferrik Risâleler.....	28
B-MATBÛ ESERLERİ.....	28
1-Mi'yâru'l- Evliyâ.....	28
2-Divân-ı Sâmi	29
3- Müntehabât-ı Sâmiyye.....	29
4- Evrâdû'l-Mukarrabîn.....	30
5-el-Meslekü's-Sâmiyye fî sülûki'n-Nakşıyyeti'l-Behâiyye ve'l-Halvetiyyeti'l-Hüsâmiyye.....	30
6-Şerh-i Esrâr-i Esmâî'l-Hüsnâ.....	31
7-Binâ-yı İslâm.....	31
8-Hediyyetü'l-Âşıkîn.....	31
9-Tuhfetü'l-Uşşâkiyye.....	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM FÂTİHA SÜRESİ TEFSİRİ

A-TEFSİR-İ SÜRETİ'L-FÂTİHA'NIN KAYNAKLARI VE TAHLİLİ...	33
FÂTİHA'NIN MERTEBELERİ.....	34
BİRİNCİ BAHİS.....	35
İKİNCİ BAHS.....	37
ÜÇÜNCÜ BAHS.....	39
MERÂTİB-İ VÜCÛD.....	41
VÜCÛB VE İSBÂTİ.....	43
KELÂMIN KISIMLARI.....	45
MEVÂNÎ'S-SARF (GAYR-I MUNSARİF).....	46
İ'RÂB VE BİNÂ	47
B-FÂTİHA SÜRESİ NEŞRİ.....	50-168
SONUÇ.....	169
BİBLİYOGRAFYA.....	170

TRANSKRİPSİYON

s ث:

h ح:

h خ:

z ذ:

s ص:

d ض:

t ط:

z ظ:

' ع:

â ا:

û و:

î ی:

' ء:

kâ ق:

KISALTMALAR

a. e.	:Aynı Eser
b.	:Bin veya İbn
bk.	:Bakınız
c.	:Cilt
DİA	:Diyânet İslâm Ansiklopedisi
Ef.	:Efendi
ktp.	:Kütüphânesi
nşr	:Neşreden
nu.	:Numara
OM.	:Osmanlı Müellifleri
Rşd.	:Reşâd
s.	:Sayfa
trc.	:Tercüme
ts.	: Tarihsiz
Ü.	:Üniversite
v.	:Vefat
vr.	:Varak

ÖNSÖZ

Hamd âlemlerin yüce Rabbına, Salat u selam ve her türlü ihtiram O'nun sevgilisi, kulu ve Rasulü Muhammed Mustafa, âl ashabına.

Nasıl ki insanlar doğup, büyüüp, güçlendikten sonra yaşlanıp ölüyorsa, müesseseler de doğar, büyür ve ölür. Onların vücudlarından yeni müesseseler yeşerip boy gösterir. XX. yy, İslam âlemi ve İslam müesseseleri, dinî ilimler için hızlı bir çöküş dönemi olmuştur. Bu çöküşün de etkisiyle, Bu dönemde yetişen âlimler ve büyük sufiler nispeten bilinmemektedir.

Bu sebeble yakın tarihimizde ki büyük sufilerden biri olan Abdurrahman Sâmî'yi ve onun Fâtiha Sûresi Tefsirini tez konusu seçtik. Böylece yakın geçmişimize bir nebze ışık tutmak ve Osmanlı Devleti'nin son mahsullerinden biri olan Abdurrahman Sami ve eserlerini tanıtmak istedik.

Abdurrahman Sami, hayatı ve eserleri hakkındaki bu çalışmamızı üç bölüm halinde inceledik. Birinci bölümde genel olarak işâri tefsirin mâhiyetini ve târihi gelişimini kısaca inceledik. İkinci bölümde Abdurrahman Sami'nin hayatını ve eserlerini ele aldık. Üçüncü bölümde Fâtiha Sûresi Tefsirinin tahlilini ve latinize edilmiş halde tefsirin esas metnini verdik. Okuyucuya kolaylık olması bakımından risalenin latinize edilmesi esnasında aşırı bir transkripsiyon ve noktalama sistemi takip etmedik.

Çalışmamız esnasında birinci derecede Abdurrahman Sâmî'nin eserlerinden istifade ettik. Bunun dışında işâri tefsirle alakalı kaynaklarda sıkça kullandık.

Çalışmam esnasında gerek metnin okunmasında ve gerekse tezin hazırlanmasında büyük yardımlarını gördüğüm hocam Doç. Dr. H. Kamil Yılmaz'a, tezin latinize edilmesi hususunda yaptığı yardımlardan dolayı Doç. Dr. Mustafa Tahralı'ya, Dr. Selçuk Eraydın ve Doç. Dr. İrfan Gündüz'e , ayrıca tezimle ilgili kaynakların temininde yardımcı olan Ar. Gör. M. Erol Kılıç'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Gayret bizden tevfik Allah'dandır.

Süleyman Derin,
Çengelköy, 1993

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞÂRİ TEFSİR

1-TEFSİR İLMİNİN TARİFİ VE ÇEŞİTLERİ

a-Tefsir ilminin Tarifi:

Tefsir kelimesi " فسر " veya harflerin yer değiştirmesi sûretiyle " سفر " fiillerinin "tef'il" vezninden masdardır. Her iki fiil de "açmak" manasında birleşmekle beraber " سفر " görünen ve maddi olan birşeyi açmak, " فسر " ise gizli ve maddi olmayan birşeyi açmak manasını ifade eder.¹

İstilah olarak tefsir "müskil olan lafızdan kasdedilen manayı ortaya koymak" demektir.²

Tefsir kelimesinin muhtelif tarifleri yapılmışsa da genel olarak şu tanım hepsini içine alır: "Tefsir ilmi, insan gücü nisbetince Allah Teâlâ'nın muradına delalet etmesi yönünden Kur'an'ı inceleyen bir ilimdir. Hem manayı anlamak ve hem de istenilen manayı ortaya koymak bu ilmin görevidir."³

b-Tefsir Çeşitleri:

Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri üç metodla yapılmaktadır: Rivâyet, dirâyet ve işârî metod.

1-) Rivayet metodu: Kur'an ayetlerinin, Hz. Peygamberin, sahabenin ve tâbiûnun sözleriyle tefsir edilmesidir.⁴

¹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. 5, s. 55, Beyrut, 1374 ; ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, 3:470 Mısır, 1306; Rağıb el-İsfehânî, *Müfredât*, İstanbul, 1986

² *Lisânü'l-Arab* c.5, s.55; *Tâcu'l-Arûs*, c.3, s.470; Âsım, *Kamus*, c.2, s.606

³ Muhammed Hüseyin Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Kahire, 1967, c.1, s.15)

⁴ Zehebi, c.1, s.152; Muhammed Abdülâzîm Zerkani, *Menahilü'l-İrfân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, c.1, s.478, Mısır, ts.

2-) Dirâyet metodu: Arap dili ve edebiyatını, ayetlerin nüzûl sebeblerini, nâsih ve mensûhu, müfessirin muhtaç olduğu ilimleri öğrenip elde ettikten sonra, nakilden de müstağni kalmıyarak içtihad ile yapılan tefsirdir.⁵

3-)İşârî metod: Başlangıçta ayetlerin nakle dayanan tefsir ve şerhlerine, akla dayalı re'y sistemi eklenmiş oldu. "Dirayet" metodu da denilen bu anlayışa mutasavvıflar, kendi düşünce ve yaşayışlarına uygun, mânevî ve rûhî tecrübelerine uygun, ledünnî mûkaşefelerine dayalı üçüncü bir metod kattular. İşari adı verilen bu metod, ayetlerin tasavvufi tefsiri, hadislerin tasavvufi şerh ve yorumudur.⁶

İşârî tefsir, metod olarak diğerlerinden oldukça farklılık arz etmektedir. Zira bu tefsir ne sadece rivayete, ne de sadece rivâyet ve dirâyete dayanır. Bu sebeble tasavvufi tefsir metodu sayılan işârî tefsir ayrı bir metod olarak ele alınmıştır.⁷

II-İŞÂRÎ TEFSİRİN TANIMI

"İşârî" kelimesinin sülâsî kökü " شار " fiili olup; Kovandan bal dermek, müşteriye göstermek için satılık hayvana binmek gibi manalara gelir. Şâre fiilinin ifâl babından masdarı "işâret" lafzı: Bal çıkarmak manasıyla bağlantılı olarak: Me'mûrun, âmirin emrini o söylemeden hareketlerinden anlaması⁸; birine bal çıkarmakta yardımcı olmak yani o kimseyi doğru iş yapmaya yönlendirmek, bir insanın doğru iş yapmasına delâlet etmek manalarına gelir.⁹

⁵ Zehebi, c.1, s. 255, Zerkânî, c. 517, İbn Haldun, *Mukaddime*, s.511, Mısır, 1322

⁶ H. Kâmil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevînin Kırk Hadis Şerhi*, s. 13, İstanbul, 1990; Hadislerin işârî metodla şerhi için aynı esere bakınız.

⁷ Zehebi, c.2, s.397

⁸ Asım, *Kamus*, c.2, s.453, İstanbul, 1304

⁹ Müncid, s.419; *Mu'cemu'l-Vasît*, Mısır, 1972, İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c.7, s. 232

İstilah manası ise ; Yalnız sülûk erbâbına açılan gizli anlam ve işaretlere göre Kur'ân'ı tefsir etmektir. Bu tefsir sûfinin peşin fikirlerine dayanmayıp içinde bulunduğu mânevi zevk ve hâle göre kalbine doğan ilham ve işâretlere dayanır. ¹⁰

Sufiler kendilerine açılan, başkalarının anlıyamayacağı bu gizli ma'nâları insanları yanlış bir anlayışa sevketmemek için kapalı bir üslûb, remz ve işâret yoluyla ifâde etmişler, yaptıkları bu tefsîre, tefsîr değilde işâret adını vermişlerdir. ¹¹

Hucviri işareti "Dil ile anlatmaksızın başkasına muraddan haber vermek" şeklinde tanımlamaktadır. ¹²

İbn Serrâc et-Tûsî de Lokman suresinde ki "Allah size zâhir ve bâtın nimetleri bol bol vermiştir" ayetine ¹³ dayanarak ilmi zâhir ve bâtın olmak üzere ikiye ayırmıştır. "İlm-i zâhir azalarla yapılan namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin ilmidir. İlm-i bâtın ise sadece kalble elde edilebilen rıza, ihlas, muhabbet, tevekkül gibi ilimlerdir ki bu tasavvuf ehlinin ilmidir" demektedir. İlm-i bâtın, ilm-i işâret, ilm-i ledünnî, ilm-i vehbî ve benzeri isimler tasavvuf ıstılâhında aynı manaları ifade ettiği için bazen bunlar birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir. ¹⁴

Herevî Allah'tan gelecek ilham ve işaretleri alma kabiliyetine sahip olmayı üns makamının bir derecesi olarak kabul etmiştir. ¹⁵

İşârî tefsirin kısaca tanımını ve mahiyetini gördükten sonra onun doğuşu ve gelişimine de göz atalım.

¹⁰ Zehebî, c.2, s.302

¹¹ Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, s.19, Ankara, 1974

¹² Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, trc. S. Uludağ, s. 536, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982

¹³ Lokman, 31/20

¹⁴ İbn-i serrac et-Tûsî, *Lum'a*, s.43, 44, Mısır, 1960

¹⁵ Abdullah Herevî, *Kitab-ı menâzil's-sâirîn*, s.54, Paris

III-İŞÂRÎ TEFSİRİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

A-İŞÂRÎ TEFSİRİN DOĞUŞU

Sufiler işârî tefsirin izlerini bizzat Kur'an'da, Hz. Peygamber'in ve ashabın hayatında bulmaktadırlar. Yusuf'un kokusunu ta Mısır'dan alan Yakub (aleyhisselam), kendisini ayıplayanlara: "Allah'tan (bana verilen bir ilimle) ben, sizin bilmediklerinizi bilirim" demiştir.¹⁶ Bu ayet ve Kur'an'da Hz. Musa ile Hıdır arasında geçen olay Allah'ın bazı kullarına manevi bir kavrayış ve ledünnî birilim verdiğini isbat eder.¹⁷

Zümer sûresinde "Allah, Kelâmın en güzelini ahenkli ve çift manalı bir kitab halinde indirmiştir ki Rablerine derin saygı göstermekte olanların ondan derileri ürperir."¹⁸ ayetinde geçen "mesânî" sözü çift manalı veya büküm büküm, kıvrım kıvrım demektir ki Kur'ânın ilk nazarda farkedilemeyecek bir ikinci manasının varlığına şahadet eder.¹⁹

Ebû Hüreyre'den rivayet edilen "Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız. Döşekte kararınız kalmaz dağlara çıkardınız."²⁰ hadisi hakkında Serrâc der ki: " Hz. Peygamberin işaret ettiği bu ilim, herkesin bileceği halk arasında yaygın ilimlerden olsaydı, "benim bildiğimi bilseydiniz dediği zaman işitenler: "Senin bildiğini biliyoruz" derlerdi. Onun risaletinin hakikatleri ve Allah'ın ona verdiği özel ilim, dağlar üzerine konsaydı dağlar erirdi. O, ashabına anlıyabilecekleri kadarını söyledi."²¹

Ebû Hüreyre Serrâc'ın bu sözlerini destekler mâhiyette şöyle

¹⁶ Yusuf , 12/96

¹⁷ Ateş, Süleyman, a.e. s.28

¹⁸ Zümer, 39/23

¹⁹ Öztürk, Yaşar Nûri, *Kuran-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, M. Ü. İ. F. V. Yayınları, İstanbul,

²⁰ *Buhârî*, Kusuf 2, Rikâk, 28; *Müslim*, Kusuf, 1; *Nesâî*, Kusûf 11; *İbn Mâce*, Bâbu'l-Hüzn, 1

²¹ Serrâc, a. e. s. 159

demektedir:"Ben Allah Rasûlünden iki kap ilim aldım. Bunlardan birini saçtım; halka öğrettim. Diğerini eğer meydana çıkarıp anlatacak olsaydım şu boynum giderdi."²²

"İlimler arasında sedef içindeki saklı inci gibi bir ilim vardır ki onu Allah'ı bilen bilginlerden başkası bilemez. Onlar onu söylediklerinde Yüce Allah'a karşı gururlu olanlardan başkası inkar etmez."²³

Hz. Peygamber ve Ebû Bekir birgün konuşurlarken Hz. Ömer yanlarına çıkagelmiş ama onların konuşmasından sanki arap değilmiş gibi hiç birşey anlamamıştır. Yine Hz. Peygamber sahabilerden sırdaşı Ebu Huzeyfe'ye kıyâmete kadar olacak nifak olaylarını haber verdiği rivayeti bu türdendir. Ancak O'nun Kur'ânın zâhir mânasına ters düşecek bir bâtın ilmi öğretmediği kesindir.²⁴

Ashab arasında da Kur'ân'ın işâretle tefsir edilmesine dair birçok örnek bulmak mümkündür. İbn-i Abbas Nasr suresinden Hz. Peygamberin irtihalinin yaklaştığını istihraç etmiştir.²⁵ "Bugün size dininizi tamamladım"²⁶ ayeti nâzil olduğunda ashab sevinirken Hz.Ömer ağlamış, "Bir şey kemâle eriştikten sonra eksiklik başlar." demişti. Burada Hz. Ömer ayetin dış manası haricinde başka bir mana anlamıştır. Gerçekten de bu ayetin nüzulünden seksen bir gün sonra Hz. Peygamber vefat etmiştir.²⁷ Kur'an, Sünnet ve ashabın hayatlarından verdiğimiz bu misaller işâri tefsir anlayışının islam dışı bir cereyan olmadığını sanırım göstermektedir..

B-İŞÂRÎ TEFSİRİN GELİŞİMİ

Sufilere göre işari tefsir kaynağını bizzat Kuran, sünnet ve ashabın hayatından almaktadır. Bunun örnekleri kısaca yukarıda belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in arkadaşları her biri aynı ilmi seviye

²² Buhârî, ilim, 42

²³ Kelâbâzî, et-Tearruf, s.59, Mısır, 1325

²⁴ H. Kâmil Yılmaz, *Mevlâna ve Tasavvuf*, s. 21-22

²⁵ Buhârî, Tefsîru Şûrâ 110/4,

²⁶ Mâide, 5/3

²⁷ Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, s.37

ve kabiliyette olayıp muhtelif sahalarda bazı sahabiler temayüz etmiştir. Konumuz olan işari tefsir alanında temayüz eden en önemli sahabe Hz. Ali ve İbn Abbas'dır.

İbn Abbas'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir. "Tefsir ilminden her ne aldım Ali bin Ebi Talib'den aldım" demiştir. İbn Mesud "Ali bin Ebi talib Kur'an'ın hem zâhir ine hem bâtınına sahiptir" demiştir.²⁸ Hem İbn Abbas, hem de İbn Mesud Hz. Ali'yi genelde tefsir ilminde özel olarakda bâtını tefsirde en bilgili insan olarak tanımaktadırlar. Gerçekten de İbn Abbas'a atfedilen "huruf-ı mukattaanın" tefsirleri ile İbn Abbas'a atfedilen zâhir i-bâtını tefsirler aynı zamanda Hz. Ali'ye de atfedilmiştir. Onun bu konudaki diğer bazı sözleri Kur'an'ın bâtını tarafını ve onun bâtın anlayışını ortaya koymaktadır.²⁹

Hem şii hem de sufi çevrelerinde Kur'an'ın bâtını tefsirleri tarihinde en önemli rolü Cafer es-Sadık oynamıştır. Onun şii tefsirleri, şii-dîni hayatının birçok yönleri üzerindeki tesirini anlatmaya gerek yoktur. Tasavvuf açısından şunu söyleyebiliriz ki Cafer'in tefsirleri Zünnun el-Mısri gibi oldukça erken bir dönemde bilinmekteydi. (180-245/796-860) Aynı şekilde Zünnun da, en eski sufi tefsirinin müellifi olan Sehl et-Tüsteri'nin (ö.283/896) manevi atası sayılır.³⁰

Cafer'in tevillerinin Sufi tefsirleri arasına yol bulmasının ikinci önemli kanalı da İbn Ata (el-Bağdadi) (ö.283/896) nın, bu tefsirleri yeniden gözden geçirerek kendine ait bir tefsir içinde bunları nakletmesiyle meydana gelmiştir. Bu tefsir de daha sonra Sülemini'nin (ö.1412/1021) **Hakaiku't-tefsir**'inin iç dokusunu meydana getirmiştir.³¹

Kur'an'ın işâri tefsirinin ikinci periyodu kendi içinde üç zaman

²⁸Zehebi, c.2, s.352; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 1, s.236, Ankara, 1988

²⁹ Abdurrahman Habil ,*Islamic Spirituality, Traditional Esoteric Commentaries* (editör Seyyid Hüseyin Nasr) s.29, Londra 1985

³⁰ Abdurrahman Habil'den naklen; *Böwering, Mystical Vision*, s. 43, 51, 55, 129, 265

³¹ Habil, a. e. 30

sürecine ayrılabilir. Birinci süreç ilk sufi müfessirlerinin ortaya çıkmasıyla başlar. Zaten Tusterî'nin tefsirinin Kur'an'ı geleneksel sure ve ayet nizamı içinde tefsirini sunmaya çalışan ilk ve en eski sufi derlemesidir.³²

Elimizdeki mevcut tefsiri bizzat Sehl yazmamıştır. Ondan gelen rivayetleri Ebu Bekir el-Beledi kaleme almıştır. Ebu Bekir kendi görüşünü belirtirken kâle Ebû Bekr" ifadesiyle bunu Sehl'in sözlerinden ayırır. Sehl tefsirinde insanı kainata benzetmekte, kainattaki olayları insana tatbik etmektedir. Sehl Kur'an'ı baştan sona tefsir etmez, bazı ayetleri, onların da tasavvufla ilgili kısımlarını tefsir eder. Hasan-ı Basri gibi tefsirinde va'z üslubu kullanmıştır.³³

Tusteri'nin çağdaşı olan Hakim Tirmizi³⁴ (ö.285/898) her ne kadar Tusteri gibi gerçek manada bir müfessir olmasa da, Kur'anî terimleri, manevi tecrübenin analizinin desteğinde, dilbilim açısından incelemekle işâri tefsir geleneğine büyük katkıda bulunmuştur. Farklı teknik terimlerin ifade ettiği farklı fiilleri, psikolojik açıdan analiz ederek arapçada ve Kur'an'da eşanlamlılığın imkansız olduğunu saptamıştır.³⁵

Üçüncü yy'ın sonu ile dördüncü yy'ın başında yaşayan ve aynı zamanda müfessir olan üç şahsiyet daha görüyoruz. Bunlar meşhur Cüneyd, (ö.298/910) Hallac, (309/922) ve İbn Ata'dır (309/921). Onların tefsirleri Sülemi'nin **Hakaik**'inde bize kadar ulaşmıştır. Süleminin tefsirinin hemen hemen her sayfasında Cüneyd'in birkaç tefsirine rastlanır. Cüneyd için en önemli mesele tevhiddi. Bundan dolayı bütün tefsirlerini ve yazılarını tevhide bağliyerek bitirmiştir.³⁶

³² Habl, a. e. 31

³³ Ateş, a.e. 65-66

³⁴ Bugün bildiğimiz hadis şârihleri içinde tasavvufi tecrübeye dayalı olarak şerh yazanların ilki, Hakim Tirmizi olması açısından Hakim Tirmizi ayrı bir önem arzeder. Bk. H. Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, s.14, İstanbul, 1990

³⁵ Habl, a.e. 31

³⁶ Ateş, a. e. 73

Zâhiri tefsire yervermesi açısından her ne kadar Tüsteri'nin tefsiri saf bir bâtni tefsir değilse de Sülemi'nin Hakâik'i ekseriyetle bâtni tefsire adanmıştır. Dördüncü hicri asra kadar şifahen nakledilen tefsirler yerine müstakil tefsir kitaplarına bırakır. Bu çığır Sülemi açmıştır. Eseri Hakâik işari tefsirde en önemli kaynaktır. Taberi'nin zâhir i tefsirde yaptığını o bâtni tefsirde yapmış, mutasavvıfların tefsir ve tevillerini toplayarak kaybolmalarına engel olmuştur. Tefsirinde zaman zaman zâhiri tefsirlere de yer vermiştir.³⁷

Bunun da ötesinde **Hakaik**'de yüzden fazla otoritenin sözlerinden alıntı yapılmıştır ki bu sayı İslam'ın ilk dönemlerinde derin bir köke sahip olan işârî tefsir geleneğinin o gün için de ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Sülemi tarafından Cafer, Zünnun ve Tüsteri'ye ilaveten kendilerinden alıntı yapılanlar arasında biraz önce isimlerini zikrettiğimiz üç şahıs da dahil olmak üzere şu şahıslar mevcuttur: Hasan el-Basrî (ö.110/728), Ebu Said el-Harraz (ö.286/899), Ebu Bekir el-Vasıtî (ö.320/910) ve Ebu Bekir eş-Şibli (334/945). Her ne kadar bu çok değerli eser basılmamışsa da Cafer'den gelen rivayetler incelenmiş, Hallac'dan gelen rivayetler de kitabcıklar halinde yeniden basılmıştır.³⁸

Yukarıda zikrettiğimiz isimler arasında etkili vaazları ile H. Basri işârî tefsir ilminin kurucusu sayılır. Ümmü Seleme'den göğüs aldığı için derin bir hikmet sahibi olduğu söylenir. Daima ahiret tasası içinde, ölüm endişesi taşırdı. O'nun en büyük özelliği bizzat ayeti tefsir yerine, onu okurken duyduğu hisleri dile getirmesidir. Kendilerini ona bağlayan sufiler duydukları zevke göre ayetleri manalandırmaya başlamışlardır.³⁹

Tam Sülemi'nin arzu ettiği şekilde, ekseriyetle bâtni tevillerden oluşan eseri bâtni tefsirlerin genel tefsir ilminden bağımsızlığının başlangıcı olmuştur. O günden itibaren günümüze kadar işârî tefsirler aralıksız olarak kaleme alınagelmıştır. Bunun da ötesinde Tüsteri'nin tefsirindeki gibi, az çok zâhiri tefsirle meşgul olmaya

³⁷ Ateş, a. e. 91-93

³⁸ Habil'den naklen; *Massignon, Essai*, 359-412

³⁹ Ateş, a.e. 42

devam etmekle beraber bu tefsirler kendilerine has bir karakterleri olduğunu ve zâhiri tefsirlerden ayrı mütelaa edilmeleri gerektiğini ortaya koymuşlardır.

Büyük sufi müfessirleri dönemindeki ikinci veya orta dönem Ebu Kasım Kuşeyri'nin (ö.465/1072) **Letaifü'l İşârât**'ının (434'de bitirilmiştir) zuhuruyla başlamıştır. **Letaifü'l-İşârât**, Tüsteri ve Sülemi'nin tefsirlerinden sonraki en eski eserlerin üçüncüsüdür. Şunu söylemekte sanırım oldukça ilginç olacaktır ki Kuşeyri gramer, fıkıh, tarihi olaylar açısından ele aldığı ve sahasında en iyilerinden birisi olarak tanınan diğer büyük zâhiri tefsiriyle de oldukça itibar kazanmıştır. Aynı müellifin zâhiri tefsirinin yanında bir de bâtını tefsirinin bulunması her iki tefsir çeşitinin farklılığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda bu gerçek bâtını tefsircinin aynı zamanda iyi bir zâhiri müfessir olduğunu da isbat eder.⁴⁰

Kuşeyri hocası Sülemi'den çok istifade etmiştir. Metodu Sülemi'nin metoduna yakındır. Sülemi'nin tefsirini kendi düşünce potasından geçirerek sunmuştur. Sülemi gibi tefsirine ayetlerle, şiirlerle delil getirir ki bu şiirler Sülemi'den alınmıştır. Ahkam ayetlerine de değinmiştir. Besmeleyi her sûrede tekerrür eden bir ayet olarak kabul ettiği için her surede besmeleye ayrı mana verir ki Nahcivani (ö.920/1154) bu usulü ondan alsa gerektir.⁴¹

İlk Farsça tasavvufi tefsirin sahibi olan Hâce Abdullah Ensâri (ö.481/1089) Kuşeyri'nin çağdaşıydı. Hanbeli olan bu zat hakiki bâtını tefsirin Kuran'ın zâhirine ters düşmediğini isbâta çalışması açısından önemlidir. Ensâri bütün tefsirlerinde fenâ fillah hasretini terennüm etmiştir. Bu konuda o sonraki edebiyatçı ve müfessirlere örnek olmuştur.⁴²

Ne var ki Ensâri'nin tefsiri , Sâd surenin 67. ayetinde kalmıştır. Müridi Reşidüddin Maybûdi (ö.520/1126) **Keşfü'l-Esrar** adlı tefsirinde Ensâri'nin tefsirini iyice genişleterek çok ciltli bir eser olarak bize ulaştırmıştır.⁴³ Tam adı "**Keşfu'lEsrâr ve Ubdetü'l-**

⁴⁰ Habîl, a. e. s. 32

⁴¹ Ateş, a. e. 98-101

⁴² Ateş, a.e. 109-110

Ebrâr" olan bu eser otuz cilttir. Yazarın Ensari'nin tefsirini temel aldığını söylemesi eserin Ensari'ye maledilmesine sebeb olmuştur. Bu eserde Ensari'nin tefsirlerine her sayfada rastlanır. Anafikir olarak nefsin arzularını öldürmek ve Allah'da fenaya ermek konuları işlenmiştir.

Büyük sufi müfessirlerinin dönemindeki bu ikinci süreç iki büyük ismin hakimiyetine girmiştir. Ebu Hamid Gazali kayb olduğu zannedilen kırk ciltlik **Yakut et-te'vil** adında bir eser yazmıştır.⁴⁴ Yinede Gazali'nin nur (24/35) ve zulümât (24/40) ayetleri ile yetmiş bin hicab hadisini tefsir ettiği **Mișkatü'l-Envar** adlı kitab bize kadar ulaşmıştır. Ve yine Kur'an tefsiri (ezbere okunması) ile ilgili bir bölümle beraber müstakıl birçok ayetin tefsirinin bulunduğu meşhur **İhyâu ulûmi'd-dîn** elimizdedir. Söz konusu bölümde Gazali bâtinî tefsiri zâhiri tefsirin zorunlu bir mütemmimi olarak özetlemiştir.⁴⁵

İkinci büyük isim **Araisü'l-Beyan**'ın müellifi Ruzbihan Bakli'dir (ö.606/1209). Kırıştalleşmiş irfani bakış açısıyla nispeten Meybûdi'nin eserinin öncülüğünü yapmış olan bu tefsir, Kuşeyri ile başlayan dönemin sonu ile tamamen irfani bir karakter taşıyan 7. ve 8. asır sufi tefsirleri döneminin başlangıcında yer almaktadır. Bakli'nin kendi yorumları yanında bu tefsir önceki bilhassada Sülemi ve Kuşeyri'nin tefsirlerinden bir çok alıntıda bulunmuştur: Bu sebeble bu tefsir kendinden önce gelen bütün bâtinî tefsir geleneğinin bir meyvası ve kendinden sonraki tamamen irfani karakterli tefsirlerin de atasıdır.⁴⁶

Altıncı yy'ın sonları ile sekizinci yy'ın ilk yarısı arasındaki zaman iki önemli tasavvufî ekolün kırıştalleşmesi ile damgalanmıştır. Bu iki ekol aynı zamanda iki ayrı bâtinî tefsir

⁴³ Hâbil, a.e. 31

⁴⁴ Merhum Ö. Nasuhi Bilmen, Gazalinin kırk cilt tutan bu tefsirini çok aradığını, nihayet Eyüp Sultan'da bunun bir cildini bulduğunu söylemekle beraber bu cildin Gazali'ye aidiyeti şüphelidir. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c.4, s.279-280

⁴⁵ Hâbil, a. e. 32

⁴⁶ Hâbil'den naklen; Bk. *Massignon, Essai*, 13,413-18; *Corbin, Histoire*, 22; Zehebi, *et-Tefsir*, c.2, s.390,632

ekolü manasına da gelmektedir. Bu ekoller Necmeddin Kübra'nın (ö.618/1221) Orta Asya ekolü ile Endülüslü Sufi İbn Arabinin ekolleridir. Kübra tefsirini tamamlayamamış, Mâide suresinden öteye gidememiştir. Müridi Necmeddin Râzi(ö.654/1256) onu tamamlamak istemiş ancak Maybudi'nin tefsirini tamamlarken tuttuğu yolu tutarak, yeni baştan başlamak üzere **Bahru'l- Hakâik** adı altında yeni bir tefsir vücuda getirmiştir. Ne var ki Razi ölümü üzerine Zâriyât sûresinin 18. ayetinden öteye gidememiştir.

Aynı ekolün üçüncü üyesi Alauddevle Simnani bu kere Râzi'nin eserini sonuna dek tamamlayabilmiştir. Simnani kendisine ait Fâtiha suresi tefsirini ve bir giriş bölümünü bu tefsire ilave etmiş, Razînin tamamlayamadığı Zâriyât (51. sûre) sûresinden değilde, Tûr (52. sure) sûresinden başlamıştır. Ekolde zirveyi teşkil eden eser, ekolün üçüncü şahsı olan Simnani'nin eseri olmuştur. Ne var ki diğerleri gibi bu eserde basılmamıştır. ⁴⁷

İbn Arabî'nin (ö.638/1240) sadece Kehf suresine kadar altmış sıfır tutan bir tefsiri olduğunu Keşfi'z-Zünûn bildirmektedir. İbn Arabî Konya Yusufâğa kütüphanesinde bulunan mecmuadaki 9. risalesinde⁴⁸ bu tefsiri hakkında aydınlatıcı bilgi vermektedir: Bu risaleden anlaşıldığına göre tefsirin tam ismi "**Kikâbu'l cem'i ve't-Tafsîl fî esrâri Maânî't-Tenzîl**"dir. Ayetlere celal, cemal ve itidal makamı olan berzah makamından üç türlü mana verilmiştir. Maalesef bu tefsir bugün elimizde yoktur. Onun asıl çokşkun tefsirleri, **Fütühât, İşâretü'l-Kur'ân fî âlemi'l-İnsân**, adlı eserlerinde görülür.

İbn Arabî'nin tefsirlerinde vahdet-i vücud anlayışı hâkimdir. Ondan sonra da bu fikirler etkisini, hem muhalifleri hem de taraftarları üzerinde göstermiştir. Necmeddin Dâye, Sadreddin Konevi, Abdürrezzak Kâşânî, Alauddevle Simnani gibi ünlü mutasavvıflar bu usulü devam ettirdiler. İbn Arabî'nin çizgisi Sadreddin Konevi ile devam etmiştir. İbn Arabî'nin yakın müridlerinden aynı zamanda üvey oğlu olan Sadreddin Konevi Fâtiha suresi için koca bir tefsir kaleme almıştır.⁴⁹

⁴⁷ Habîl'den naklen; Bk. H. Corbin, *En Islal iranien*, (4 cilt, Paris. 1971-72)

⁴⁸ Süleyman Ateş'den naklen; İbn Arabî, Yusuf Ağa kütüphanesi, No.7838/9 s.378-379

Bu ekolün diğer önde gelenlerinden biri de Abdürrezzak Kâşânî'dir(ö.730/1330). Kâşânî, tefsirinin en az üç kere manevi babası İbn Arabî'nin ismi altında basılması sebebiyle gölgede kalmıştır.⁵⁰ Kaşânî'nin meşhur eseri **Te'vilât**'tır. Bütün yazma nüshalar ona atfedilmesine rağmen bu tefsir yanlışlıkla İbn Arabî'ye nisbet edilmiştir. Kâşânî zâhir i kabul eder ve zâhir ahkamla alakalı ayetlere dokunmaz. İbn Arabî'nin bütün sistemini benimsemiştir. Vahdet-i vücud taraftarıdır.⁵¹

Sufi tefsirleri biran için bir kenara bırakmadan önce sözü edilmesi gereken iki önemli gelişme daha vardır. Celâleddin Rûmî (ö.672/1273) Sadreddin Konevi'nin yakın bir arkadaşı ve sırdaşıdır. Ne var ki Rumi bâtını tefsir geleneğinin bağımsız ve en önde gelen şahıslardan biridir. Muhteşem eseri Mesnevi özü itibariyle fars lisanında yazılmış engin bir Kur'an tefsiri olarak kabul edilmiştir. Bu görüş bizzat kendi sözleri, zamanındaki mevcut Kur'an ilimleri ve tefsirlere vakıf olması, altı bin beyitlik mesnevi ve diğer büyük eseri **Divan**'ı pratikte Kur'an ayetlerinin farsça manzum tercümesi olması itibariyle kuvvetlenmiştir.⁵²

Yedinci yy'da ortaya çıkan Şâzeli tarikatının tefsir geleneğine katkıda bulunduğunu belirtmeliyiz. Tarikat kurucusu Ebu'l-Hasan eş-Şâzeli (657/1258) ve halefi Ebu Abbas el-Mürsi'nin(Ö.686/1287) sözel bazı yorumları üçüncü Şâzeli şeyhi İbn Ataallah el-İskenderi (709/1309) tarafından korunmuştur. Kısa ve az olmasına rağmen kalitesi itibariyle bu tefsirler altın çağında Kur'an Tefsirinin başlıca yüzlerinden birini göstermesi itibariyle önemlidir.⁵³

İşari tefsir en coşkun devrine İbn Arabî ve onun devamı sayılan Konevi, Kâşânî ve aynı ekolden olmasada ondan etkilenen Simnani gibi büyük müfessirlerle ulaşır. Bundan sonraki işari tefsirlerde orjinalite kaybolacaktır. Yapılan tefsirler etkilerine bir yenilik

⁴⁹ Sadreddin el-Konevi, *İ 'câzû'l-Beyân fî tefsiri ümmi'l-Kur'an*, Tahkik: Abdül-Kadir Ahmed Ata, Kahire 1969

⁵⁰ Habil, a. e. 33

⁵¹ Ateş, a. e. 205-07

⁵² Habil, a.e. 34

⁵³ Habil, a.e. 34

katmayacağı gibi onların fikri seviyesini de yakalayamayacaktır.⁵⁴

C-DAHA SONRAKİ SUFİ TEFSİRLERİ

Sufi tefsirleri yeri geldikçe tarih sahnesinde yerlerini almaya devam etmişlerdir. Yedinci yy.la tekrar dönmek gerekirse önemli sufi müfessirler arasında başka bir Sühreverdiden Ebu Hafs Ömer (ö.632/1234) den zikretmek gereklidir. Tefsirinin ismi **Nuğbetü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an**'dır. Özet bir halde yalnız zâhir i mana üzerinde durar. Avarifü'l-Maârif adlı eserinde de bazı zühdi açıklamalar yaparsada bunlar Simnânî veya Dâye türünden değildir.⁵⁵

Gelecek yylarda Nizâmeddin Neysâbüri (ö.728/1328) Abdurrahman Câmî(ö.892/1492) , Kemaleddin Kâşîfi(ö.910/1504) Abdülhak ed-Dihlevî(ö.1052/1642), İsmail Hakkı Bursevî (ö.1127/1715) ve Şihabiddin Alusi(ö.1270/1854) gibi isimlerle karşılaşılacaktır.

Bu saydığımız isimlerden İsmail Hakkı Bursevi, 23 yılda yazdığı Ruhu'l-Beyan isimli tefsiriyle önemli bir mevkiye sahiptir. Mutasavvıfların ve birçok islamâlimlerinin sözlerini topladığı tefsirinde ayrıca arapça ve farsça şiirlerin bolluğu dikkat çeker. Vahdet-i vücud görüşüne inanmasına rağmen, halka irşad niyetiyle yazdığı tefsirinde bu inanacını açıkça belirtmemiştir. Vaizlerin elkitabı durumundadır.⁵⁶

Diğer önemli sufi müfessir ise Âlûsi olup tefsiri zâhir ve bâtın manaların birleştiği bir deniz mesabesindedir. Çok iyi yetişmiş bir mutasavvıf olup tefsirinde İsrailiyyat ve yalan haberleri şiddetle reddeder. İbn Arabiden "Şeyhimiz" diye bahsetmesine bakılırsa ondan etkilenmiştir. Ama tefsirinde vahdet-i vücud fikrine yer vermez.⁵⁷

⁵⁴ Ateş, a.e. 211

⁵⁵ Ateş, a.e. 161-162

⁵⁶ Ateş, a.e., s.243

⁵⁷ Ateş, a.e., s. 251-52

Böylece işâri tefsirin tarihi gelişimine kısaca gözetmiş oluyoruz. Şüphesiz ki tasavvuf var olduğu sürece işari tefsir de varlığını sürdürecektir. İşari tefsirin tarihi gelişimini inceledikten sonra şimdi de genel hatlarıyla işari tefsirin metodunu araştıralım.

IV-İŞÂRİ TEFSİRİN METODU

İşari tefsirin metoduna geçmeden önce sufilerin bilgi kaynaklarını incelemek zaruridir. Bilindiği üzere bilgi edinme yolları üçtür: Sağlam duyular, sahih haber ve akıl. Ancak sufiler bunlara dördüncü bir yol; keşf ve ilham metodunu eklemişlerdir. Onlara göre duyu organları, akıl ve nakil eğitim ve öğretim ile elde edilen ilimlerin vasıtasıdır. Bunun dışında eğitim ve öğretim ile değil de vasıtasız olarak, Allahın kulun kalbine ilham ettiği bir ilim vardır. Keşf ve ilhama dayanan bu ilme marifet, ilm-i ledün, ilm-i vehbi, ilm-i bâtın ve benzeri isimler verilir.⁵⁸

Sufilere göre insan kalbi ilâhî hakikatleri kavramaya kabiliyetli olarak yaratılmıştır. Ancak insan, dünyada birçok perde ile perdelenmiş, ruhu ten kafesine hapsolunmuştur. İbâdet, mücâhede, zikir ve riyâzet sayesinde bu perde ve engeller tedrici olarak kalkar ve kalbine hakikat pırıltıları doğmaya başlar.⁵⁹

Bu konuda birçok ayetler vardır: Birkaçını örnek olarak burada zikrederim:

1-"Takva üzere olunuz ki, Allah size öğretsin."⁶⁰

2-"Eğer takva üzere olursanız Allah size nûr verir."⁶¹

3-"Allah'tan korkun ve Rasûlüne iman edin ki Allah size rahmetinden bir pay ayırsın. Sizin için ışığında yürüyeceğiniz bir nur ortaya koysun ve günahlarınızı silsin"⁶²

Bu ayetlerde geçen furkan, rahmet ve nur gibi kelimeler bir bakıma insanda meydana gelen "gönül aydınlanması" sayesinde

⁵⁸ Ebu Hâmid el-Gazâlî, *ihya* III, 15,32,33, İbn Haldun, *Şifau'ssail* 113,150

⁵⁹ Gazalî, *İhya*, c.5, s.39

⁶⁰ el-Bakara,2/282

⁶¹ el-enfal,8/29

⁶² el-Hadid, 57/28

ortaya çıkan keşf ve ilhamlardır. Allah Tealâ farz ve nafilelerle kendine yaklaşan kulunun tutan eli, gören gözü, yürüyen ayağı olacağını bir hadis-i Kudsi ile de teyid etmiştir.⁶³

Bu konudaki hadisler de oldukça fazladır.

1-"Her ümmetin muhaddesleri vardır. Benim ümmetimin muhaddeslerinden birisi Ömer b. Hattab'dır."⁶⁴ Hadisin başka bir rivayetinde "Peygamber olmadıkları halde kendileri ile konuşulan (ilham olunan) kimseler vardı" şeklinde belirtilen kimselerle, "muhaddesün" aynı manayı ifade eder. Muhaddes; belli bir takva olgunluğuna ulaşmış Allah'ın kendisine ilhami bilgiler ihsan ettiği kimsedir. Hadiste Hz. Ömer'e tevcih edilen bu payenin kendinden sonra gelen müminler arasında da pekçok sahibi olacaktır.

2-"Kırk gün süreyle ihlasla Allah'a ibâdet edenin kalbinden lisanına hikmet pınarları akmaya başlar."⁶⁵

Demekki kul benliğinden sıyrılarak bütün varlığı ile Allah'a yöneldiğinde kendisine manevi âlemin sırları açılmaktadır.

Böyle yapmakla sufiler akli tamamen devre dışı bırakmak gibi bir niyet gütmemektedirler. Akli keşf ve ilham yoluyla elde edilen ilmin değerlendirilmesinde ve tasnifinde kullanırlar. . İsmail Fennî onların bu tutumlarını şu cümleleriyle açıklamaktadır: "Mukâşefe erbâbı olan müslûmanlar, akli hiçbir zaman terk ve ihmal etmemişlerdir. Lakin akli, idrak edebileceği gerçekler için kullanmışlardır. Aklin idrakten aciz kaldığı hakikatları keşf ve ilhamla anlamaya çalışmışlardır."⁶⁶

Ancak keşf ve ilham metodu diğer metodlardan birçok yönden ayrılır. Bunlardan en önemlisi ise Allah tarafından seçilmiş olmaktır. Meselâ insan gerekli şartları yerine getirdiğinde müttekellim, filozof, nahivci ve edebiyatçı olabilir. Ne var ki

⁶³ H.Kamil Yılmaz, *Mevlânâ ve Tasavvuf*, s.22, Konya, 1992

⁶⁴ Zeynuddin Ahmed b. Abdullah ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, trc. Kamil Miras, c.IX, s.352, Ankara, 1971

⁶⁵ Aclûnî, 2/2361

⁶⁶ Ertuğrul, İ. Fennî, *Maddiyyun Mezhebinin İzmihlâli*, s.17, İstanbul, 1928

ayetlerden işârî manaları çıkarmaya gelince bu apayrı bir husûsiyyet olup Allah tarafından bu iş için seçilmiş olmak nefsi ve kalbi her türlü alâkadan ve meşgûliyetten arındırmış olmak gerekir. İşte bu zor şartlar sebebiyle elimize ulaşan işârî tefsirler diğerlerine oranla gayet azdır.⁶⁷ Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha müellifi Abdurrahman Sâmî'de bu konuya değinerek: "Ulûm-i keşfiyye ve yakîniyye mevhibe-i İlâhîdir" görüşünü savunmaktadır.⁶⁸

Tasavvuf büyüklerinin kastedtiği bâtını mana Ku'ran'ın zâhiri manası üzerine oturur ve ona bağlı olarak gelişir. Yani bâtını mana zâhiri mana olmaksızın yakalanamaz. Çünkü bâtını manayı elde etmede kullanılan basiret, zâhiri manayı yakalayan duyulara bağlı ve akli kudretlerle irtibat halindedir. Diğer bir ifadeyle bâtını mana, ilk anda farkedilen zâhiri mananın daha ileri biçiminden başka bir şey değildir.⁶⁹

Ne var ki bâtın ve batînî tabirlerinin kötü bir talihleri olagelmıştır. H. dördüncü asrın sonlarından itibaren ortaya çıkan ve daha çok politik bir mezhep olan bâtîniyye ve bâtînilik : nasları zâhir bâtın ayırımına tabi tutarak İslamın temel hükümlerini bütün müslümanların anlayışından farklı olarak yorumlar. Din anlayışlarını inkar ve ibaha sınırına götüren itikadları yanında bâtîniyye, son derece gizli örgütlenmiş teşkilatları vasıtasıyla merkezi idareye karşı isyanlarda başı çekmiş bir isimdir.⁷⁰

Sufilere gelince bütün diğer müslümanlar gibi onlarda itikad ve muamele hususunda Kuran'ı temel esas olarak kabul ederler. Sufilerin onlardan ayrıldıkları husus En'âm suresinin 103 ve 105 ayetlerinde belirtildiği üzere Kur'an'ı kafa gözüyle değildi kalb gözüyle anlamaya çalışmalarıdır. Kalb gözü olayların hakikatini idrak etme kabiliyetine verilmiş mecazi bir isimdir ve tasavvufun temelini oluşturan uygulamaların hedefi ilahi nûra karşı bu gözü alabildiğince çok açmaya çalışmaktır. ⁷¹

⁶⁷ Kuşeyrî, Abdülkerim, *Letâifü'l-İşârât* c.1, s.23, Mısır, 1981

⁶⁸ Abdurrahman Samî, a. e. vr.22^a

⁶⁹ Abdülhakim Yüce, *Fahrüddin Râzî'nin Mefâtihi'l-Ğayb Adlı Eserindeki İşârî Tefsir Yönü* s. 38, Basılmamış doktora tezi.

⁷⁰ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s.49

Müfessirlerce bâtın (işârî) mananın kabulü için genel olarak şu dört şart aranmaktadır:

- 1-Bâtın mananın zâhir manaya aykırı olmaması,
- 2-Başka bir yerde bu mananın doğruluğuna bir şahid bulunması,
- 3-Bu manaya şer'î ve aklî bir muarızın bulunmaması,
- 4-Bâtın mânânın tek mana olduğu ileri sürülmemesi.⁷²

Genelde bu şartlar sufiler tarafından da kabul edilmiştir. Zira büyük sufiler bir insanı değerlendirmede devamlı olarak şeriâtın zâhir ahkamına uyup uymamasını gözönüne almışlardır. Şeriâtın ve sünnetin kabul etmediği veya onlara aykırı olan keşf ve ilhamı kabul etmemişlerdir.

V-İŞÂRÎ METODLA KALEME ALINAN MÜSTAKİL FÂTİHA TEFSİRLERİ

A-Müellifi Belli Olanlar:

1-Şeyh Abdülkadir el-Geylânî,(470-561/1077-1166) **Fethu'l-Besâir**, (11 satır, 5 varak)

2- Sadreddin Konevî, Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali (v.672/1274), **İ'câzü'l-Kur'ân fî Tefsîri ümmî'l-Kur'an**, Süleymaniye/Yeni Cami-62. (19 satır, 153 varak)

3-Konevî, Saduruddin M. b. İshak (ö.672), **Tefsîru'l-Fâtiha**, Süleymaniye/Bağdatlı Vehbi ef.179, (26 satır, 31 varak)

4-Fâğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (vf.502/1087), **Tefsîru Sûreti'l-Fâtihati'l-Kitâb**, Millet/Feyzullah ef.-2141/2, (25 satır, 17 varak)

5-Şemseddin M. b. Kayyim el-Cezviyye,(691-751/1292-1350

⁷¹ Öztürk ,Yaşar Nuri, (çev. Richard Blakney), *The eye of the heart*, s.1, Redhouse Press, İstanbul, 1992

⁷² Ateş, a.e., s.21

Tefsîru'l-Fâtiha, Murat Molla-63, (29 satır, 61 varak)

6-el-Fenârî, Molla Şemsüddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed er-Rûmî,(751-834/1350-1431), **Aynü'l-A'yân fi Tefsîri'l-fâtiha**, Süleymaniye/Amcazâde Hüseyin Paşa-33 (17 satır, 190 varaktır.)

7-el-Ankaravî, Rusûhî İsmâilb. Ahmed, (v.1042/1633), **Fütühât-ı Ayniyye (Tefsîru Sûre-i Fâtiha)**, Nuruosmâniye-333/1 (19 satır, 101 varak)

8-es-Sivâsî, Ebu'l-Hayr Abdülmecid b. Muharrem b. Muhammed (971-1049/1563-1639), **Fâtiha Tefsiri**, Süleymâniye/Mihrişah Sultan-300/2.(15 satır, 48 varak)

9-Atpazârî, Şeyh Osman Efendi eş-Şumnuvî,(ö.1690) **Mir'âtü'l-Esrâri'l-İrfân**, Rağıp Paşa 120/162, (19 satır, 489 varak; Sarreddin Konevî'nin "İ'câzü'l-Kur'ân fi Tefsîri Ümmi'l-Kur'ân adlı tefsirine hâşiyedir.)

10-Niyazi Mısırî Muhammed (1028-1105/1618-1694), **Tefsîr-i Fâtiha-i Şerife**, Süleymaniye/Pertev Paşa-620/7, (17 satır, 3 varak)

11-İsmâil Hakkı Bursevî (v.1137/1724), **Tefsîr-i Fâtiha**, Süleymaniye/Hacı Mahmud Efendi 237/2, (23 satır. 15 varak)

12-Ârifî Ahmed Paşa er-Rûmî(ö.1145/1732), **Tefsîru'l-Fâtiha**, Süleymaniye/M. Hafid ef. 9/1, (4 varaktır)

13-Ramazanoğlu Mahmud Sâmi (1892-1984), **Fâtiha Sûresi Tefsîri**, Erenler Matbaası, 1984, İstanbul.(53 sahife)

14-Kara Çelebi, Muhammed Güzel Hisârî,(?),**Tefsîru sûreti'l-Fâtiha**, Süleymaniye/Denizli-34/1, (21 satır, 54 varak)

15-İsmail Dersiâmezâde, **Te'viletü'l-Fâtiha**, Bayezid-Devlet/Umumi-320, (17 satır, 141 varak)

16-Ebû Bekir el-Hüseynî el-Hâlidî,(?), **Sûre-i Fâtihatü'l-Kitâb**,

Süleymaniye Esad Efendi-89/1, (17 satır, 30 varak)

17-Ali Efendi, **Tefsîru Fâtihati'l-Kitâb**, İstanbul Ü. Kütüphanesi/Türkçe-9321/1, (28 satır, 17 varak)

B-Müellifi Belli Olmayanlar:

1-**el-Vâdiha fî maânî ba'di esrâri'l-Fâtiha**, Süleymâniye/H. Mahmud ef.-6322/3, (13 satır, 13 varak)

2-**Tefsîru Sûretü'l-Fâtiha**, Beyazid-Devlet/Veliyyüddin Ef.-438)

3-**Mir'âtü'l-Ârifîn**, Süleymaniye/Fatih-5307/1 (19 satır, 7 varak)

4-**Faslü Müfid fî Tefsiri Fâtihati'l-Kitâb**, Süleymâniye/halet Ef.-809 (17 satır. 2 varak)

5-**Risâle fî Havâssı Sûretü'l-Fâtiha**, Nûruosmâniye-4893/1 (27 satır, 7 varak)

6-**Sûre-i Fâtiha Tefsiri**, Hacı Selim Ağa-41/2, (21 satır, 12 varak)

7-**Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha-i Şerîfe**, Süleymaniye/Kasîdecezâde-85/5), (17 satır, 13 varak)

8-**Tefsîr-i Fâtiha**, Süleymaniye/Rşd.-985/29, (24 satır. 3 varak)

İKİNCİ BÖLÜM

1- ABDURRAHMAN SAMİ'NİN HAYATI

a-İsmi ve Nisbesi

Sefîne-i Evliyâ'nın bize verdiği bilgiye göre müellifimizin dünyaya gelişini tebrik için babasını ziyarete gelen Çöplü Dede adlı bir zat "Efendim bu bebeğin adı Abdurrahman olsun" demiş babasıda buna Sâmi ismini ilâve ederek oğluna Abdurraman Sâmi ismini koymuştur.⁷³

Kendi kitablarında nisbesini "Manisevî" "Sarûhânî" olarak belirtmiştir. "**Evrâd-ı Mukarrebîn**" adlı eserinin mukaddimesinde "Mevliden saruhanlı, mevtinen İstanbullu'yum" demektedir. Böylece tam ismi Abdurrahman Sâmi Sarûhânî, İslambolî ibn Muhammed Âsım ibn Şeyh Ahmed Fevzi ibn hüseyin ibn el-Hâc el-Hâfız olmaktadır.

Abdurrahman Sâmi 'nin tarikat nisbesi oldukça zengindir. Kendisi birçok tarikattan hilâfet almıştır. Bu nisbeleri tasavvufî şahsiyetini anlatırken zikredeceğiz.

b-Doğum Yeri ve Yılı

Abdurrahman Sâmi, 12 Rebîulevvel 1296 /1876 m. yılında, Saruhan'da dünyaya gelmiştir. 1934'de vefât etmesi hasebiyle 58 yıl yaşamıştır.⁷⁴

c-Ailesi:

Babası Kadı Muhammed Âsım Efendi olup Mekke ve Medine valiliklerinde bulunmuşâlim bir zâttır. Onu da babası Şeyh Ahmed Nûrî'dir. Baba tarafından soyu Hz. Ömer'e ulaşır.⁷⁵

⁷³Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, c.4, v.299

⁷⁴Abdurrahman Sami, *Dîvân-ı Sâmi*, s.243, İzmir, 1980

⁷⁵*Divân-ı Sâmi*, s.243; Sıddık Naci Eren, *Yüce Veliler ve Anadolu Evliyaları*, s.536, İstanbul, 1990

Sefine ve diğer kaynaklarda annesinin ismi geçmemektedir. Anne tarafından soyunun Hz. Zeyneb'e ulaştığı Sefine'de görüyoruz.

d-Gençliği Tahsili ve Yetiştirilmesi:

Abdurrahman Sâmî ilk tahsilini Manisa'da tamamladıktan sonra İstanbul Fâtih Çifte Ayak Bahr-ı Sefîd Medresesi'ne gelerek zamanın allâmesi olan Hüseyin Necmeddin Pürzeti'den ilim tahsil etmiştir.

Ebû Bekir Edirnevî'den, Gelibolulu Ahmed Şücâeddin Efendi'den hal eğitimi almıştır. Nakşi ve Kâdirî tarikatlarının büyüklerinden vazife alıp istidatlarının büyüklüğü sebebiyle her iki tarikatten de hilâfet tâcını giymiştir.⁷⁶

Kendi ifâdesine göre Abdurrahman Sâmî küçük yaştan beri zikre devam ederdi. Bir gece rüyasında Hz. Peygamberi görmüş ve onun verdiği nalını giymiştir. Bundan sonra aşk ve cezbeye tutularak bir şeyh aramaya başlar ve yine Rasulullah'ın işaretleriyle Çanakkale'de bulunan Uşşâkî Şeyhi Ahmed Şucaeddin Efendi'nin halkasına girer. İlk karşılaşmaları şöyle olmuştur: Ahmed Şucaeddin Efendi vaaz ediyormuş, vaazdan sonra gidip elini öpmüş:

-Oğlum Sâmî, malumatım var, nasibinizi vermeye manen memurum, deyip ona biat vermiş. Dört sene sonra da icazet vermiştir.

Sami Efendi bir gün şeyhine:

-Diğer tarikatlardan da icazet almama müsaade olunurmu, diye sorunca Şeyh Efendi cevaben:

-Hz. Salahi de toplamış idi. Süluk esnasında bu olmaz. Ancak şimdi icazet aldığına göre serbestsin, demiştir. Sâmî Efendi bunun üzerine diğer tarikatlerden de ayrı ayrı icazet almıştır.⁷⁷

e-Resmî Görevi:

Kaynakların bize verdiği bilgiye göre Kasımpaşa Kethüda Dergahı postnişinliği haricinde resmî bir görev alıp almadığını

⁷⁶ Sıddık Naci Eren, *Yüce Veliler ve Anadolu Evliyaları*, s.536,

⁷⁷ Eren, *Yüce Veliler ve Anadolu Evliyaları*, s.536,

bilmiyoruz. Ne var ki buradan aldığı ücreti kendine harcamayıp, şeyhi Ahmed Şücaeddin Efendi'ye göndermekteymiş. Kendisi misk ve koku imal edip bunları satarak rızkını temin edmekte imiş. Kimya ile ilgili bir eser vermesi kendisinin aynı zamanda iyi bir kimyager olduğunu göstermektedir.⁷⁸

Abdurrahman Sâmi'nin tek çocuğu olan oğlu Muhyiddin'in İzmir'de bir trafik kazasında ölmesi sebebiyle kendisi hakkında aldığımız rivayetler sözel kaynaklara dayanmaktadır. Aile efradından günümüze kimse ulaşmamıştır.

II-İLMİ VE TASAVVUFİ KİŞİLİĞİ

a-İlmi kişiliği:

Abdurrahman Sâmi ilk tahsilini memleketi Manisa'da gördükten sonra İstanbul'a gelerek Fatih Çifte Ayak Bahr-i Sefid medresesinde iyi bir medrese tahsili görmüştür. Kendisi Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir yazacak kadar iyi bilmektedir. Nitekim divanında bu dillerle yazılmış şiirlere rastlamaktayız.⁷⁹ Mederese tahsili dışında Fransızca da öğrenerek Batı'dan bigane kalmamıştır. Fransızca bildiği mevsuk olmayan kaynaklardan bize ulaşmasına rağmen eserleri içinde bu lisanı kullanmamıştır.

Abdurrahman Sâmi 'nin eserlerinden anlaşılacağı üzere kendisi çift kanatlı birâlimdir. Hem zâhir hem bâtın ilimlerini kendinde toplamıştır. Bunun en güzel örneği tez konumuz olan Fatiha Suresi Tefsiri'dir. Bu eserinde, özellikle besmeleyi bâtını olarak tefsir etmesine rağmen en detaylı sarf ve nahiv tahlillerini yapmaktan geri durmamıştır. Alıntı yaptığı kaynaklar Beyzavi, Fahri Razi, Mürsi gibi zâhiri tefsir ilminin, İbn Arabi, Sadreddin Konevi, Abdülkerim Cili gibi bâtını tefsir ilminin zirvesi kişilerdir.

Abdurrahman Sâmi eserlerinde görüşlerini paylaştığı âlimlerin

⁷⁸ Bk. Abdurrahman Sâmi, *Kitâb-ı Sırr-ı Kadîr fî İlm-i İksir*, M. Erol Kılıç özel ktp.

⁷⁹ Bk. Abdurrahman Sami, *Divân-ı Sâmi*

fikirlerine kısaca dokunmaktan ziyade onların bu risalelerini baştan sona derc etme veya çok uzun nakillerde bulunma yoluna gitmiştir. Mesela "Fâtiha Suresi Tefsirin"de Abdülkerim Cili'nin "**el-Kehfü'r-Rakîm fî şerh-i Bismillâhirrahmânirrahîm**" adlı eserini, Kuşeyri'nin "**en-Nahvu'l-Müevvel**" adlı eserlerini tamamen terceme ederek tefsirine ilhak etmiştir. Eserlerinde şema ve şekil çizimleriyle, anlatıma kolaylık getirmiştir. Bu onun yeni yöntemlere açık bir ilmi kişiliği sahib olmasını göstermesi açısından önemlidir. Ne var ki türkçe yazdığı eserlerin lisanı çağdaşlarına göre oldukça ağırdır.

Tefsir, tefsir usulü, hadis, fıkıh, ilihal, kelam, sarf, nahiv, mev'ize, türünde eserler vermekle çok yönlü bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Arapça'dan tasavvuf ve tefsir sahasında tercemeleri vardır. Bu konuda, eserleri bölümünde gerekli bilgi verilmiştir. Eserlerinin birçoğu basılmış olması, onun kitaplarının okunduğunu gösterir. Ne var ki harf devrimi sebebiyle kendisini tanıma imkanı olmamıştır.

b-Tasavvufi Kişiliği:

Abdurranman Sâmi tasavvufi neşve açısından da çok yönlü bir kişilik arzeder. Aşağıda açıklandığı üzere yaklaşık onüç tarikattan icâzet almıştır. Ne var ki o Uşşâki tarikatından irşad görevini sürdürmüş, Şeyh Ahmed Şücaedden yanında sülûkunu tamamladıktan sonra İstanbul Yahya Kethüda Dergahı potsnişini olarak atanmış ve tekkelerin 1925 yılında kapatılışına kadar bu görevini sürdürmüştür. (Postnişinlik görevine ne zaman başladığı tesbit edilememiştir.)

Bu sebeble kendisi, tasavvuf ilmini teori ve pratikte kendinde toplamıştır. Tasavvuf sahasında verdiği eserlerle bu ilmin teorisini yaparken, postnişinlik görevi ile de bu işin pratiğini yapmıştır. **Fatiha Suresi Tefsiri**'nin tahlili bölümünde de belirtildiği üzere kendisi vahdet-i vücud inancını taşımaktaydı. Eserlerinde bu görüşü savunmuştur. Nakilde bulunduğu sufiler genelde vahdet-i vücuda inanan İbn Arabi, Abdülkerim Cili gibi şahıslardır.

Abdurrahman Sâmi'nin icâzet aldığı tarikatlere gelince:

1-Nakşibendî'nin Mehmed Can Kolu: Hisar Şeyhi Mehmed

Nurullah Efendi'den.

2-Nakşibendi'nin Hâlidîyye Kolu: Eyüp'de Saferullah Efendi'den.

3-Kâdirîyye'nin Karîbullah Kolu: Mısır şeyhlerinden Ebu'l-Envar Feyzüddin'in halifesi, Şeyh Hilmi Efendi'den.

4-Kâdirîyye'nin Muhyiddin İbn Arabî Kolunu: Şeyh Hayrullah Efendi'den.

5-Sa'dîyye Tarikatı: Edirneli İsmail Rüştü'den.

6-Şa'bânîyye Tarikatı: İzmirli Şeyh Ahmed Efendi'den.

7-Rufai ve Bedevîyye Tarikatlarını: İzmirli Şeyh Mustafa Hilmi Efendi'den.

8-Gülşenîyye Tarikatı: Edirneli Şeyh Şerafeddin Efendi'den.

9-Şâzelîyye Tarikatı: Şeyh Hayrullah Efendi'den.

10-Düssûkiyye Tarikatı: Şeyh Abdurranman Kalenderi'den.

11-Mevlevîyye Tarikatı: Manisada medfun merhum İshak Çelebi'nin rûhaniyyetlerinden almıştır.

Abdurrahman Sâmi'nin Halvetî Hüsâmî ile Nakşî Bahâî tarikatlarından aldığı silsile Sıddık Nâci Eren tarafından belirtilmiştir.⁸⁰

Abdurrahman Sâmi verdiği eserlerle ilim âlemine , yetiştirdiği mürid ve halifeleriyle de müslümanlığa büyük hizmetler vermişâlim ve mutasavvıflardandır.

III-ESERLERİ

A-YAZMALAR

1- Kitâb-ı Sırrı't-Tevhîd:

Eser müecellifin kendi hattı ile 1241 h. yılında kaleme alınmıştır. Dili türkçedir. Risâle 32 sayfalık orta boy bir defterden ibaret olup, 22 satırdır. Fasil başlarında "aziz ihvanlarım" diye hitabda bulunmasından kitabın müridlerine hitâben kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Mukaddimede tevhidin tarifi yapılmıştır. Daha sonra tasavvufla tarikatlar arasında fark olup olmadığı, birbirlerine üstünlüğü olup

⁸⁰ Eren, Evrâd-ı Saâdet-i Ebedîyye, s.119-123, Balıkesir, 1987

olmadığı işlenmiştir. Tevhidin mertebeleri, tevhid-i akval, tevhid-i âsâr, tevhid-i sıfât ve tevhid-i zât haşyetullah ve marifetullah, konuları çok geniş bir şekilde incelenmiştir. Müellif müridlerine nasihatlarında bulunmuştur.

Risâlenin hâtimesi dört bölümden müteşekkildir. Birinci hâtîme "lâ ilâhe illallah", ikinci hâtîme "lâ ilâhe illâ hû", üçüncü hâtîme peygamberlerin hakikatlerine göre tevhidi, dördüncü hâtîme insân-ı kâmil konularını incelemiştir.

Risâlenin sonuna müellif, 25 beyitlik tasavvufî bir şiir ilave etmiştir.

2- Tefsîru'l-Kur'ân Tenvîrü'l-Beyân:

Abdurrahman Sâmi'nin eserlerinden en hacimli olup tefsir usulüne dairdir. Eser müellif hattı olup, 148 varak, yirmi satırdır, 1342 tarihinde te'lif edilmiştir. Dili Türkçedir. Genel olarak kitabın muhteviyatını şu şekilde ifâde etmek mümkündür.

Birinci mukaddimede , sûre ve âyetin tarifleri yapılmıştır.

İkinci mukaddimede "tefsîr" ile "te'vîl" ıstılahları arasındaki farklar dile getirilmiştir.

Üçüncü mukaddimede tefsir ilminin konusu, faydası ve gayesi işlenmiştir.

Bunlardan sonra sırasıyla müfessirlerin tabakaları, tefsir ve tevilin caiz oluş veya olmayış sebepleri, Kur'an'ın icazı, Kur'an-ı Kerimde çeşitli ilim ve sanatlara işaret olunduğu, Kur'an'ın cem'i ve tertibi ve yine tefsir usulü ve tarihine dair konular ele alınmıştır. Ele alınan konular mufassal ve doyurucu bir tarzda işlenmiştir.

3-Hadîs-i Erbeîn:

Müellifin dört babdan müteşekkıl kırk hadis derlemesidir. Mukaddimede belirttiğine göre müellif 24 yaşındayken bu derlemeyi yapmıştır.(1320 yılında yazmıştır) Hadislerin senedleri verilmemiş, ancak her hadisin başında hangi kaynaktan alındığı belirtilmiştir. Babların konularına göre isimleri şunlardır.

Birinci Bab: Ezel ile ilgili hadisler, beş hadisten ibarettir.

İkinci Bab: Dünya hayatında ibadetlerle ilgili hadisler, onaltı hadisten ibarettir.

Üçüncü Bab: Dünya hayatında muâmelâtla ilgili hadisler olup on hadisten ibarettir.

Dördüncü Bab: Lâ yezâl ile alâkalı hadisler olup dokuz hadistir.

Müellif risâlenin sonuna 17 beyitlik arapça bir münâcât ilâve etmiştir. Münâcâtın başlığı "Münâcât-ı Sâmi yye" dir.

4- Tercihü'l-Âyâtü'l-Muhtelifi'z-Zâhir:

Tefsirle alâkalı yedi varaklık, onyedisatırlık kısa bir risâledir. İsminden de anlaşılacağı üzere Kur'ân'da zâhiren birbirleriyle çelişen âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamakta ve gerçekte Kur'ân âyetleri arasında bir ihtilâfın olmadığını isbâta çalışmaktadır.

Müellif nüshası olan bu risâle 1320 yılında kaleme alınmıştır.

5-Kitâbü'd-Düsdûri'l-Bedî:

Tefsirle alâkalı bu eser onaltı varak, onyedisi satırlık, arapça bir risâle olup müellif hattıdır. Risale oldukça yıpranmış olup içinde birçok silintiler vardır.

İki fasıldan ibâret olan eserin birinci faslı müellifin yukarıda tanıttığımız "Tercihü'l-Âyâtü'l-Muhtelifi'z-Zâhir" adlı eserinin biraz daha mufassal biçimde kaleme alınmasından ibârettir.

İkinci fasılda birbirleriyle çelişkili gibi görünen ayet ve hadislerin uyuşturulmasına çalışılmıştır. Bu fasıl birinci fasla göre gayet kısa olup sadece ikibuçuk varak yertutmaktadır.

6-Kitâbü's-Surri'l-Kadîr fî ilmi'l-İksîr:

Müellifin kimya ilmi ile ilgili bir eseridir. 1364 yılında kaleme alınmıştır. 58 varak, 22 satır olup eser tam değildir. Kitab 14

babdır, bir de hatime vardır.

Bu eserde kimya ilmi islami bir açıdan incelenmiştir. Müellif istifade ettiği 42 kaynağı kitabının başında tek tek zikretmiştir. Birinci babda kimya, simya ve iksirin tanımları ve Kur'an'dan delilleri zikdedilir. Bu ilmi inkar edenlere bir fasl altında cevap verilmiştir. Diğer bablarda çeşitli karışım ve alaşımların yapılışı bunlar için gerekli olan mikdarlar anlatılmıştır.

7- **Kenzü'l-Âşıkîn:**

Manzum bir eser olan KENZÜ'L-ÂŞİKÎN 73 varak, 16 satırdır. Hz. Peygamber'in hadislerini manzum bir şekilde açıklar.

Arapça olarak önce hadisin metni verilir daha sonra şiir manzum bir şekilde açıklanır. Ayrıca hadislerin aralarına münâcâtlar, nâtlar, Esmâ-i Hüsnâ'nın fazîletini, Hz. Peygamberin şemâilini, Hz. Peygamber'i sevmenin gerekliliğini, Nûr-i Muhammedîyi terennüm eden kasîdeler serpiştirilmiştir.

Müellif nüshası olan eser 1324 h.4 zilhiccede tamamlanmıştır.

8-**Şerhu'l-Emâlî:**

Kelam ile ilgili 32 varaklık kısa bir risaledir. Küçük boy kareli deftere arapça olarak kaleme alınmıştır. Müellif hattıdır. Risalenin devamında 13 varaklık Casiye suresinin ilk yedi ayetinin tefsiri vardır. Yedinci ayette tefsir yarım bırakılmış olup tasavvufi bir tefsir denemesi mahiyetindedir. Nüsha müellif hattı olup çok silintilidir. Bu sebeble içeriği tam olarak tesbit edilememiştir.

9-**Şerhu'l-Kâfiye:**

İbn Hacıb'in Kafiye'sinin şerhidir. Nahivle alakalıdır. Elimize ulaşmamıştır.

10-Fâtîha Sûresi Tefsiri: Tez konumuz olan bu risale Fatiha Suresi Tefsirinin tahlilil bölümünde geniş olarak anlatılmıştır.

11-Müteferrik Risâleler:

a- **Risâletün fi mâ Yasnauhu Teâlâ Kable Halkı'l-Eşyâi**, (Bir varak)

b-**Risâletün fi enne'l-Abde keyfe YülâhızuTeâlâ hıne't-Tevhîdi**, (Bir varak)

c-**Risâletün alâ Kavlihi Sallallâhu Teâlâ aleyhi ve Sellem: "mâ Vesiatnî Erdî velâ Semâi ve Vesiatnî Kalbu Abdi'l-Mü'mini**, (Bir varak)

d-**Risâletün fi Beyânı Esrârı'l-İhrâkı Bi'n-Nâri**, (Bir varak)

e-**Risâletün fi Tahkîki ta'yîni vakti'l-Kıyâmeti**, (Bir varak)

f-**Risâletün alâ Kavlihî Teâlâ: "Ülâike alâ hüden min rabbihim ve ülâike hümu'l-müflihûn"**, (Bir varak)

g-**Risâle-i Râbita**, (İki varak)

h-**Risâletün fi Esrârı Tertîbi'l-Enbiyâi aleyhimü's-Salâti ve's-Selâm** (Nâ-tamâm)

B-MATBÛ ESERLERİ:

1-Mi'yârı'l- Evliyâ:

Kitab dört ana babı içermektedir.

Birinci Bab: Şeriatla alakalıdır. Birinci fasılda Şeriat'ın tarifi yapıldıktan sonra İslam Akaidi ele alınmış, ilâhiyyat konularına tasavvuf ve kelamın nasıl baktığı anlatılmıştır. Allah Tealâ'nın zâtî, sübûtî ve fiilî sıfatları işlendikten sonra nebeviyyât ve sem'ıyyât konuları işlenmiştir. Ayrıca firak-i dâlle ele alınmıştır.

İkinci fasılda namaz, oruç, hac, zekat, taharet vb. ibadetler sûrî ve mânevî yönden ele alınmıştır.

İkinci Bab: Tarikatlarla alakalıdır. Tarikatın tarifi, çeşitli tarikatların ortaya çıkış sebebi, zikrullahın çeşitleri ve fazileti, muhib, sâlik, mürid ve murâdın tarifleri, hicab mertebeleri ve sülûkun lüzumu, sülûkun çeşitleri ve sülûktaki menziller ele alınmıştır.

Bundan sonra Kâdiriyye, Rifâiyye, Sühreverdiyye, Medîniyye, Ekberîyye, Şâzeliyye, Bedevîyye, Mevlevîyye, Dessûkiyye, Sa'diyye, Bektâşîyye, Halvetiyye, Bayramiyye, Gülşeniyye, Ahmediyye, Zeyniyye, Şa'bâniyye, Uşşâkiyye, Mısriyye, Cerrâhiyye, Bekriyye, Hâlidîyye tarikatları ile bunların silsile ve şubeleri anlatılmıştır.

Üçüncü Bab: Hakikat hakkında olup tasavvuf ve sufiyye istilahlarının tarif ve açıklamalarını içermektedir.

Dördüncü Bab: Ma'rifetullahı avam, havâs ve hassu'l-havâsa göre açıklamaktadır. Kitabın hâtimesi ise vahdet-i vücûd hakkındaki yanlış anlamaları izâleye yöneliktir. Kitabın sonunda haftanın yedi gününde yapılması gereken virdler zikredilmiştir.

2-Divân-ı Sâmi :

İsminden de anlaşılacağı üzere Abdurrahman Sâmi' nin basılmış olan ilk divanıdır. 1980 yılında Şahinler vakfı tarafından basılmıştır. 216 şiirden müteşekkil olup tamamen tasavvufi konuları terennüm etmektedir. İçinde iki adet arapça şiir ile bir tane farsça şiir vardır.

Genel olarak, ilâhî aşk, peygamber sevgisi, dervişlerin özellikleri, zühd, ve tasavvuf büyükleri ile Kerbelâ hadisesi gibi konular işlenmiştir.

3-Müntehabât-ı Sâmiyye:

Bu kitap 64 sayfa orta hacimli muhtelif konulardan derleme bir eserdir. 1338 yılında Serbesti matbaasında basılmıştır. Kitap beş babdan müteşekkildir.

Birinci Bab: Hastalıkların besmele ve Kur'an surelerinin okunarak tedavi edilmesi ile ilgilidir. Hangi surenin hangi hastalığa çare olduğu kaçkere okunması gerektiği belirtilmiştir.

İkinci Bab: Kur'an'daki bazı ayetlerin özellikleri ve faydaları anlatılmıştır.

Üçüncü Bab: Rüya tabirleri hakkındadır.

Dördüncü Bab: Hastalıkları esmâ-i Hüsnâ ile tedavi edilmesi hakkındadır. Muhtelif hastalıkların tedavisinde hangi isimlerin kaç kere okunacağını ve sıralamsını açıklamaktadır.

Beşinci Bab: Kur'an ile tefe'ülün çeşitleri ve şartları anlatılır.

4- Evrâdü'l-Mukarrabîn:

Kitab müellifin mukaddimede belirttiği üzere 1327h. de kaleme alınmıştır. Dili arapça olup 93 sayfadır. Eserin tam adı "Evrâdü'l-Mukarrabîn fî Salavâti Seyyidi'l-Evvelîne ve'l-âhirîn" dir.

Kitab Cuma gününden başlamak üzere haftanın yedi gününde müridlerce okunacak vird, dua ve salavât-ı şerifeleri açıklamaktadır. Müellif şartlarına riayet edilmesi koşulu ile bu duaları okuyabilmeleri için bütün müslümanlara icâzet vermiştir. Kitapta yazarın hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgiler vardır.

5-el-Meslekü's-Sâmiyye fî sülûki'n-Nakşıyyeti'l-Behâiyye ve'l-Halvetiyyeti'l-Hüsâmiyye:

Nakşî ve Halvetî tarikatlarına göre sülûkta başlangıçtan itibaren nefsin katettiği makamlar ile bu makamların anahtarları, ayet ve hadislerle anlatılmıştır. 13 sayfalık bu eser arapça kaleme alınmakla birlikte, türkçe tercemesi ile berâber basılmıştır. Tercemenin kimin tarafından yapıldığına dair bir kayıt olmamakla beraber,tercemenin de müellif tarafından yapılmış olması kuvvetli bir ihtimâldir. Zira kitab basıldığında müellif hayattadır. Kitapta açıklanan makamlar şunlardır:

Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mutmeinne; nefs-i râziye,

nefs-i zekiyye, nefis-i fâniye, nefis-i bâkiye, makâm-ı cem'î'l-vem', makâm-ı el-verâsetü'l-âdemiyye, makâm-ı el-verâsetü'n-Nûhiyye, makâm-ı el-verâsetü'l-İbrâhîmiyye, makâm-ı verâsetü'l-Yûsifiyye, makâm el-verâsetü'l-Mûseviyye, makâm-ı el-verâsetü'l-Îseviyye, makâm-ı el-verâsetü'l-Muhammediyye olmak üzere onsekiz makamdan ibârettir.

Müellif kitabını tenbih bölümü ile sona erdirmektedir. Burada Hak âşıklarına nasihatlerde bulunulmakta, Sâmi miyetle isteyenlere bu kitapdan istifade etmeleri için icâzet verilmektedir.

6-Şerh-i Esrâr-i Esmâ'l-Hüsnâ:

Bu eserde esmâ-i hüsnâ'nın kısaca manaları, kulun bu isimlerden alması gereken hisse, esmâ-i hüsnânın şifa olduğu hastalıklar anlatılmaktadır. Risaleyi Mustafa Şevket Erol latinize ederek yayınlamıştır. Basım yeri ve tarihi hakkında bir kayıt konulmamıştır.

7-Binâ-yı İslâm:

"İslam beş şey üzerine bina edilmiştir" hadisinden yola çıkarak, islamın beş rüknü tafsilatlıca incelenmiştir. Her rükn için bir bab ayrılmıştır. Bilhassa birinci babda kelime-i tevhidin tasavvufi açıdan bir tefsiri yapılmıştır. Diğer bölümler daha ziyade ilmihal bilgileri ihtiva etmektedir.

8-Hediyyetü'l-Âşukîn:

Dört babdan müteşekkil 36 sayfalık bir eserdir.

Birinci babda iman islam ve ehl-i sünnetin itikadı incelenmiştir.

İkinci bab da islamın beş rüknü tasavvufi bir üslubla açıklanmış, bu rükünleri yerine getirmeme durumunda insanın karşılaşacağı cezalar belirtilmiştir.

Üçüncü babda ahlakın mensei, tarifi ve çeşitleri incelenmiştir.

Dördüncü bab; şariat, tarikat, feyiz, ma'rifet, zikrullahın fazileti, mürşid-i kâmilin alametleri, evlilikte karşılıklı hak ve hukuktan bahseder.

9-Tuhfetü'l-Uşşâkiyye:

Uşşaki tarikatının önde gelen meşayihinden Abdullah Salahaddin Uşşaki'nin eseri olup, Abdurrahman Sâmi tarafından terceme edilmiştir. Tuhfetü'l-Uşşâkiyye iki babdan ve bir hatimeden müteşekkildir. Birinci babda tarikat sâliklerinin farz namazlarda uyulması gereken kural ve edebler, ikinci babda ise nafie namazlarda salıkların gözetmesi gereken kurallar anlatılmaktadır.

Abdurrahman Sâmi tercemenin sonuna icazet erkanı ile alakalı; tac, şeyh, mürşid, post ve ayinler hakkında bilgi veren bir tetimme ilave etmiştir.

Abdurrahman Sâmi 'nin eserleri bunlarla sınırlı değildir. Evrâd-ı Mukarrabîn isimli eserinin kapağında eserlerinin bir listesi verilmiştir. Buna göre elimize ulaşmayan eserleri şunlardır:

- 1-Şerh-i Nûniyye ed-Dürretü'l-Meknûniyye; akaidle alakalı.
- 2-Kenzü'l-ârifîn: Tasavvufla alakalı.
- 3-Risâle-i Hürriyyet.
- 4-Mihveri'l-ulûm.
- 5-el-Mecâlisü's-Sâmiyye.
- 6-Cevâmiu'l-Kelim.
- 7-Zübdetü'l-ulûmü'l-Arabiyye.
- 8-Nâme-i Muharrem.
- 9-Medâricü's-Sâlikîn ve meâricü'l-Vâsılîn

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FÂTİHA SURESİ TEFSİRİ

A-TEFSİR-İ SÜRETİ'L-FÂTİHA'NIN KAYNAKLARI VE TAHLİLİ

Abdurrahman Sâmi anladığımız kadarıyla Kur'an'ı baştan sona tefsir etmek niyetiyle Fatiha Suresi'nden başlayarak telife başlamıştır. Eserleri bölümünden anlaşılacağı üzere müellif iyi bir medrese eğitimi almıştır. Tarikat şeyhi olması hasebiyle sadece tasavvufi sahada eserler vermemiş, sarf, nahiv, kelam, kimya, ilmihal vb. sahalarda birçok eser vermiştir.

Tez konumuz olan "Fatiha Suresi Tefsiri" daha ziyade bir besmele şerhidir. Besmele zâhiri ve bâtını açıdan tafsilatlıca incelenmiş, müellif rivayet, dirayet ve işari tefsirlerden yaptığı nakillerle eserini zenginleştirmiştir. Ayrıca müellifimiz nakilde bulunduğu âlimleri çoğu kere kitaplarının ismiyle beraber zikretmesi modern ilmi metoda yakın bir yol izlediğini göstermektedir. Söz konusu me'hazler yeri geldikçe belirtilecek ve üzerlerinde değerlendirme yapılacaktır.

Abdurrahman Sâmi "Fatiha Suresi Tefsiri"ni hem rivayet, hem dirayet, hem de işari tefsir metoduyla kaleme almıştır. Tefsir aynı zamanda müellifin dünya görüşünü, âlem anlayışını yansıtmaktadır. . Müellif vahdet-i vücud ekolüne mensub olup, tez konumuz olan Fâtiha Suresi Tefsiri'nde yeri geldikçe bu fikirlerini açıklamakta ve muarızlarına karşı da savunmaktadır.

Müellifimiz, Fahri Râzi, Suyûti, İmam-ı A'zam vb. gibi büyük müfessir ve âlimlerden, İbn Arabi, Sadreddin Konevi, Âlusi, İsmail Hakkı Bursevi, Süleyman en-Nafihî gibi büyük sufi ve düşünürlerden nakillerde bulunmuş, sadece nakille de kalmamış bunları bir değerlendirme ve eleştiriye tabi tutarak kendi tercihini beyan etmiştir.

FÂTİHA"NIN MERTEBELERİ

Müellifimiz tefsirine besmele ile başladıktan sonra önce sure ve ayetlerin tertibinin insicam ve hüsn-i tekabülüne değinmiş daha sonra bu surenin "fatiha" olarak isimlendirilmesinin sebepleri üzerinde durmuştur. Müellif bu konuya da işâri açıdan bir açıklama getirmiştir: Ona göre fâtiha kelimesinin türetildiği feth kelimesi üç kısımdır; Feth-i Mübîn, feth-i karîb, feth-i mutlak.

Feth-i mübîn: Ayetlerin emrettiği kulluk sırrı üzere mücahede ile nefsin zûlmânî perdelerini ortadan kaldırarak kalb mertebesine ulaşmak ve kalbi nefis ve tabiattan melekut âleminin nuruna açmaktır.

Feth-i karîb: Mücahede, riyazat, ihlas ve kesiksiz bir kullukla nûrânî perdeleri yırtmak, Allahın inayeti ile "Yalnız sana kulluk ederiz" sırrıyla Hakk'ın sıfatlarına yakınlaşmaktır.

Feth-i mutlak: "Ben yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim"⁸¹ ayetinin sırrı üzere bütün masivadan yüzçevirerek kalbin rûhânî mertebelerini tekmil ile mutlak beraberlik mertebesine ve Zât tecellisine erkmektir. "Bize doğru yolu göster"⁸² ayeti bu sırrı remzetmektedir.⁸³

Müellife göre Fâtiha suresi zikrettiğimiz bütün bu fetihleri içine alması hasebiyle "fatiha" ismini almıştır. Müellif surenin isimlendirilişini öncelikle işari olarak ele almış , bu görüşünü destekler mahiyette Sadreddin Konevi'nin "İ'câzü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân" adlı eserinden uzunca bir alıntıda bulunmuştur.⁸⁴

Konevi burada her işin bir başlangıcı ve sonu her kapının bir anahtarı olduğunu uzun uzun anlatmaktadır. Mesela Hakk Teâlâ sıfat kapısını hayatla, hususu umumla, umumu genişlikle (sia), genişliği ilimle fetheylemiştir.⁸⁵

⁸¹ el-En'âm, 6/79

⁸² el-Fâtiha, 1/6

⁸³ bk. Abdurrahman Sâmî, *Fâtiha Süresi Tefsiri*, 1^b-2^a

⁸⁴ a. g. 2^a-3^b

Müellif işari bir üslubla surenin isimlendirelmesini açıklamakla yetinmeyip, zâhir î olarak da Fâtiha suresinin diğer isimlerini incelemiştir. Bu isimler şunlardan ibârettir:

"Sûre-i Fâtihatü'l-kitâb", "Fâtihatü'l-Kur'ân", "ümmü'l-kitâb", "ümmü'l-Kur'ân", "sûretü'l-hamd", "sûre-i seb'u'l-mesânî", "Kur'ân-ı Azîm", "sûreti's-şükûr", "sûreti'd-duâ", "sûretü's-suâl", "sûretü'l-vâfiye", "sûretü'l-kâfiye", "sûretü'l-kenz", "sûretü's-şifâ", "sûretü's-salât", "sûretü'n-nûr", "sûretü's-suâl", "sûratü'l-münâcât", "sûretü't-tefvîz", "sûretü'l-esâs" isimleridir. Müellif bu isimleri âyet, hadis ve diğer müfessirlerin görüşleri doğrultusunda incelemiştir. Çoğunlukla Fahr-i Râzi, Suyuti, Âlûsi, Mürsi'den bu konudaki rivayetleri nakletmiş bunları eleştiri süzgecinden geçirerek, kendi tercihini belirtmiştir.⁸⁶

Müellif Fâtiha suresinin bu ismi alışını tafsîlâtıca açıkladıktan sonra bize eserinin planını sunmaktadır, bu plan şöyledir: Birinci bahis; besmelenin esrarı, ikinci bahis; aklî ilimler, üçüncü bahis; keşfî ilimler, dördüncü bahis; besmele'nin her surede yeni bir ayet olup olmaması konusundaki mezheplerin ihtilafı konusundadır. Bizi daha ziyade ilgilendiren bölümler birinci ve üçüncü bahislerdir.

BİRİNCİ BAHİS

Bu bölümde besmele harflerinin tertibi, noktalı ve noktasız oluşuna göre ifade ettiği manalar ebced hesabı ve cefr⁸⁷ üslubu ile ele alınmaktadır. Mesela; ebced hesabı ile ba üç, sin ise altmıştır. Toplamı altmışüç olup Hz. Peygamberin yaşına işaret eder. Müellif bu tür hesaplarla Hz. Peygamberin son peygamber olması, risalet

⁸⁵ Metnin arapça aslı için bk.; Sadreddin el-Konevî, *İcâzû'l-Beyân fî tefsiri ümmi'l-Kur'ân*, (Tahkik: Abdü'l-Kadir Ahmed Ata, shf. 262-267, Kahire, 1980)

⁸⁶ *Fâtiha Sûresi Tefsiri*, 3^b-5^a

⁸⁷ Arapça bir kelime olan cefr sözlükte sütten kesilmiş kuzu, oğlak; içi taşla örtülmemiş geniş kuyu" manasına gelir. Terim olarak ise gelecekte haber verdiği iddia edilen ilmi veya bu ilmi kapsayan eserleri ifade eder ve cifr olarak da anılır. *DİA Cefr maddesi*, c.7, s.212, İstanbul, 1993

yaşını ortaya koymuştur.⁸⁸

Müellif vahdet-i vücûd anlayışının gereği olarak vücûdu aslî ve zillî (gölge) varlık olarak ikiye ayırmıştır. Besmelenin "bismillâh"ı aslî vücûd olan Cenâb-ı Hakk'a, "er-rahmânî'r-rahîm"i de gölge varlığa işaretdir. Bütün bu mertebelerin sırrı besmelede, besmelenin sırrı bâda bânın sırrı noktada toplanmıştır.⁸⁹

Müellif harflerden mana çıkarma metodunu kullanarak ayetleri tefsir eden diğer müelliflerden de yararlanmış, zaman zaman da bunları eleştirmekten geri durmamıştır. Mesela, İsmail Hakkı Bursevi'nin Kur'an'ın başındaki (besmeledeki) ba ile Nâs suresinin son harfi olan sin harfini birleştirerek farsça "bes" yani "Kuran hidayet rehberi olarak yeter" görüşünü eleştirmektedir.⁹⁰ Abdurrahman Sâmî 'ye göre Kur'an'dan Farsça manalar çıkarmak yerinde değildir.

Müellif Muhyiddin İbn Arabî, Necmeddin Kübra, Süleyman en-Nahfî ve Abdülkerim Cili'den nakillerle besmelenin esrarının ba'da olduğu neticesine varmıştır.⁹¹ Zira ona göre "ba" hakikat-i Muhammediyye'ye veya mertebe-i tenzih-i tâmmeye ile mertebe-i ahadiyyeden kinayedir.

Besmele harflerinde toplam dört nokta mevcuttur. Bunlar "ba"nın, "nun"un ve "rahîm" kelemesindeki "yâ"nın iki noktasıdır. Ba'nın noktası gaybu'l-ğuyûba, nun'un noktası mertebe-i ahadiyyet ve hakikat-i Muhammediyyeye işârettir. Ya'daki iki noktadan birincisi mertebe-i Vücûbu'l-Vücûda ikincisi ise mertebe-i mümkinî'l-vücûda işârettir.⁹²

Müellif kendisi ile aynı görüşü paylaştığı Süleyman Nafîhi'nin Risale-i Hıziriyyesine atıfta bulunmaktadır.⁹³

⁸⁸ *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtiha*, 5^b

⁸⁹ a. e. 6a-b

⁹⁰ a. e. 5^b

⁹¹ a.e. 6b-7a

⁹² a. e. 7^b

⁹³ a. e. 7^b; Metnin aslı için bk. Süleyman Nahîfî; *Risale-i Hıziriyye*, vr.8b,Hacı Mahmud 4674

Müellif besmelenin kelimelerinin ayrı ayrı yazıldığında dört elifin ortaya çıktığını bunların tevhid-i âsâr, tevhid-i ef'al, tevhid-i sıfat, tevhid-i zât'a işaret olduğunu, kelime itibariyle beş kelime olmasını hazerat-ı hamseye işaret kabul etmektedir.⁹⁴

Lafza-i Celâl'in he'sinin açık olarak yazılması; Mükinâtın Allah'ın zâtî, sıfâtî, ve fi'lî kemâlâtından zuhûr ve sudûr ettiğine işârettir. He'nin kapalı olarak yazılması ise "Bütün işler Allah'a döndürülür"⁹⁵ ayetinin de işaret ettiği üzere mevcûdâtın ancak Hak ile ayakta durduğuna ve sonunda O'na döneceğine işâret etmektedir.⁹⁶

Müellif bu bölümde aynı minval üzere besmelenin kelime ve harflerinden, harflerin yazılış sitilinden, noktalı ve noktasız oluşlarından, boyutlarından ve buna benzer özelliklerinden işâri manalar çıkarmaya devam etmektedir. Söz konusu bahisler anlaşılır olduğu için hepsini burada açıklamaya lüzum görülmemektedir.

İKİNCİ BAHS

İkinci Bahis aklî ilimlerle besmelenin incelenmesinden ibarettir. Akli ilimlerle kasıt sarf, nahiv ve diğer dilbilimleridir. Müellif bu bölümde; ba harfinden başlayarak besmelenin bütün kelimelerini tek tek sarf, nahiv açısından incelemiş, bu kelimelerin hangi kelimelerden türetildiğini göstermiştir. Bu bölümde ki ana başlıklar şöylece sıralanmaktadır.

Birinci Bahs: Ba'nın istiane, musahabe, ilsak, isti'la, ziyade-i kasem manalarından özellikle hangisini ifade ettiği tartışılmaktadır. Müellif Âlusi, Beyzâvi, Râzi, Ebu'l-Beka'nın konu hakkındaki görüşlerini inceledikten sonra en sonunda kendi tercihini belirtmektedir. Ba'nın istiane (yardım isteme) veya musahabet (beraberlik) ifade etmesi görüşleri âlimler arasında kuvvet kazanmaktadır.

⁹⁴ *Tefsîru Süreti'l-Fâtîha*, 8^b

⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/109

⁹⁶ a. e. 8^{a-b}

Müellife göre istiane; Allahdan yardım istemek olup mercii sıfat-ı fi'liyyedir. Musahabet ise Allah'la beraberliği istemektir ki mercii sıfat-ı zâtiyyedir. Zât'a yakınlık, sıfatlara yakınlıktan daha üstün olduğu için müellife göre ba musahabet (beraberlik) ifade etmektedir. Müellif gramer tahlilleri yaparken bile tasavvuf mantığını işlemekten çekinmemekte, işâri yaklaşımlarda bulunmaktadır.⁹⁷

İkinci Bahs: Bismelenin bâ'sının müteallakı hakkındadır. Bâ harf-i cer olması sebebiyle mütaallık olduğu bir fiilin bulunması şarttır. Müellif bu konudaâlimlerin üç görüş ileri sürdüğünü açıklamaktadır. Bunlar "Allahın ismiyle başlarım", "Başlamam Allah iledir", "Allahın ismini okurum" takdirleri olup müellif sonuncu takdiri hadis-i şeriflere ve bismelenin musahabet manasına oluşuna uygunluğu sebebiyle tercih etmiştir.⁹⁸

Üçüncü bahs: Müteallakın yeri hakkındadır. Müteallakının bâ'dan sonra (muahhar) veya önce (mukaddem) olduğunu ileri süren görüşler incelenmiş ve banın müteallakının,sonda olduğu görüşü müellifçe tercih edilmiştir.⁹⁹

Dördüncü Bahs: İsim kelimesinin istikâkı(etimolojisi), Basriyyûn ve Kûfiyyûn ekollerinin görüşleri incelenmiştir. Müellif bu konuda kendi görüşünü belirtmemiştir.¹⁰⁰

Beşinci ve Altıncı Bahs: Lafza-i Celâl'in istikakı hakkındadır. Müellif bu konudaâlimlerin çeşitli görüşlerini inceledikten sonra Allah kelimesinin hiç bir kelimedden türetilmediğini câmid bir kelime olduğunu savunmuştur.¹⁰¹

Yedinci Bahs: "Rahmân" ve "Rahîm" kelimelerinin iştakı ve manaları hakkındadır.Bu bahisler müellifin de belirttiği üzere aklı ilimler ve gramerle alâkalı olduğu için burada tafsilatlı bilgi vermeyi

⁹⁷ a. e. 9a-b

⁹⁸ a. e. 9b

⁹⁹ a. e. 10a

¹⁰⁰ a. e. 10b

¹⁰¹ a. e. 10b-11a

gereksiz gördük.

ÜÇÜNCÜ BAHS

Üçüncü bahs müellifin tasavvufi görüşlerini yansıtmaması açısından bizim için en önemli bölümü teşkil etmektedir. Bu bölümde müellif mükâşefe ile hasıl olan ilmin mâhiyetini incelemektedir.

Müellife göre nasî ki âlem-i haktan olan vücûdumuzun basarı (gözû) varsa, emr âleminde olan rûhumuzunda basireti vardır. Ne var ki basiret basar gibi kendiliğinden açılmamakta tam bir mücahede, nefis terbiyesi ile elde edilmektedir. Nasıl ki basiretin idrak ettiğini basar idrak edemiyorsa, ruha keşfolan mükâşefâtı da akıl idrak edemez. Bu idrak hakikat mirascısı, ümmetin seçkinlerine mahsustur yani keşfi ve yakîni ilimler Allah vergisidir. ¹⁰²

Müellif konuyla alakalı güzel bir arapça şiir getirerek mükâşefe ilimlerinin inkar edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Şiirin tercemesi şöyledir:

Eğer sen hilali göremedinse onu bizzat görenlere teslim ol.

Müellif bu kısa girişten sonra vâris-i ekmel (en kâmil vâris) olarak tanımladığı Abdülkerim Cili'nin "**el-Kehfü'r-Rakîm fî Şerh-i Bismillâhirrahmânirrahîm**" adlı eserini aynıyle terceme etmiştir. Kehfü'r-rakîm, tasavvufi tarzda kaleme alınmış on varaklık kısa bir besmele şerhidir. Abdülkerim Cili bu risalesinde anatema olarak bütün harflerin bir noktanın tecelliyâtından ibaret olduğunu açıklamakta ve buradan yola çıkarak vahdet-i vücud görüşü işlenmektedir. Zât-ı Baht hiçbir şekil ve suret arz etmediği halde, sonsuz suret ve şekillerde tecelli ederek zâhir olduğu gibi nokta da diğer harflerde tecelli ederek zâhir olmaktadır.

Kehfü'r-Rakîm baştan sona harflerin esrarını açıklamaya hasredilmiştir. Kur'anın birçok surelerindeki huruf-ı mukattaa birer sırr-ı ilâhî olup belli mertebelerde ehlullah'a hitab etmektedir.

¹⁰² a. e. 11^b-12^a

Abdülkerim Cili besmeledeki harflerin esrarına ve rumuzlarını açıklamakla işe başlamıştır ve bu yüzden de eserine "besmelenin sırlarının gizli olduğu ashab-ı Kehf mağarası" manasına "**el-Kehfü'r-Rakî fî şerh-i Bismillahirrahmanirrahîm**" ismini vermiştir.

Harflerin esrârını en derin manası ile dile getiren Muhyiddin İbn Arabî'dir. Prof. Nihat Keklik , İbn Arabî'ye ait eserlerin gerçekliğini tesbit için ortaya koyduğu kıstaslar içinde, harflere metafizik ve sembolik manalar vermesini de saymaktadır.¹⁰³

Fütühât' ın özellikle ikinci babı tafsilatlı bir şekilde sırf bu meseleye ayrılmıştır. Fakat müellif Fütühât'ın birçok yerinde harflerle ilgili sırlara deyinmeden geçememiştir.¹⁰⁴ İbn Arabî ayrıca **el-Mebadî ve'l-Gâyât** adlı kitabında da bu konuda geniş bilgiler verdiğini Fütühât'ta belirtmektedir. Harflerin esrarı üzerine yaptığı çalışmalarla İbn Arabî kendinden sonra gelenlere öncülük yapmıştır.
105

Müellifimiz de aynı metodu takip ederek bilhassa Abdülkerim Cili ve Sadreddin Konevi kanalıyla İbn Arabî'den birçok nakillerde bulunmuş ondan çok istifade etmiştir.

el-Kefhür-Rakîm'de anatema olarak vahdet-i vücud inancı harfler aleminde canlandırılarak anlatılmaktadır. Bütün harfler çeşitli sayılarda noktaların birleşmesiyle yani noktanın farklı tecellileriyle meydana geldiği gibi aslında yok olan mevcûdâtta Allahın isimlerinin farklı tecellilerinden ibarettir.

Abdülkerim Cili bu anatemadan yola çıkarak harflerin noktalı-noktasız olmasına, birbirleriyle bitişip-bitişmemesine, boyutlarına, ebced hesabındaki karşılıklarına bakarak çeşitli hükümler çıkarmakta ve risalenin başında belirttiği üzere besmeleyi irfani ve tasavvufi bir üslubla şerhetmektedir.

Mesela harflerin noktalarının altta, üstte ve ortada olmasını

¹⁰³ Nihat Keklik; *el-Fütühât el-Mekkiyye*, s. 183, Kültür Bakanlığı, 1990
Ankara

¹⁰⁴ İbn Arabî *Fütühât*, c.1, s.51-92, Dârü's-Sadr, ts, Beyrut

¹⁰⁵ Nihat Keklik; *el-Fütühât el-Mekkiyye*, s. 184

Abdülkerim Cili, Cenab-ı Hakk'ın bilinmesindeki üç mertebeye açıklamıştır. Noktası üstünde olan harfler Hakk'ı halktan sonra görme mertebesine, altında olan harfler halkı Hak'dan sonra görme mertebesine, ortasında olan harfler (mim, vav, vb.) Hakk'ı halkla zâhir , maiyyet-i zâtiyye mertebesine işarettir.¹⁰⁶

Müellifimiz **Kehfü'r-Rakîm**'i baştan sona terceme ederek tefsirine almakla Abdülkerim Cili'nin görüşlerine büyük ölçüde katıldığını bir kere daha göstermektedir.

Müellifimiz Kehfü'r-Rakîm'in tercemesini bitirdikten sonra yine besmelenin esrarı hususunda Sadreddin Konevi'den elif, hemze, ba, mim, sin harflerinin rumuzları ile ilgili uzunca bir nakilde bulunmuştur.¹⁰⁷ Sadreddin Konevi burada İbn Arabî'den nakletmediği ve onun kitaplarından okumadığı halde birçok görüşlerinin Onunki ile tıpatıp aynı olduğunu şöyle anlatmaktadır:

"Fatiha Tefsirimiz'de kimseden nakli iltizam kılmadığımız halde mahza lutf ve cûd-i ilahi ile tafsîl ve tahkîkîmin beyân-ı üstâza muvafık olduğunu bilahare muttali' oldum. Bu, muvâfakat-ı vâridât cümlesinden olarak zevka'l-yakîn erbâbının çoklarına vâki' olur."¹⁰⁸

Sadreddin Konevi'nin bu beyânı, meşrebleri birbirine yakın olan sûfilere gelen ilham ve vâridatların bazen tıpatıp aynı olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sadreddin Konevi bundan sonra rahmân ve rahîm sıfatlarını, Allah ile beraberliğin çeşitlerini ve zikrin mertebelerini açıklamıştır.

MERÂTİB-İ VÜCÛD

Müellif vücudun mertebelerini daire şeması içinde beş mertebeden müteşekkil olarak açıklamakta ve bunlara besmelenin harf ve kelimelerinden karşılıklar bulmaktadır.¹⁰⁹ Müellifimiz

¹⁰⁶ *Tefsîru Sûretî'l-Fâtîha*, 13^a

¹⁰⁷ a. e. 23^a-25^b; Arapça aslı için bk. *İcâzü'l-Beyân*, s.244-246

¹⁰⁸ a. e. 23^a-25^b; Arapça aslı için bk. *İcâzü'l-Beyân*, s.244-246

¹⁰⁹ *İcâzü'l-Beyân*, s.246

modern eğitim ve öğretimde önemli bir yeri olan şekil ve şemalarla anlatım yöntemini kullanmakla kendisinin çok yönlü bir insan olduğunu birkez daha göstermiştir.

Varlığın mertebelerini, Abdülkerim Cili , **Kehfü'r-Rakîm**'de kırk, Fazlullah el-Hindî'nin **Tuhfetü'l-Mürsele** isimli eserinde yedi mertebe olarak incelemişlerdir. Müellifimiz kendi tasnifi olan beşli tasnifin bu her iki tasnifi de içine aldığını belirtmektedir.¹¹⁰

Müellif vücudun mertebelerini şu şekilde incelemektedir.

Nokta: Âlem-i lâhut, zât-ı baht, vücûd-ı mutlak an cemî'n-niseb, bâtın-ı mutlak, hakikatü'l-hakâyık, mâhiyetü'l-mâhiyyât, ğayb-ı'l-ğuyûb, ğayb-ı mechûl, lâ taayyün, amâ, ahadiyyet mertebesidir ki cemî'i merâtib-i vücûdiyyenin kenziyyetidir.

Bu mertebe ğinâ-yı mutlak, لا تدركه الأبصار mertebesi olup besmele-i şerifenin ğaybu'l-ğuyûbun noktasına işâret olunmuş olur.

Ba: Âlem-i ceberût, âlem-i sıfât, cem'u'l-cem', berzehu'l-berâzih, vâhidiyyet, taayyün-i evvel, akl-ı evvel, akl-ı küllî, nefsi küllî, muhît, el-a'yânü's-sâbite mertebesidir. bu mertebe Zât-ı Vâcibi'l-Vücûdun kenz-i mahfisinde saklı bulunan zâtî ve sıfâtî kemâlâtının icmâlen ve tafsîlen ilm-i ebediyyesine tealluku mertebesi olup hakikat-i Muhammediye mertebesidir.

İsmullâh: Melekût âlemi, efâl âlemi ve ervâh âlemi, ve rubûbiyyet âlemi, ve ğayb-ı izâfî, emr âlemi, ve bâtın âlemi, ve ukûl-i felekiyye-i ulviyye ve nûfûs-ı tabîyye-i sülîyyeyi cem eden Rûhiyye-i halkıyyet mertebelerinin başlangıcıdır.

Eşyâ-i kevniyye-i kesîf olan varlığın ondört mertebe ervâhından esmâ ile zâhir olan efâlin suver-i bâtınıyyesi ve cem'iyyet-i külliyye ve cüz'iyyesi olup İsmullah ile kinâye olunmuştur. Rubûbiyyet'in mazharı ve ulûhiyyetin merciidir. Melekûtiyyet itibâriyle mücerred, rubûbiyyet-i bâtınıyye itibâriyle mümessel ve mümeyyez olup, mîsâl âleminin başlangıcıdır.

er-Rahmân: Mülk âlemi; âsâr, ecsâm, merbûbiyyet, şahâdet,

¹¹⁰ Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, s.261, İstanbul, 1990

halk, kesîf, ecrâm, ve mahsûsât âlemlerinin tümüdür. Parçalanma, dağılma, yapışma, kabûl etmeyen melekût ve misâl âlemlerinin aksine bunları kabul eden kesîf âlem olup er-Rahmân ism-i şerîfi ile remzedilmiştir. Bu mertebe cemîi taayyünâtı içine alır.

er-Rahîm: Nâsût âlemi; İnsân-ı kâmil âlem-i câmiyyet mertebesi ile daha önce zikrettiğimiz mertebelerin mazhar-ı etemmi hazerât-ı hamsenin tecelligâhıdır. Rahmân ismiyle kesîf vücûdun a'yâna inbisâtından sonra her bir vücûd kendisine ayrılan nûrânî veya zulmânî hisseleri almasıdır. Nûrânî hisse sâhipleri Rahîm ismiyle bu hisseye sâhip olurlar.

VÜCÛB VE İSBÂTİ

Müellif vahdet-i vücûd inancına göre vücûdun mertebelerin anlattıktan sonra vücûdu mümkün, vâcib ve mütemenni' olarak üç kısımda incelemektedir.¹¹¹

Bir mefhum hakikati olup vücûben bizâtihi var olursa vâcibi'l-vücûd, bizzat yokluğu gerekiyorsa mütemennii'l-vücûd, varlığı ve yokluğu eşit ise mümküni'l-vücûd ismini alır. Vâcib olan varlığı sûfî ve ârifler hakka'l-yakîn, ehli sünnetâlimleri ilme'l-yakîn, filozoflar da akle'l-yakîn isbât etmişlerdir.

Müellif bu tariflerden sonra Mâturidiyye, Eş'ariyye, Hanefiyye mezheplerinin vücûb anlayışlarını aralarındaki ihtilâfı incelemiştir.

Müellif daha sonra isbât-ı vâcib konusunu hukemâ, (islam filozofları), filozoflar ve bizim için önemli olan sufiyye açısından incelemektedir.

Ona göre hukemâ hukemâ-yı ilâhiyyûn ve hukemâ-yı meşşâiyyûn olmak üzere iki kısma ayrılır. Birinci kısımdaki hukemâ sufiyye gibi vâcibü'l-vücûdun isbâtı için delil gerekmediğini O'nun birliğinin apaçık olduğunu söylemektedirler. Gazâlî, Fahr-i Râzî bunlardandır. Hukemânın ikinci kısmı olan hukemâ-yı meşşâiyyûn vahdâniyyeti akli delillerle isbât etmişlerdir. Bu filozoflardan İbn-i Sinâ, Aristo ve Mola Sadra zikredilmiştir.

¹¹¹ ...

Müellif bundan sonra âlemin kadîm olduğunu savunan filozofların bu görüşlerini çürütmeye çalışmaktadır. Müellifin bir konuyu çok yönlü olarak yani felsefî, kelâmî, tasavvufî, zâhir î ve bâtınî açıdan incelemesi O'nun kuvvetli bir ilmi bilgiye sahip olduğunu, zâhiri ilimler kadar batini ilimlerde vukuf sahibi olduğunu gösterir.

Filozofların âlem kadîmdir inancına gerekli cevap verildikten sonra Ehl-i Sünnetin Burhân-i Temânü' delili incelenmiştir. Bu delil Enbiyâ Suresi 22. ayettine dayanır. Ayetin manası şöyledir: "Eğer, yerde ve gökte Allah'dan başka Tanrılar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) bozulup gitmişti."

Eğer âlemde birden fazla ilah bulunaydı gördüğümüz şu nizam devam etmez, tanrılardan birinin yaptığını diğeri bozardı. Çünkü ilahların kudretinin âleme aynı anda tealluk etmesi imkansız olup bu kuvvetler birbirlerini engeller, meneder. Busebeble bu delile "temânü' delili" denmiştir.

Müellif hukemâ ve filozofların "isbât-ı vâcib" konusundaki delillerini sunduktan sonra bizim için önemli olan vâsılın sufilere göre isbât-ı vâcib meselesini incelemiştir.

Müellife göre Vâcibü'l-Vücûd'u aklî bürhan, yakînî delil ve nazari istidlâllerle isbat etmek, delil getirilen şeye, delili perde yapmak olur. Zira delille medlûle ulaşmak, onu vehim, hayal ve akletmeden olmaz. Böyle yapmak ise Vâcibü'l-Vücûdu akılda şekillendirme, vehim hayal etme mahzurundan uzak değildir. Vâcibü'l-Vücûd aklın hayalin ve vehmin kendisine ulaşmasından münezzehdir.

Bu sebeble Allah'ın zâtında tefekkür hadîs-i şerîfle yasaklanmıştır. Zât-ı Vücûb akıl, fikir, vehim ve hayal ehline kapalı olup ancak aklın ötesinde olan keşf ve şühud erbâbına açıktır. "Müminin ferasetinden sakınınız zira o Allah'ın nuru ile bakar"¹¹² hadisinin sırrı üzere "O hariç her şey helak olucudur" ayetinin¹¹³ remzettği şekilde beşerî zulûmât perdelerini yırtan velilerin

¹¹² Aclûnî, 1/80

¹¹³ el-Kasas, 28/88

büyükleri bu sırra ulaşabilir.

Vâcibü'l-Vücûd, mâsivânın vücubunu selb edecek şekilde apaçık zuhur etmekle, zuhurunun şiddetinden ehl-i hicaba perde oluşdur. Şühud ehline ise her zerre bir şühud kapısı olduğundan, daha önce açıklandığı üzere, sufiler isbat-ı vâcibin apaçık oluşuna inanmışlardır. Müellif kısa bir şiirle konuyu özetlemiştir:

(O Zât) Güneş gibidir ki parlaklığı ona bakmana engel olur,

Zira, güneşe bakmak ancak ince bir bulutun onu kaplamasıyla mümkün olur.

İlme'l-yakîne ulaşmak için zâhiri ilimleri tahsil etmek gerektiği gibi keşfe'l-yakîne ulaşmak için de bâtınî ilimleri tahsil etmek zaruridir. Müellif bu görüşlerini desteklemek için Abdülkerim Kuşeyri'nin belli başlı nahiv kaidelerini tasavvuf esasları dahilinde tevil ettiği **en-Nahvu'l-Müevvel**¹¹⁴ isimli eserinden uzunca bir nakilde bulunmaktadır. Bu özellikleri ile eserin kendi sahasında tek eser olması muhtemeldir.¹¹⁵

Kuşeyri'ye göre nahvin aslı kasddır. İnsanlar kasd ve niyetleri itibariyle farklı farklıdır. Bütün himmetini lisanını güzelleştirmeye ve kuvvetlendirmeye tahsis edenler sahib-i ibâre; amacı kalb, ruh ve azalarını düzeltmek olanlara sahib-i işâret denir.¹¹⁶ Kuşeyri bu açıklamadan sonra ibâre ehli(gramerci) lerin nahiv kaidelerini, sahib-i işarete (sufi) göre ele alacak ve ilginç teviller yapacaktır.

KELÂMIN KISIMLARI

İbare ehline göre kelâmın kısımları isim, fiil, harf olmak üzere üçtür. İşâret ehline göre hakikate ulaşmanın sebebi üçtür: Akvâl (kelime-i şahâdet), efâl (amel-i sâliha), ahvâl (bu ikisini sonunda ilahi mevhibe olan haller Allah'ın izniyle hasıl olur).

¹¹⁴ Kuşeyri, *en-Nahvu'l-Müevvel*, Süleymâniye ktp. Bağdatlı vehbi Ef. kit. 2040/1; Hacı Bekir Ağa Nu. 344 ; Hacı Mahmud Ef. kit. Nu. 2040/11

¹¹⁵ Süleyman Uludağ, *Kuşeyri Risâlesi*, s.86 İstanbul, 1981

¹¹⁶ *Tefsîru Sûretü'l-Fâtiha*, 30^b

İsim ibare ehline göre " *سمو* " veya " *سمو* " den türemiştir. İşâret ehline göre ise isim: Cenâb-ı Hakk'ın ezeli irâdesi ile kula saâdet veya şekâvet hallerinden birini tevsîmi, takdir buyurmasıdır.

İbare ehline göre isim sahih ve mu'tel olur. Sahih; illet harfleri denilen vav, ye ve elif harflerinden salim olan harfe derler. İşâret ehline göre her kimin istidâdı ve âyan-ı asliyyesi insanın gönlünü bulandıran elif-i ilbâsdan, vesvâsın (vesvese vericinin) vavından ve rahmetten ye'sin (ümit kesmenin) yasından sâlim ise o kimse kabiliyetsizlik hastalığından sahih olur, ilme'l-yakîn mertebesinde sonra hakka'l-yakîn mertebesine ulaşır.¹¹⁷

MEVÂNİ'T'S-SARF (GAYR-I MUNSARIF)

İbare ehline göre bir isimde cem', vasıf, te'nîs, ma'rife, ucme, adl, terkîb, elif-nun, fiil vezni olma özelliklerinden ikisi bulunursa¹¹⁸ bu isim sarfdan menedilmiş olur. İşâret ehline göre de aşağıda sayacağımız dokuz özellikten ikisini kendinde toplayan Hakk'ın kabûlünden menedilmiş, vuslat kapısından sapmış olur. Bu özellikler şunlardır:

Cem': Dünyadan müstağnî olmamak, insanları Hakk'a yöneltmemek ve onların teveccühlerinden sakınmamak.

Vasıf: İnsanın kendini her iki dünyanın hayrıyla mevsûfmuş gibi göstermesidir.

Ma'rife: Gizli ve açık sayısız ni'metleri hakkınca bilmemek ve bunların şükrünü yerine getirmekten imtinâ etmektir.

Ucme: Niem-i ilâhiyi ehlinden gizlemektir.

Adl: Yanlış ve kötü yoldan sağlam ve doğru olan yola dönmemektir.

¹¹⁷ a. e. 31^a

¹¹⁸ Bak. *Şerh-i Katru'n-Nedâ ve bellû's-Sadâ*, İbn Hışâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddin, s. 312-318, İstanbul ts ; *Arapça Dilbilgisi*, Hayreddin Karaman-Bekir Topaloğlu, s. 135-138, İstanbul, 1987

Terkîb: İlmini cehl şâibesi ile karıştırmaktır.

Elif-nun: Benlikten ve büyüklük taslamaktan kaçınmamaktır.

Vezn-i fiil: İnsanın fiil ve amellerini iyi görmesi ve beğenmesidir.

İ'RÂB VE BİNÂ

İsim ref', nasb, kesre ve cezimle irâb olunur. Kulun i'râbı ise kalbinin arzusunu Allah'a refetmek, bedenini Hak'ın rızasına uygun amellere nasb etmek, Kendilerini tevâzû ile mahv ve kesr eylemek, Allah dışında herşeyden kalbin alakasını kesmek, cezm eylemektir.

İşâret ehline göre mu'râb; telvîn ehli olup hâli devamlı değişendir. Mebnî ise temkîn ehlinden olup istikâmet dâiresinden hiçbir zaman dışarı çıkmayandır.

Bundan sonra sarf ve nahivdeki marife-nekre, fiil, hal, temyiz, bedel konuları ibare ehline ve işâret ehline göre ayrı ayrı incelenmiştir.

Besmelenin "ba"sı incelenirken geçtiği üzere müellifimiz de zaman zaman Kuşeyrî gibi tasavvufî görüşlerini gramer tahlilleri içinde sunabilmektedir. Mesela müellife göre istiane, Allah'dan yardım istemek olup mercii sıfat-ı fi'liyyedir. Musahabet ise Allah'la beraberliği istemektir ki mercii sıfat-ı zâtiyyedir. Zât'a yakınlık, sıfatlara yakınlıktan daha üstün olduğu için müellife göre ba musahabet (beraberlik) ifade etmektedir.

Müellif, Vâcibü'l-Vücûdun sufilerce bilinmesi konusunda şunları söylemektedir: Alah'a yakın ve onda fânî mukarrabîn zümresi Allah'dan tecellî eden zarûrî bir ilimle ve tam bir şühud ve akdesiyet mertebesiyle Allah'ı bilirler. Bu marifet ancak "Allah'ı Allah'dan başkası bilmedi, Hakk'ı ancak Hak ile bildim" sırrı ile "Allah'dan başka mevcûd yoktur", ve "كل شيء هالك الا وجهه" ¹¹⁹

¹¹⁹ el-Kasas, 28/88

mertebesine erenlere müyesser olur.

Müellif bundan sonra vahdet-i vücud anlayışının hülûliyye ve vücûdiyye mezhepleriyle alakası olmadığını açıklamaktadır. Hülûliyye mezhebi vacib ile mümkünin ayniyyetini ve ittihadını savunmaktadırlar.

Vücûdiyye ise mümkünâtın külli açıdan Hakk'ın aynı, cüz'ıyyât olarak mümkünâtın ibaret olduğunu savunmaktadır. Sûfiyye hazerâtı ise böyle birşeyi söylememektedirler. Zîr onlar mümkünâtın aslında ma'dûm olan varlığını görmeyerek, onu bi'l-asâle Vâcib Teâlâ'ya izâfe etmektedirler. Kelâmcılar ise sûfiyye gibi keşf ve yakîn gözûyle değil de duyuları ile âlemi idrak ettiklerinden âlemi müstekıl bir varlık olarak kabul etmişlerdir.

Müellif son bölüm olan dördüncü bölümde besmelenin Fatiha'dan bir ayet olup olmadığını bu konuda Şafi ve Hanefi mezhepleri arasındaki ihtilafı incelemektedir.¹²⁰

Müellife göre Fahri Razi'nin Şafiyye'yi destekleyen görüşleri ile Âlûsî'nin, Fahri Razi'ye karşı getirdiği deliller aslında gereksizdir. Zira Kur'ân-ı Kerimin apaçık olan ayetlerine delil getirmek abesle iştigaldir. Kur'an ayetleri tevatüren bize ulaşmıştır, besmelenin Fatiha'dan bir ayet olduğuna dair mütevatir bir haberin olmaması onun müstekıl bir ayet olduğunu gösterir.

Müellif bu bölümü çok kısa tutmuş, bu konuda akla gelebilecek birkaç soruyu daha cevaplandırarak Fâtiha Sûresi Tefsirini tamamlamıştır. Tez konumuz olan Fâtiha Sûresi Tefsiri hakkında bu kısa önbilgi ve tahlili sunduktan sonra şimdi eserin asıl metnini latin harfleri ile sunacağız.

¹²⁰ Tefsîru Sûret'il-Fâtîha, 36^a

FÂTİHA SÛRESİ TEFSİRİ NEŞRİ

TENVİRİ'LBEYÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN

CİLD-İ SÂNİ TEFSİR-İ FÂTİHA-İ ŞERİFE

Bismillâhırrahmânırrahim

Fâtiha-i Şerife Sûresi Tefsiri

¹ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِینَ Sadr-ı i'câz-nümâ-yı² Kelâm-ı Kadîm-i Kibriyâ'nın cümle-i celîle-i besmele-i şerîfeye ve cümle-i cemîle-i hamdele-i latife ile mütekâbilen tasaddur, kudsiyyet-i edâyı ihtivâsı, besmele-i şerîfe ile kemâlât-ı ilâhiyye-i ezeliyye-i gaybiyyeye hamdele-i şerîfe ile, âsârı kemâlât-ı ezeliyye ve meâkis-i hakâik-i sıfatiyye ve esmâiyye olan mümkinât ve mevcûdât ve mahlûkât-ı ebediyyeye ve gayb ve şehâdetin tekâbülüyle berâber zerrât-ı mevcûdâtın mir'ât-ı kemâlât-ı âyet-i vahdâniyyeti zât ve sıfât olmak i'tibârı ile لسان الحال أَنْطَقَ مِنَ الْأَقْوَالِ mantûki ile onsekiz bin âlemin hamd-i hakikiyi iş'âr ve kemâlât-ı ezeliyye-i ilâhiyyeyi izhâra delâil-i âsâr-ı kudret ve vahdet ve hıkmîyet ve azamet olduğuna remz ve işarettir.

Bu sebepten cümle-i cemîle-i hamdiyyenin aded-i hurûfu onsekizdir. Besmele-i Şerife hurufunun lafzan onsekiz, kitabeten ondokuz olarak bir ziyâde olması ise onsekiz bin âlemin ferdaniyyet-i ilâhiyye, vahdâniyyet-i sübhaniyyeye delîl-i celîl-i burhân-ı ıyân olmasına imâ ve işarettir.

¹ el-Fâtiha, 1/1-2

² Müellifin dipnotu: Tafsîl-i âtide besmelenin fâtihadan bir âyet olup veya fâtihadan ma'dûde olmadığı hakkındaki ihtilâfın menşesine işâret vardır. Fefhem

وسيجيء التفصيل بأقوي الدليل فانتظر

Ğayb-ı ezelî, kemâlât-ı ilahiyye kenzi lâ misâlinin hakâik-i esmâ-i ilahiyye, âsâr-ı nâ-mütenahiyyesinin miftahı, ism-i vedüd ile infitahı ile Vâcibü'l vücûdun mümkinâta vücûdu cûd ederek bâb-ı cûd ve kerem-i ilahiyyeden mahlûkun ervâh ve ecsâm ve ecnâsını ve envâ-ı muhtelifesinin ademden halâs, ve cûdla ihtisâs ve mevcûdiyetle ittisâf ve infitâhına binâen Fâtîha-i Şerife, Besmele-i Şerîfeye mukârin buyurulmuştur. Ve mevcûdâtta meşhûd olan kemâlât-ı zâhire bihasebi'l-hakîka kemâlât-ı esmâ ve kemâlâtı sıfâtın vücûden ve bakâen âsâr ve delâlâtı olmakla lisân-ı mümkinât, kemâlât-ı ilâhiyyeyi bi-tamâmihâ ve kemâlihâ irâe tarîkıyle hamdine mebnî cümle-i hamdiyye-i cemîle-i besmele-i şerîfeye irdâf olunmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in hâtimesi fâtîhasıyla hüsn-i irtibâtı müntehî derece fesâhatla muhtevî olarak besmeleye mukâbil sûretü'l-ihlâs kemâlât-ı zât-ı sıfâtı mübeyyin, rubûbiyyet-i âmmeye mukâbil ⁴ إِيَّاكَ نَعْبُدُ sûre-i şerîfesi ³ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ âyetine mukâbil ⁵ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ sûre-i şerîfesi hüsn-i tekâbül cümlesindendir.

FÂTİHA-İ ŞERÎFENİN VECH-İ TESMİYESİ

Ma'lûm ola ki feth üç kısımdır: "Feth-i mübîn", "feth-i karîb", "feth-i mutlak"tır. Nitekim esteîzubillah إذا جاء نصر الله والفتح ⁶ âyet-i kerîmelerinde üç mertebeye sarâhat-i Kur'âniyye mevcûdedir.

Feth-i mübîn: nefsin zulmânî hicâbları, âyâtın teabbüd sırrı üzre mücâhede ve mükâbede ile izâle ve tathîr olup mertebe-i kalbe bade'l-vüsul, nur-ı melekûtiyyenin ibânesine nâiliyyet ve nûr-ı melekûti-i kalbiyyeyi hicâb-ı nefis ve tabiattan feth eylemektir.

³ el-Felak, 113/

⁴ el-Fâtîha, 1/4

⁵ en-Nâs, 114/1

⁶ en-Nasr, 110/1

Feth-i karîb; ise kalbinin nûr-ı melekûtisini merâtib-i ervâha isâl ve mertebe-i kurb-i sıfâta intikâl için mücâhedât ve riyâzât ve ihlâs ve huzûr ve devâm-ı tâatle estâr-ı nûrânî-i melekûtîyi ref' ve feth ile kurb-ı sıfâta tevîk-i inâyet-i Hakk'ın terfîkîyle nâil olmaktır ki **واياك نستعين** sırrıyla ta'lîm-i tefehhüm buyurulmuştur.

Feth-i mutlak; ise merâtib-i rûhâniyyesini tekml, metâlib-i ulviyye-i kudsiyyesini tahsîl için ale'l-ıtlâk cemî'-i mâsivallahtan **inbâ-yı celîli** 7 **إني وجهت وجهي للذي فطر السماوات والأرض حنيفا** üzere tecrîd-i tâmla cem'i hucubâtı ve tenkâtı esfel ve a'lâdan tefrîd-i müstedâmla tecellî-i nûr-ı zât mertebe-i maıyyet-i mutlakanın fethidir ki, **اهدنا الصراط المستقيم** 8 **Esteîzü billâh:** âyet-i beyyine-i celîlesiyle mermûzdur. Fâtiha-i şerîfe merâtib-i fûtûh-ı mezkûreyi câmia olmakla "fâtiha" tesmiye buyurulmuştur. Vech-i tesmiyenin diğerk münâsebetleri esmâ-i fâtiha bahsinde beyân olunacaktır inşâellâhu Teâlâ.

MERÂTİB-İ FÛTÛHUN TAFSİLİ

Ma'lûm ola ki, merâtib-i fûtûh-ı külliyye-i sâbikanın hakâyıkı ve tefsîlâtını vâris-i ulûm-i ledünnî güzîde-i ârifîn Sadreddîn Konevî beyânât-ı âtiye-i irfâniyyeleriyle tafsîl eylemişlerdir (kaddesellâhu esrârahü):

Ma'lûm ola ki ümûrdan her bir emir ki emreyn beynindedir. Yâhud kendisine bidâyet ve gâyet nisbet olunmuştur. Zarûridir ki evâmir için fâtiha bulunur. Bidâyetinden ibârettir. Birde hâtime bulunur, nihâyetinden ibârettir. Evveliyet âhiriyyet hıkmetin mercûi olarak emr-i sâlisinde vücûdu zarûrî olur ki hıkmetin mercii olmak üzere taayyün ider. Fâtiha, insân ve âlem bu cümledendir.

Bu mukaddimenin tekarrurundan sonra ma'lûm ola ki Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd ancak Zât-ı Azîmü's-Şânına ma'lûm olan hazâin-i gayb-ı Zât-ı hüviyyetini, cem'- fark, ıtlâk- takyîd, evveliyet-

7 el-En'âm, 6/79

8 el-Fâtiha, 1/6

âhiriyyet, zâhiriyyet-bâtıniyyet gibi mütekâbil sıfât-ı celile beynini câmi' olan ism-i şerifle feth eylemiştir. Ve ismi câmi esmâ-i a'yânın miftâhı, ism-i câmi'-i hüviyyeti gayb-ı zâtla esmâ-i a'yân beyninde had-i fâsıldır. İsm-i câmi'in ahadiyyetle dahî esmâ ve gayrilerin bast ve intişârında zâhir olan taaddüd ve ihtilâfı feth eylemiştir.

Bâb-ı sıfâtı, hayâtla feth eylemiştir. Ve bâb-ı cem'i tafsîl, tercîh, ihtiyârla feth eylemiştir. Bâb-ı icmâli ve ta'yîni temyîz-i tahsis ile istidlâl ve tizkâr için feth eylemiştir. Bâb-ı rahmeti âm olan tecellî-i vücûdiyyetin vâsiyyetiyle feth eylemiştir. Kezâ husûsu umûmla, umûmu sia ile siayı ilimle âmmı îcadla, îcadı kavî ile, kavli irâde ile ihtiyâr ile feth eylemiştir.

İdrâk bâbını, telâfi intiba', iktirân-ı envârla feth eylemiştir. Kemâlât bâbını, gâyâta müteallik idrâk ve muhabbet ve hayret ve iş'ârla feth eylemiştir. Teveccühât bâbını, harekât-ı hubbiyye ve neyl-i maksûde müteallik olan ahkâm-ı şevkiyye dâiyesi ile feth eylemiştir. Ülfet bâbını, râbıta-i münâsebet ve ittihat ve ebsâr hükmiyle feth eylemiştir. İftirâk bâbını, mübâyenet-i işhâd, ve münâferet hükmünü izhârla feth eylemiştir.

Kerem bâbını gınâ ve ref-i estârla feth eylemiştir. İkrâm bâbını, ma'rifetle feth eylemiştir. Fethi ıstıfâ ile, ıstıfâyı inâyetle, inâyeti muhabbetle, muhabbeti ilimle, ilm-i şühûd ve ihbârla feth eylemiştir. Ma'rifetten acz ve hayret bâbını dâhi ayn-ı vâhidede, kayd, itlâk, tenzih, teşbih, ve emsâli gibi mütekâbil ezdâdı sıfâtın taakkulünde tereddüd ve kusurla feth eylemiştir.

Ebvâb-ı sübülü, gayâbatı muhîr ve muarrif olmakla feth eylemiştir. ⁹إليه يرجع الأمر ¹⁰ nassıyla nihâyât ve aktâr-ı merâtibenin cümlesini takdîr ve taammür ve muhîr olduğunu müfehhimdir. İstikâmet bâbını, sübülün gâyatı olan i'râz ve makâsıdın müteallikâtı ile feth eyleyip ba'zılarını şerâyi' ile ta'yîn eyledi ki sâlikin tekayyüdüne riâyete, mertebe ve maslahatının taayyününe tenbîh tarîki ile sübül ve esfârda hüküm ancak müteayyinden ibârettir. Mücâzât-ı külliyye-i ulâ bâbını

⁹ eş-Şûrâ, 42/53

¹⁰ Hûd, 11/123

rahmet-i âmme-i icâdiyye ki rahmet-i âmmenin rahmâniyyeti külli şeyi vâsi'dir.

Mümkinât-ı mahlûka kâbiliyyâtının ale'l-ıtlâk hükmüyle feth eyledi ki vücûdun zuhûruna cümlesi merâyâ makâmına kâimdir. Şu cihetten ki rahmet-i âmme âsâr ve taayyünât-ı esmânın zuhûrunda şart olmakla tecellî-i vücûdî ile ta'vîz olunduki tecellî-i vücûdî ile rahmet-i âmme için taayyünât-ı esmânın aynı zuhûr eyleye. Tecellî-i vücûdî ile muavvez olan rahmet-i âmmenin taayyünâtın zuhûrunda şart olması kazâ ve kader esrârının miftâhıdır.

Ahkâm-ı ilâhiyye bâbını ahvâl ile feth-i mîzân-ı ahvâli inhirâf ve sûret ve ma'nâ bi-hasebi'l-âsâr i'tidâl ile feth eylemiştir. İhtisâs-ı takrîbîyi tahkîm-i ilm-i tedbîr-i ulvî bâbını imdâd-ı ekvân ve ağıâr-ı mevâddan mukaddes olan kalem-i a'lâ ile feth eyledi. Ve kalem-i a'lâ ile ikbâl ve idbârı müntic olan hükmü ta'yin eyledi.

Tafsîl-i vücûdî bâbını dahî tebdil, tağyîr, tahrîf ve mülâhaza-i eskârdan berî olan levh-i mahfûzla feth eyledi.

Zamânı anla, keyfeyi şânla feth eyledi, ân ve şânın hükmen umûmunu ¹¹ أُولَى الْأَيْدِي وَالْأَبْصَار ile tenbîh eyledi. Zâhir-i cismâniyyet bâbını felek-i ihâtî ile feth eyledi. İsim ve her sûretinin bâbını hareket-i arşîyye-i yevmiyye ve edvâr-ı tâbiyası ile feth eyledi. Evkât bâbını küllü felek ve seyyâreye tevdi' ettiği mikdâr harekât ile feth eyledi. Hareket bâbını kemâl-i zuhûr izhâra müteallik bâis-i hubbî ile feth eyledi. Tafsîl-i şahsî ve temyîz-i emrî bâbını dahî müstekarr-ı ebrâr ve menzil-i mukarrabîn ve mahal-i vürûd ve isdâr olan Kürsî-i a'lâ ile feth eyledi. Bâb-ı emni bakâ ibkâ i'tidâl ile feth eyledi.

Ahkâm-ı kesret-i terkîbiyye bâbını dahî cem'-i ahadî hükmünün galebesiyle ve ezdâd beyninde sâbit olan hükmü ihtilâfın sırrını miktâr-ı Ma'lûmiyle hıfz iderek riâyetle feth eyledi.

Sırr-ı semâvât-ı ulyâ bâbını, felek-i şemsî ile feth eyleyip

¹¹ Sâd, 38/45

şemsi, leyl ve nehâra miftâh kıldı. Anâsır ebvâbını, makâm-ı istivâ ve istikrârda Arş-ı Kerîm'ini hâmil olan ism-i şerîfiyle feth eyledi. Terâkib-i unsuriyye bâbını müvellidâtla, müvellidâtı meâdin-i ahcârla feth eyledi. Bâb-ı îmânı da'vetle, da'veti terğîb, inzâr-ı cemîl va'diyle feth eyledi. Bâb-ı imtisâli sema' ile, sema'ı nidâ ile nidâyı i'râzla, i'râzı huccetle, hucceti inkârla feth eyledi.

Bâb-ı nisyânı ğasletle, ğasleti cem' ve ihâtada kusûrla feth eyledi. Bâb-ı zikri huzûr-i istihzârla feth eyledi. Saltanat-ı rubûbiyyet bâbını merbûbla, merbûbu taleble, talebi ubûdiyyetle, ubûdiyyeti fakrla, fakri acz ve inkârla feth eyledi. Bâb-ı ibâdeti muktedir kakhâr ism-i şerîfinin tahtı te'sîrinde infiâl ve teessûri şühûdla feth eyledi. Bâb-ı münâcâtı muvâcehe-i ma'kûlenin sıhhati ve hüsn-i telakkî-i üzüni ve teslîm ve inzârla feth eyledi.

Senâ bâbını dahî her mevtında ve her halde merbûbu hakkında dilediği gibi tasarrufa kudret ve temkînle ve mâlikiyetiyle berâber merbûbu hakkında rubûbiyyetin mütezammin olduğu lutf ve rahmeti ta'rîf ve tefhimle feth eyledi. Bâb-ı şükrü ihsânla ve bâb-ı mezîdi şükürle feth eyledi. Kabûlü ihsânını min haysül-hakîkah ibâ edenlerde ahkâm-ı kahriyyesini işhâd ettirmesi, ni'meti, tahkîrden tahzîr ve ehl-i ibrete tezkîr içindir. Bâb-ı sûâli hâcetle recâ, hüsn-i zannı intizârla feth eyledi. Temcîd, ta'zîm bâbını dahî teâzum ve iftihârı zemîmesinin terki için izzî rubûbiyyeti tahtında, züllü ubûdiyyeti işhâdla feth eyledi.

Bâb-ı istiâneyi: Kabûl, tefvîz, istihzârla feth eyledi. Temyîzi'l-kabdateyn bâbını sâadâ, eşkiyâ zümresinde zâhir olan icâbete adem-i icâbet hükmü husûsisi ile feth eyledi. Hüdâ ve beyân bâbını âfak-ı enfûste zâhire olan âyâtıyla, bir de âyâtın hükmünü hıkmegini fehm ve nutuk hakîkatleriyle müterahhimi kelimâtla rusûl-i zevî istifâ enbiyâ-yı ahyâr (aleyhisselâma) izhârı ibâne ile feth eyledi. Ucme bâbını i'râbla, ibhâm bâbını ifsâhla, remz bâbını şerhle, akdi hal ile kaydı itlâk ile şef' olanları evtârla feth eyledi. Emel bâbını imkânı iğtirârla feth eyledi. Da'vâ bâbını istikbârla feth eyledi. Bâb-ı ikrârı îmânla feth eyledi.

Bâb-ı şekki, fardla feth eyledi. Bâb-ı itmi'nânı, müşâhade ve

tahsîli basîretle feth eyledi. Bâb-ı Âdem'i, sıhhat-i neseble feth eyledi. Nesebi, sebebiyle feth eyledi. Kitâbı, sünnetle feth eyledi. Evkâtı, ömürle feth eyledi. Rükûn ile'l-esbâb bâbını, alâik ve tecrübe ve şüphe-i tekrârla feth eyledi.

Selâmet bâbını, dahi asl üzere bekâ, avâızla ademi tekayyüd, da'vâdan teberri, âsârdan inkita' ile feth eyledi. Bâb-ı rahmeti, hilm ile imhâl ile ihtimâl ile iğtifâr ile feth eyledi. Bâb-ı kahr ve nikmeti şirk ve münâzaa ve intisârla feth eyledi. Bâb-ı imtisâli, devâm ve istimrârla feth eyledi. Bâb-ı ismeti, dirâyetle, bâb-ı müsâmahayı iz'ân, i'tirâf, i'tizârla feth eyledi.

Kitâb-ı Azîzini, mütekellim ism-i şerîfinin cem'ıyyeti i'tibâriyle ümmü'l-kitâptan ibâret olan cemî'-i ulûm ve ezkârı câmi' Fâtiha ile feth eyledi. Fâtiha-i Şerîfeyi de esmâ-i külliyye-i asliyye-i evveliyye ile feth eyledi. Esmâ-ı külliyyesinin zikrini dahî cemî'-i hurûfa nutuk ve iptidâda tekaddüm sâhibi olan "bâ" ile iptidâ eyledi. İntehâ mâ hakkakahu el-vârisü'l-ekmel fî tefsîri el-Fâtihatü's-Şerîfe.¹²

Bâ'nın esrârı ise bi-avnihi Teâlâ ve tevfikihî besmele-i şerîfenin tefsîr ve tahkîkinde âtiyen tahrîr olunacaktır.

SÛRE-İ FÂTİHA'NIN ESMÂ-İ ŞERİFELERİ

Ma'lûm ola ki mukaddimedede beyân ve tafsîl ettiğimiz vechile Kur'ân-ı Kerîm ve Furkân-ı hakîmin müteaddid esâmîleri olduğu gibi Fâtiha-i Şerîfenin de yirmiden ziyâde esâmî-i şerîfesi zikr ve tafsîl olunmuştur:

"Sûre-i Fâtihatü'l-kitâb", "Fâtihatü'l-Kur'ân", "ümmü'l-kitâb", "ümmü'l-Kur'ân", "sûretü'l-hamd", "sûre-i seb'u'l-mesânî", "Kur'ân-ı Azîm", "sûreti's-şükûr", "sûreti'd-duâ", "sûretü's-suâl", "sûretü'l-vâfiye", "sûretü'l-kâfiye", "sûretü'l-kenz", "sûretü's-şifâ", "sûretü's-salât", "sûretü'n-nûr", "sûretü's-suâl", "sûratü'l-münâcât", "sûretü't-tefvîz", "sûretü'l-esâs" isimleridir. Her ismin vech-i tesmiyesindeki münâsebetleri ayrıca beyân olunmuştur.

¹² Sadreddîn el-Konevî, *I'câzü'l-Kur'ân fî te'vîli ümmi'l-Kur'ân* tah. Abdülkadir Ahmed Ata s. 262-267

Fâtiha-i Şerife tesmiyesinin münâsebet-i hakîkiyyesi beyân olundu ki fûtûh-ı selâse merâtib-i külliyyesini muhteviye olması sebebiyle "fâtiha-i şerife" tesmiye olunmuştur.

İmâm Fahrî Râzî (rahimehullâhu Teâlâ) beyânına göre mesâhıfte, kırâette ibtidâ salâtte fâtiha-i şerife ile iptidâ olunduğu içindür.¹³ İntehâ

Ba'zıları da her kelâmın fâtıhası hamd olduğu için demişse de mecmû'-ı fâtiha her kitâbın fâtıhası olmamakla redd olunmuştur. Ba'zıları da evvelâ nâzile olan sûre olduğu için demişse de evvelâ nâzile olan sûrede ihtilâf olmakla adem-i münâsebetle red olunmuştur.

"Fâtihatü'l-Kur'ân, Fâtihatü'l-kitâb" isimlerini Suyûti (rahimehullâh) Kur'ân'la kitâbı bir addederek Kur'ân'ın iptidâsında bulunmasını vech-i tesmiye kılmıştır. Lâkin, Kur'ân'ın esâmi-i kesîresine ayrı ayrı muzâf ederek meselâ "fâtihatü'n-nûr", "fâtihatü'z-zıkr", "fâtihatü't-tenzîl", ilâ âhirihi, tatvîli tekessürden ise kable'n-nüzûl mektûb-ı levhîsi i'tibâriyle fâtihatü'l-kitâb, ba'de'n-nüzûl tebliğ ve kırâet ve ahkâm-ı firak i'tibâriyle fâtihatü'l-Kur'ân münâsebetine haml evlâdır. Zîrâ sûret-i levhîsinde ki tekaddüm ma'nâsını da iş'âr olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm sûre-i şerîfelerinin ve âyât-ı kerîmelerinin mecmûuna fâtiha olması da ünvân-ı küllî ile fehm olunmuş olur.¹⁴

Mürsî (rahimehullah) bu veche¹⁵ nakle muhtaçtır demişse de cevâp verilirkî : Hilâfına nakil vâir ve olmamakla tertîb-i nüzûlün tevkîfî olması cihetle asla delâlet hâsıldır. Aslı asl üzre ibkâ asıl olmakla udûl-i vech olmadığı gibi kitâbullahda mukaddem olan Fâtiha-i Şerife'nin levhde muahhar olmasına değil akıl, vehim bile râzı olmaz.

Tertib-i nüzulün tevkîfî olmasıyla müddeâ teeküd eder. Binaen

¹³Bk. Fahrreddin Râzî, *Me'âtihi'l-Ğayb*, 1/173 Tahran, ts.

¹⁴ Müellifin Dipnotu: رد للسيوتي

¹⁵ Müellifin Dipnotu: Yâni Fâtihatü'l-Kitâb isminin sûret-i levhiye masrûf olarak vech-i tesmiyesine.

alâ zâlike Mürsî'nin bu veche nakle muhtaçtır kavli sâkıt "Ramy ba'de's-sayd" kabilindendir.

Suâl: Tevkîfin levh-i mahfuza delaleti ne vechledir.

Cevap: Kur'ân-ı Kerim'in levh-i mahfuza mektub olduğu âyet-i kerîme ile sabittir. Tertîb-i suver ve âyâtın müekked ve mükerrer suretle Cibril-i Emîn'e taraf-ı peygamberî (aleyhissalatül'ebedi)'den arz ve isti'lam-ı yedi kudretle, levh-i mahfuza mektup, suret-i tertîbine muvâfakat hikmetine mebni olup, tevkîf, suret-i levhîye arz vasıtasıyla delildir. Çünkü tertîb-i levhî ile tertîb-i Kur'an birbirine ya mütevâfıktır, yâhud biri diğerinden ahsendir. Şıkk-ı sâni muhâldir. Zira her ikisi aynı Kur'ân'dır. Bu vecihle şıkk-ı evvel sâbit olarak müddeâ hasıl, îrad-ı mezkur zail olmuş olur. el-ilmü indellahi Teâla

"**Sûretü'l-hamd**" tesmiyesinde münasabet hamdi müştemil surelerin ve hamd i'tibâriyle eşmeli olduğu içindir.

"**Sebu'l-mesânî**" vechi tesmiyesi münâsebet-i adîde iledir.

Vech-i evvel: Her rekatta mükerrer müsennâ olmasıdır.

Vech-i sâni: Nısfı abdin rütbei duâsı, nısfı da Rabbin abde atâsını muhtevî olmasıdır.

Vech-i sâlise: Hadîs-i Şerif'te:

والذي نفسي بيده ما أنزل في التورات ولا في الانجيل ولا في الزبور
ولا في القرآن مثل هذه السورة وأمرنا السبع المثاني والقرآن العظيم

vârid olup¹⁶ "hayâtım yed-i kudretinde olan Allah-ı zü'l celâle kasem ederim ki Tevrat'ta İncil'de Zebur'da Kur'an'da Sûre-i Fâtiha'nın misli nâzil olmamıştır. Sure-i Fatiha, seb'ul mesanî ve Kur'anü'l azîmdir." meâlinin ifadesi ile sâir kütüpten müstesnâ olmasıdır.

Vech-i Rabi': Yedi âyet, her âyet Kur'ân'ın yedide birine sevâp

¹⁶ Tirmîzi, Sevâbü'l-Kur'ân 1; Ahmed b. Hanbel, 3/357,413, 4/148,157, 5/114

ciyetiyle muâdil olmasıdır.

Vech-i Hâmis: Yedi âyetin kıraeti ile feth-i lisân edenlere yedi cehennem kapılarının kapanması hakkındaki eser-i Cibrîl'e binâendir.

Vech-i Sâdis: Namazda okunduktan sonra zammı sûre tesniye olmasına binâendir.

Vech-i Sâbi': Nüzûlü mükerrer olmasına mebnîdir.

Vech-i Sâmin: Allah (celle celâlehü)ye senâ ve duâyı muhtevî olmasıdır.

Vech-i Tâsi': قسمت الصلوة بيني وبين عبيد نصفين
Hadîs-i Şerifle¹⁷ sâbit olan kismetle abdden matlûb, Rab'den mevhûbu muhtevî olmasına mebnîdir.

Vech-i Aşir: Fâtiha-i Şerîfe yedi harften hâlîdir. O harfler de se, cim, hı, ze, şin, zı, fe harflerinin ademi vücûduna mebnîdir. Bu veche Suyûti merhûm Mürsî'den naklen îrad iderek: Tesmiye: "Bir şeyin vücudu i'tibârıyla olur, adem-i vücûdla tesmiye olmaz" kavlini nakl etmiş ise de denilir ki:¹⁸

Hurûf-ı mezkûre-i menkûta müsennât hükmündedir. Çünkü "se" "be" ile "cim" "ha, hı" ile, "ze" "ra" ile, "şin" "sin" ile, "zı" "tı" ile, "fe" "kaf" ile müsennânın mukâreneti gibi mukârin olup Sûre-i Fâtiha-i Şerîfe: "Sübûr", "Cehîm", "Hızı", "Şekâ", "Lety" "Zekkûm", "Fîrâk" gibi kahr ve celâl rumûzundan hâlî olmakla mütekabil lutf ve ni'met hurûfunu muhtevî olmuş olur ki huruftan terekküp iden kelimâtın tekâbüli ile "müsennat" olmak münâsebeti hâsıl olur. Sâhibi îrâdın zü'mü gibi yalnız hurûf-ı hârice i'tibârıyla tesmiye değildir. Zîrâ hurûfı hârice bi-mücerredihâ mesânî olmadığı bedihîdir. Ve'l-hâsıl: Münâsebet-i cüziyyenin tesmiyyede kifâyeti îrâddan selâmetine kâfidir.

¹⁷ Müslim salât 38,40; Ebû Davud, salât 132; Tirmizî Tefsîru sûre 1,1; Nesâî iftâh 23; İbn Mâce edeb 52; Ahmed b. Hanbel 12, 241, 285, 460

¹⁸ Müellifin Dıptonu: رد للسيوتي

Yekûlû el-Fakîr Sâhibü't-tahrîr: Seb'u'l-mesânî vech-i tesmiyesi mezkûrâta münhasır olmak lâzım gelmez. Vücûh-ı adîde-i hakikiyye ve münâsebât-i ma'neviyye bulmak mümkündür. Zîrâ, letâif-i hakâik-i kur'âniyyeyi tahdîd ve ihsâ had ve hasr ancak ilm-i allâmü'l-ğuyûba mahsûsdur.

Ezcümle "Mesânî" vechi tesmiyesinde vech-i evvel: Yedi âyet olan Sûre-i Fâtiha-i Şerîfe'nin her âyeti zâhir ve bâtına müteallik olarak mesânî olur. Mesela: Hamd kâlen mükellefte, hâlen mevcûdâtta mesânîdir. Müteallik-ı hamd olan ni'met rubûbiyyete bi-hasebi'z-zâhir ecsâm i'tibâriyle, bi-hasebi'l-bâtın ervâh i'tibâriyle mütekâbildir, mesânîdir. Kezâ: er-Rahmân, er-Rahîm hüviyyetle sûrete teallukı mütekâbil mesânîdir. ¹⁹مالك يوم الدين bi-hasebi'z-zâhir yevmi mev'ûdü ikâ', ibdâ ve ahvâl ve tasarrufâtını halk ve hüküm mütekâbil mesânîdir.

Kezâ: ²⁰إياك نعبد ibâdeti zâhire mükellefât ve menhiyyât-ı cismâniyye ve muvazzafât-ı kalbiyye ve rûhiyye ve sırriyye ve hucubât-ı ma'neviyyeyi izâleye mücâhede, mükâbede zâhiren ibâde, bâtın ubûdiyyete mütekâbil mesânîdir.

Kezâ: ²¹وإياك نستعين esbâb-ı sûriyi halk ve îcâd ve esbâb-ı ma'neviyyeyi tehyie ve ihzârı i'tibariyle taleb-i istiâne mütekâbil emrân i'tibâriyle mesânîdir. ²²اهدنا الصراط المستقيم hidâyet-i sûrî hidâyet-i ma'nevî bi-i'tibârî'l-kalip ve'l-kalp mütekâbil-i mesânîdir.

Kezâ: ²³صراط الذين أنعمت عليهم makâm-ı ittikâyı zâhir, makâm-ı ittikâyı bâtın i'tibâriyle mütekâbil mesânîdir.

Kezâ: ²⁴غير المغضوب عليهم esbâb-ı ğadab-ı sûrî, seyyiât-ı ma'nevî, ahlâk-ı zemîmât mütekâbildir, mesânîdir.

¹⁹ el-Fâtiha, 1/4

²⁰ el-Fâtiha, 1/5

²¹ el-Fâtiha, 1/5

²² el-Fâtiha, 1/6

²³ el-Fâtiha, 1/7

²⁴ el-Fâtiha, 1/7

âyet-i kerimesiyle min-³⁴ أولئك الذين هدى الله فبهداهم اقتده tarafilleh hidâyet olundukları sâbit olan sırât-ı matûbtur.

ولا الضالين³⁶ 35 cümlesi de غير المغضوب عليهم cümlesiyle mütekâbil mesanîdir. Zîrâ mağdûbûn olmayan mahbûbîndir, dâllûn olmayan vâsilûn-i mukarrabûndür ki mesânîdir. el-İlmü indellâhi Teâlâ.

"Ümmü'l-kitâb" vechi tesmiyesi hadîs-i şerîfde:³⁷

إذا قرأت الحمد فاقروا بسم الله الرحمن الرحيم إنها أم الكتاب وأم
لقرآن وسبع المثاني

vârid olup Dârekutnî'nin Ebû Hureyre'den ihrâcında sallallâhu Teâlâ aleyhisselâm buyurmuşlar ki : "Sûre-i Hamdi okurken "bismillâhirrahmânirrahîm" ile berâber okuyunuz. Sûre-i Hamd ümmü'l-kitâb, seb'ul-mesânîdir" rivâyetiyle sâbit olarak "ümm" dimâğ ve ard ve karye ve asl ve mercii's-şey ve mukaddemi râye ve muhkemâtı Kur'âniyye de müsta'mel olup Fâtiha-i Şerife Kur'ân-ı Kerîm' in mercii ve mahzeni ve aslı ve mukaddimi ve muhkemi olmak münâsebetiyle tesmiye olunmuştur.

Kâle el-İmâm er-Râzî: cemî'-i Kur'ân'dan maksûd-i aslî; ilâhiyyât-ı meâd, nebeviyyât, ve isbâtı kazâ ve kader lillahdır. Ve cemî'i kütüb-ü ilâhiyyenin hâsılı: Senâ alellah, tâat ve ubûdiyyet ve mükâşefât, ve müşâhedâtı talebdır. Yâhud cemî'i ulûmdan maksûd izzet-i rubûbiyyeti ve zillet-i ubûdiyyeti ma'rifettir. Fâtiha cümlesini muhtevîdir. Yâhud ulûm-ı beşeriyye ya ilm-i usûldür veya ilm-i ahkâm-ı fûrû'dur, yâhud ilm-i tasfiye-i bâtın ve mükâşefâttır. Fâtiha-i Şerife cümlesini kemâliyle mübeyyin ve câmi'dir.

ilm-i³⁸ الحمد لله رب العالمين، الرحمن الرحيم، مالك يوم الدين usûle işârettir ki vücûd-ı Bâri'ye delil mahlûkâtının vücûdudur. Kûnh-i vücûdunu ma'rifete sebîl olmayıp ancak rubûbiyyetinin tealluki umûmîsini ma'rifet tarîkiyle mümkün olduğunu işâret

³⁴ el-En'âm, 6/90

³⁵ el-Fâtiha, 1/7

³⁶ el-Fâtiha, 1/7

³⁷ Beyhaki, 1:312; Dârekutnî, 1:312; Kenzû'l-Ummâl, 19665

³⁸ el-Fâtiha, 1/2-3-4

mecrâsındadır. Küllü mevcûdâta kâdiriyyetiyle istihkâk-ı hamde işâretle berâber sıfâtı kemâliyye ile ittisâfını, tasarruf-ı küllî-ebedî sâhibi olduğunu ba'de'l-beyân ilm-i fûrûa şürû',

39 إياك نعبد nassıyla ubûdiyyetle iştiğâli ve tâif-i ubûdiyyetin iâne-i rubûbiyyetle husûlünde "ve iyyâke nestiân" nassıyla tebyînden sonra kemâli ubûdiyyetle tahsîl olunan derecât-ı mükâşefât-ı rûhânîyyeyi de "ihdinassırâtal-müstekîm sırâtallezîne en'amte aleyhim" beyyinesiyle beyân buyurmuştur ki derecât-ı mükâşefenin kesretiyle berâber, ümûr-i selâseye münhasıradır.

Evvelkisi: Kalpde nûr-i hidâyetin husûlûdür. 40 اهدنا الصراط المستقيم bu husûle işârettir.

İkincisi: Mün'am-i aleyhim olan ebrârın dereceleri cilâ-i kudsiyye, cezabât-ı ilâhiyye ile tecelli eyleyip ervâh-ı kudsiyye, merâyâ-yı meclûvve gibi olarak her birinden diğerine envâr-ı kudsiyyenin in'ikâsıdır ki: 41 صراط الذين أنعمت عليهم sırrıdır.

Üçüncüsü: Nüfûs-ı kudsiyyenin evzâr-ı şehvâttan masûn ve ma'sûm olarak bekâsıdır ki "ğayri'l-mağdûbi aleyhim" remzidir. Evzâr-ı şüpehâttan hâlî olmasına da 42 ولا الضالين âyetiyle işâret olunmuştur. Bu sûretle sâbit oldu ki bu sûre-i şerîfe eşref-i metâlib olan esrâr-ı âliye-i mezkûreyi müştemil olduğu cihetle ; nitekim dimâğ ra'sin havâs ve menâfîını câmi' olarak ümmü'r-ra's tesmiye olunduğu gibi fâtiha-i şerîfe de Kur'ân-ı Kerîm'in meâni-i hakâyıkı, ahkâm-ı ulûmu mükâşefât ve makâmâtını câmi' olmakla ümmü'l-kitâb tesmiye olunmuştur. 43 intehâ

Yekûlü el-fakîr sâhibü't-tahrîr-i lillâhdır. el-İmâm Fahreddîn Râzî (radiyallâhu anhü) cemî'-ı kütüb-i münezzele ilimlerini ve cemî'-i mahlûkâtın ilimlerini ve ilm-i zâhiri ahkâm ve bâtını esrâr

39 el-Fâtîha, 1/4

40 el-Fâtîha, 1/6

41 el-Fâtîha, 1/7

42 el-Fâtîha, 1/7

43 Fahr-i râzî, c.1, s.174-175

ve makâmâtın mükâşefât ve hakâyıklarını Fâtîha-i Şerîfe ulûmunda mûnderiç ümmü'l-kül olduğunu isbât eyledi. Fasl-ı mahsûsunda bi-inâyeti Teâlâ tafsîl ve tahkîki tahrîr olunacaktır.

Bir de "ümmü'l-kitâb و عنده أم الكتاب âyeti mûkerremesinde⁴⁴ levh-i mahfûzun ismiyle sûre-i fâtihanın "ümmü'l-kitâb" isminin muvâfakatı ve ayniyyeti Levhle, Fâtîha'nın yekdiğeriyle münâsib olmasına remz ve işârettir.

Evvelâ Levh'in mahfûz olduğu gibi Kur'ân da mahfûzdur.

Sâniyen: Levh muhît olduğu gibi Kur'ânda muhîttir.

Sâlisen sûret-i ilmiyye olduğu gibi kur'ân da kelâm-ı nefsiyyenin sûret-i lafziyyesidir.

BESMELE-İ ŞERÎFE BAHSLERİ

(Bismillâhirrahmânirrahîm)

Kenz-i gayb ve şehâdetin miftâhı olan sadr-i unvân-i kitâbullâh-i azîm ve hitâbullâh-i hakîm bismillâhirrahmânirrahîm'dir. Ma'lûm ola ki besmele-i şerîfede mütenevvi' mübâhasât tahrîr, ve hakâyık-ı külliyye ve cüz'iyeye tekarrür ve tefsîr olunmuştur.

Birinci bahis; esrâr-ı besmele cihetiyledir.

İkinci bahs; ulûm-ı akliyye cihetiyle bahsdir.

Üçüncüsü; ulûm-ı keşfiyye ve hakâyık-ı külliyye cihetiyle mübâhasâttır.

Dördüncüsü; ihtilâf-ı mezâhip ve mesâile âid bahslerdir. Güneşden bir zerre, bahrden bir katre menzilesinde olarak tahrîri münâsib olunmakla şürû' olunmuştur.

BİRİNCİ BAHS: ESRÂR-I BESMELE CİHETİYLEDİR

Ma'lûm ola ki Kitâbullâh-i a'zam mûcize-i rasûl-i hâtem

⁴⁴ er-Ra'd, 13/39

Muhammed Mustafâ (sallallâhu Teâlâ aleyhi ve âlihi ve sellem) olmakla hârikât-ı bî-nihâye ile melîdir.

Ezcümle besmele-i şerîfede ömrü saâdet-i Muhammedi'ye ve nübüvvet ve risâlet-i Ahmediyeye'ye sirran işâret mevcûdedir. Şu vechle ki besmele-i şerîfede "bâ" ebced hisâbı ile üçtür. "Sin" ise altmıştır. Mecmûu olan altmış üç sinn-i saâdet-i Muhammedi'ye işârettir. "Mim" ise hisâb-ı mezkûrla kırk eder. Ba's ve nübüvveti sin-i seâdetlerine işârettir. "Mîm" harfleri üçtür, kırka zamm ile kırkûç adedi risâle-i Muhammediyye sinn-i şerîfine imâdır. "Mîm" üç harfin adedi hisâbiyyesi olan yüz Esmâ-i Hüsnâ hakâyıkını câmi' mertebe-i hatemiyyetle mütehallik, bi-cemî'i-l-ahlâkı ilâhiyye , seyyidi'l-evvelîn ve'l-âhirîn sırrına imâ olmuş olur. **Kitâb-ı Makâribü'z-Zamân**'da esrârı tertibü'l-enbiyâ faslında mertebe-i hatemiyyetin câmiu'l-kül, ve merciu'l-kül olmasının delâili ve mubâhasâtı mezkûrdur. Ferci' ileyi

Kitâbullâh-i azîmin iptidâsında sâhib-i risâlet aleyhi ekmelü't-tehiyyât efendimizin ömrü seâdetleriyle nübüvvet ve risâlet senelerine işâretin vech-i mezkûrla istihrâcı Kelâmullâh-i Teâlâ'nın her nev' hârikâtı câmi' olmasına ayrıca bir senedir. Dâimâ hakikatü'l-ilm indellâhi Teâlâ.

Kezâ Kur'ân-ı Kerîm'in âhir harfi من الجنة والناس âyet-i kerîmesiyle⁴⁵ hârika-i ihtitâmında "Sin" harfi altmış adedine işâret iptidâsındaki "bâ" harfi elifiyle berâber üç olup, mecmûu altmış üçtür ki hakikat-i Muhammediyye, aleyhi efdalü's-salât ve't-tahiyye Efendimizin hakikat-i Kur'âniyye ile mutâbakat ve muvâfakatına وكانت خلقه القرآن rivâyetiyle⁴⁶ sâbit olan kemâlât-ı celîle-i Ahmediyeye'ye remz ve işâret-i münâsibedir. Bu vech ise Rûhu'l-Beyân sâhibinin hitâmı tefsîrinde beyânına göre Kur'ân-ı Kerîm'in evveli "bâ" âhiri "sîn" tariki hidâyette "Kur'ân bes" ma'nâsına hamlden evlâdır. Zîrâ nazm-ı Arabî'den luğat-i Fârisî terkîbi ile "bes" lafzını telmih ba'dehû "kâfi" ma'nâsına haml baiddir.

⁴⁵ en-Nâs, 114/6

⁴⁶ Müslim, Mûsâfirîn, 139

Kezâ bâ ile sin adedleriyle otuz cüz'-i Kur'ân-ı Kerîm'in zâhiri bâtını altmış Zebûr, Tevrât , üç adedinin semâviyye dammiyle altmış üç hâsıl olurki gerek hakikat-i Kur'âniyye gerekse hakikat-i Muhammediyye aleyhi efdalü's-salâti ve't-tehiyyeti kütüb-i münezzele-i ilâhiyyenin cümlesindeki kemâlât ve merâtib ve tecelliyâtı câmi' bulunduklarına îmâ olmuş olur. Allahu a'lamü bi-hakikat-i'l-meâl Bi-künhi'l-hakâiki ve'l-ahvâl.

Kezâ esrâr-ı besmeleden biri de Bâb-ı Medîneti'l-ılm ve'l-irfân Ali el-Murtazâ (radiyellâhu Teâlâ anhü ve kerremellâhu vechehu) hazretlerinin meşhûr ve ma'lûm olan rivâyetleri ki:

أَسْرَارُ الْقُرْآنِ فِي الْفَاتِحَةِ وَ أَسْرَارُ الْفَاتِحَةِ فِي الْبِسْمَةِ وَ أَسْرَارُ
بِسْمَةِ فِي الْبَاءِ وَ أَسْرَارُ الْبَاءِ فِي النُّقْطَةِ وَ النُّقْطَةُ تَحْتَ الْبَاءِ

inbâsıyla sâbit olan Kur'ân-ı Kerîm'in esrârı fâtiha'da Fâtiha-i Şerife'nin, besmelede besmele-i şerifenin noktada mevcûde olup ve **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** buyurması hakikat-i Muhammediyye velâyetine, verâsetine îmâ ve Kur'ân-ı Kerîm'in esrâr ve hakâyık-ı insân-ı kâmil ile teve'üm olmasına remz ve inbâdır.

Zîrâ insân-ı kâmil zâhiri i'tibâriyle halkiyyetle kâim, imkân sıfatıyla muttasıftır. Hakikati i'tibâriyle efâl-i sıfât-ı vâcipde mahv ve müstehlek olup Hak'a müteveccih ve Hak'da fânîdir. Halkiyyet mertebelerinden tecerrüd, hakkiyyet mertebeleriyle ünsiyyet ve teferrüd olduğu gibi besmele-i şerife dahî dâire-i vücûb ve dâire-i imkânı câmiadır. "Bismillâh" dâire-i vücûba "er-rahmânirrahîm" dâire-i imkân mertebesine işârettir.

ZILLÜ'L-VÜCÛD

ASLU'L-VÜCUD

Dâiretü'l-İmkân
er-Rahmân er-Rahîm

Dâiretü'l-Vücûb
Bismillah

Dâire-i vücûba işâret olan "Bismillâh" şikkında ise gaybu'l-guyûba ve mertebe-i vahdet-i zâtiyye-i ayniyyeye ve mertebe-i ahadiyyet-i Zâtiyye-i ilmiyyeye ve mertebe-i vâhidiyyet-i sıfâtiyyeye

işâret mevcûde, mertebe-i hakkıyyetin kemâlât-ı zâtiyye, sıfâtiyye, efâliyye, esmâiyye-i külliyyesine îmâ olunup mertebe-i vücûbu'l-vücûda âid küllü mübâhasâtı mûnderiç olmuş olur.

Zillü'l-vücûd, dâiretü'l-imkânda ise vücûd-ı rûhânî, vücûd-ı misâlî, vücûd-ı unsurî, vücûd-ı nâsûtî, vücûd-ı dünyevî vücûd-ı berzahî, vücûd-ı uhrevî merâtibiyyetle ve mübâhasâtını mûnderice olmuş olur ki "Bismillâh" ezelü'l-âzâla râci' dâiretü vücûbu'l-vücûda nâzırdır.

الرحمن الرحيم 47 dâire-i mümkinî'l-vücûda âid ebedü'l-âbâde nâzır olmakla küllü'l-esrâr besmele-i şerîfede mûnderiç olmuş olur. Ammâ besmelenin esrârı "bâ" da bâ'nın esrârı noktada olmak hakkında ulemâyı rabbâniyyîn demişlerdir ki :

الألف إشارة الى الذات الأحدية من حيث هو أول الأشياء في أزل الأزال
في الألف ستة صفات ، مناسبتة للذات: الإبتداء ، والإستواء ، والإنفرد
والإنقطاع ، والإستغناء ، والألفة إنتهي ما قاله محي الدين العربي الطائي

Ya'nî elif vâcibü'l-vücûdun ezel-i âzâlde edilleti cihetiyle Zât-ı ahadiyyesine işâret ve elifde Zât-ı Vâcibe münâsib altı sıfatın vücûdu sebebiyle kinâye kılınmıştır: İptidâ, istivâ, infirâd, inkitâ', istighnâ' ve ülfettir ki Vâcibü'l-vücûd mebdei evveldir ve tasarrufu küllî ve cüz'î Zât-ı Hakkında ve Hakk'ta bir şey tasarruf edemez.

İbn Düreyd⁴⁸ (rahimehullâhu Teâlâ) demiştir ki: Kelâm-ı Arab'ın efâl ü esmâlarında isti'mâl ettikleri hurûf yirmi dokuz harfdir. Cümlesinin mercii bir harfedir ki, yirmi sekiz harf elife râci', elif her harfi tasarruf ederek bir harfin tasarrufunu kabul etmez intehâ.

Bu cihetle elif münâsebât-i mezkûreye binâen Zât-ı Hakk'tan kinâye edilmiştir. Kezâ "Külliyyât'da Ebûel-Bakâ'nın beyânına göre elif nutukta ve kitâbette müteayyin değildir. Sâir harfler ise nutukta ve kitâbette müteayyindir. Belki elif sâir hurûfun asl-ı vücûdudur. intehâ.

⁴⁷ el-Fâtîha, 1/3

⁴⁸ Ebu Bekir, Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdi, (ö.321/933), J. Peder Sen, İbn Düreyd, İ. A., c.5,s.724

Zât-ı Vâcibü'l-vücûd âlem-i imkân ve taayyünün hâliki ve aslı olup taayyünden münezzeh, künhü, vücûd-ı idrâk-i akıldan müberrâdır. Bu cihetle de elif Zât-ı ehadiyyeden kinâye kılınmıştır,

"Bâ" ise inde'l-ârifîn mevcûdât-ı mümkinenin evvelinden kinâye olunur. Nitekim kâle Muhyiddîn :

الباء أول الموجودات الممكنة وهو المرتبة الثانية من الوجود ، بالباء
ظهور الوجود وبالنقطة تتميز العابد عن المعبود

Ya'nî mevcûdât-ı mümkinenin zuhûru mertebe-i ma'bûdiyyet ve ulûhiyyetten ve nokta-i lâyika ve gaybu'l-guyûbdandır. Mevcûdât-ı mümkinenin evveli ise Hakikat-i Muhammediyye'dir ki cemî-i merâtibi câmi' ubûdiyyet-i tâmmе ile ulûhiyyete tekâbülde sebk ve infirâdına binâendir ki nokta "bâ"da bir vesâir hurûfâtтан mukaddemdir. Bâ'nın yirmi sekiz nev' münâsabât-ı hükmiyye ve ledünniyyesini Necmeddîn Kübrâ (kuddise sirruhü) tefsîrinde beyân itmişlerdir. Ferci' ileyhi.

Bâ ile elifin esrâr ve rumûzât-ı ma'neviyyesini bildikten sonra ma'lûm olsun ki Abdülkerîm Cîlî⁴⁹ (kuddise sirruhü) demiştirler ki:

"Nüzûl i'tibâriyle İmâm Ali (kerremallâhu vechehu ve radiyellâhu Teâlâ anhin) cem' eylediği rivâyât-ı müteaddide ile sâbit olan mesâhif-i ehli beytin tertib-i nüzûlü üzerine evveli, "ikra" sûre-i şerifesinin kırâetle emri muhtevî olarak elifdir ki taraf-ı İzzet-i Kibriyâ-i ulûhiyyetten nüzûlüne işâreti muhtevî olarak eliftir ki; Sıddîk-i A'zam ve Ömer el-Fâruk radiyillâhu anhumânın mukaddimede zikr olunduğu üzre cem' ettikleri ve Osmân zi'n-Nûreyn'nin (radiyallâhu anh) kırâet-i vâhideye tahsisettiği Kur'ân-ı Kerîm'in bidâyeti "bâ" harfi olup ubûdiyyete merâtib-i tebliğе işârettir." intehâ

Evveli "ikra" " emrini mütezammin olmak, ser nübüvvet ve risâlet olmakla tebliğ ve kırâetle emir tarîkıyle şeref vârid olup,

⁴⁹ Kutbuddîn Abdülkerîm b. İbrahim b. Abdülkerîm el-Cîlî, (ö.832/1428), M. Nazîf Şahinoğlu, Abdülkerîm el-Cîlî, DİA, c.1,s.250

evveli "ikra" olarak cem' olunan Kur'ân'ı Kerîm'in ehl-i Beyte inhisârı, nübüvvet ve risâletin inkıtâna işârettir. Evveli "bâ" olan Kur'ân-ı Kerîm ise merâtib-i ubûdiyyeti câmi' sırr-ı velâyetle işâret olmakla sırr-ı velâyetin bakâsına mebnî, evveli bâ olan Kur'ân-ı Kerîm tebliğ-i âm makâmında umûmî ve mütedâvil ve ila yevmi'l-kuyâme bâkîdir. fefhem!

Allâme Âlûsî tefsirinde bu dakika-i ledünniyyeye muttali' olmamakla demesi:

وأما ما نسب إلي من جمع القرآن علي ترتيب النزول فضعيف ، ولو سلم محمول علي الجمع في الصدور

ve bilâhare İbn Hacer'de aynen gördüğümüz ibâre meâli Âlûsî'ninde İbn Hacer kavline tâbî' olması müsellemler değildir. Zîrâ ihtimâl-i akliyye-i zaîfe hakâyık-ı sâbite redd olunamaz. Tertîb-i nüzûl üzere İmâm Ali'nin (radiyallâhu anhü) cem' itmesinde ki rivâyete zaîf demesi zaîfidir. Zîrâ mesâhif-i ehli Beyt'in tertîb-i mezkûr üzere olduğu meşhûr ve isbâttan müstağnîdir.

ولو سلم فمحمول علي الجمع في الصدور demesi ise kimsenin cür'et edemeyeceği bir kelâmdır. Zîrâ vâris-i ulûm-i nebevî ve sadr-ı l-müfessirîn olan bâb-ı medînetü'l-ilm ve'l-irfân hakkında yirmi üç sene müddet-i vahiyde henüz Kur'ân-ı Kerîm'i cem' fi's-sudûr -ki hıfzdan kinâyedir- muvaffak olamayıp ba'de irtihâl-i nebevî hızla meşğûl oldu ma'nâsına hamletmek lâayık değildir. Kemâ hüve el-lâ-yihu bi bâli'l-fakîr sâhibi't-tahrîr

İmdi esrâr-ı besmelenin bâ'da olmasının hikmeti, tahrîr-i sâbıktan fehmi olunduktan sonra "bâ"nın esrârı dahî noktada mûnderic olmakda hikmet ve sırr-ı hakikat şudur ki "bâ" evveli mevcûdât-ı mümkinine hakikat-i Muhammediyye'den kinâye olduysa nokta dahî hakikat-i Muhammediyye'nin nazârgâh-ı ebedî ve ezelîsi olan gaybu'l-guyûb lâ taayyüne الله sîrrına⁵⁰ imâdır ki Zât-ı Baht ve mertebe-i vücûbu'l-vücûd el-mutlaktan kinâye olup kemâlât-ı sıfâtiyye-i Zât'da müstehlek olması i'tibâriyle sıfat-ı kelâm'ın kemâlâtının da müstehlek-i mündemiç olmasına remz ve işârettir.

⁵⁰ Bu lafız bir hadîsin başıdır. Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/2159

Yâhut nokta; mertebe-i tenzîh-i tâmmе işârettir. Tenzîh-i tâmmе ümûr-ı aşereden tenzîhle hâsıdır. Ümûr-ı aşere: Cihât-ı sitte, kabl, ba'd, cüz', küldür. Mertebe-i tenzîh-i tâmmе ise mertebe-i Zâtıyyedir. Hüviyyet i'tibâriyle külli kemâlâtın hüviyyet-i Zâtta münderic olduğuna remz tarîkıyle, esrârü'l-bâ noktada olmakla telmîh olunmuştur.

Yâhud nokta, gayb-i mutlakta ki "ğayn"ın noktasından bedel ğayn-ı mecmû-ı esmâ ve külliyyet-i müsemmâ, mihver-i zât-ı akdes-i a'lâdan kinâyedir ki mertebe-i ahadiyyettir. Bu sebepten ahad adedi kitâbet i'tibâriyle elif olur, Sükûn lâmla elif olur ki ahadiyyetin bâtını gayb-ı mutlak, zâhiri أول ما خلق الله نوري ile⁵¹ mübeyyen Nûr-i Muhammedî, hakikat-i Ahmedî'dir.

Nitekim Cenâb-ı Süleymân en-Nafihî⁵² (kuddise sirruh) Risale-i Hızriyye'sinde⁵³ istihrâc-ı evvel ile nûr-ı Muhammedî (aleyhisselâm)ı nokta hurûfu i'tibâriyle, istihrâc-ı sâni ile cihâr yâr (aleyhim ridvânü's-settâr) nokta ve hurûf-ı menkût ve ğayr-i menkût i'tibârı ve istihrâc-ı sâlisle ammeyn-i mükremeyn-i Hamze ve Abbâs (radiyallâhu anhümâyı), hurûf-ı menkûtanın iki harf olması, istihrâc-ı râbi'le Huseneyn (radiyallâhu anhümâyı) bast u beyân eylemiştir.

Yahud nokta mihver-i vücûd i'tibâriyle gayb-ı mutlaktır. Mihver-i rahmet ve lutf ve cûd i'tibâriyle hakikat-i Muhammediyyedir ki esteîzi billâh "

54 âyetiyle İmâm Şârânî (kuddise sirruh) istidlâl iderek hakâik-i Kur'âniyye, hakikat-i Muhammediyye tecellî-i sûret-i ilmiyye ile; bezm-i ahadiyyette mevhûb ve müfâz olduğunu istidlâl eylemiştir. Mihver-i şuûnu kevnîyye i'tibâriyle mertebe-i kutbiyyet ve dâire-i verâset-i uhreviyyedir. "أنا النقطة تحت الباء" bu sırra îmâ olmuş olur.

⁵¹ Aclûnî, 1/828

⁵² Nahîfî Süleyman Efendi İstanbûlî, (ö.1151h.); OM, c.2, s.455-456

⁵³ Aslı için bk. Nahîfî, Süleyman, *Risale-i Hızriyye*, Süleymâniye kütüphanesi, Hacı Mahmud 4674, vr.8^b-9^a

⁵⁴ Tâhâ, 20/113

Fefhem zâlik tencû mine'l-mehâlik vallâhu Teâlâ a'lamu mâ hünâlik.

Esrâr-ı besmelendir ki (الرحيم) (الرحمن) (الله) (باسم) sûretiyle kelimâtın infisâli hâlinde dört elif kitâbette zâhir olduğu gibi telaffuzda dahî zâhir olup mec'mû-ı hurûfu yirmi ikiye bâliğ olur. Merâtib-i İlâhiyye'den tevhîd-i âsâr, tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât tevhîd-i zâta işârettir. Kezâ esrâr-ı besmele-i şerîfedendir ki kelimât i'tibâriyle beş kelimedir ki hazarât-ı hams-i ilâhiye işârettir. Alem-i lâhût, âlem-i ceberût, âlem-i melekût ve ervâh, âlem-i nâsüttur.

Kezâ elifât-ı erbeanın vasılda ihtifâ ve istitârı ise şu hikmete işârettir ki "bismi" deki elifin adem-i zuhûru, nokta-i gayb-ı zâtın mertebe-i zuhûr-ı esmâ ile ihticâbıdır. "Allâh" elifinin istitârı azemet-i celâl külliyyet-i sıfât-ı kemâliyye şiddeti zuhûrla ihticâbtır. "er-Rahmân" elifinin istitâr ve ihtifâsı sıfât-ı zâtiyyesinin zuhûruyla ihticâb-ı zâta işârettir. "er-Rahîm" elifinin ihtifâsı ise sıfât-ı fi'liyye âsârının zuhûruyla ihticâb-ı zâta işârettir.

Kezâ esrâr-ı besmeledendir ki dört noktayı muhtevîdir. Nokta-i ûlâ gaybu'l-ğuyûba işârettir. Nokta-i sâniye ki nûnun noktasıdır, mertebe-i ahadiyyet ve hakikat-i Muhammediyye'ye işârettir ki tecellî-i merâtib-i zuhûrdan sebkât rahmeti sırrıdır. Nokta-i sâlise ve râbia "rahîm" deki yâ'nın iki noktasıdır. Biri mertebe-i vücûbu'l-vücûda biri de zillü'l-vücûd olan mertebe-i mümkinî'l-vücûda işârettir; esteîzü billâh: â y e t - i âlm tr ilî rbk kif md الظل ولو شاء لجعله ساكنًا kerîmesinden⁵⁵ istinbât olunan mümkinî'l-vücûd'un vâcibü'l-vücûbla mevcûd ve kâim olmasına remz ve imâdır. Ve mezâhir-i ebediyye-i imkâniyyenin sûret-i ilmiyye-i ezeliyyenin aynı olduğu da baîd değildir.

Kez esrâr- besmeledendir ki nokta-i "bâ" vücûd-ı mutlak-ı lâ-misâle:

⁵⁵ el-Furkân, 25/45

ليس كمثله شيء وهو السميع البصير

nassı⁵⁶ celilinde mermûz olan mertebe-i tenzîh-i ulûhiyyete işârettir. Kelimât i'tibâriyle mütealliki'l-bâ ile berâber altı kelimedir. Esteizi billâh:

إن ربكم الذي خلق السموات والأرض في ستة أيام

âyet-i kerîmesinde⁵⁷ eyyâm-ı sitte ile hilkat-i kâinâta nâzırdır. Mertebe-i gayb üçtür. Amâ, ehadiyyet, vâhidiyyettir. Mertebe-i şehâdet de üçtür. Ervâh ve melekûtu misâl nâsuttur. Bu altı aded merâtıbdan lâ zuhûr olup batnı'l-bûtûn olan amâdan mâadâ merâtib-i zuhûrun cümlesi zât, sıfât, esmâ, ef'âi âsârıyla zâhir olduğuna remz ve işârettir.

Kezâ esrâr-ı besmeledendir ki noktalı harflerinden -ki bâ, nûn, yâ'dır- Bâ'nın adedi üçtür. Nûn altı, yâ ondur ki mec'mûu altmış üç ömrü seâdet-i Muhammedî'ye işâret olduğu gibi nûn nübüvvetine, yâ velâyetine, bâ mazhar-ı İsm-i A'zam olmasına "rahîm"deki mîm ile de âhiru'l-mürselîn ve muhît-ı külli'l-esmâ ve'l-hakâik olduğuna remizdir.

Kezâ esrâr-ı besmeledendir ki nokta-i bâ kenz-i hafî gaybının, ilim, kudret, hayat, irâde ma'deninden: elif ülfet ve mehabbetle -ki cemî'i sıfât-ı esmâya sırrı sârîdir- hîn-i zuhûrda ülfet kelimesinin üç nokta, dört harf yedi mecmûu hasebiyle nüsha-i âfâkiden seb'u semâvât ve seb'u eradîn halk ve nüsha-i enfüsiden seb'-i âsâr tehammür ve nüsha-i tenzîlde yedi batn üzere tenzil buyurulması muktezâ-i hubb-ı zâtî ve tealluk-ı rahmet-i sıfâtî ve ef'âli olmasına remz ve işârettir.

Kezâ esrâr-ı besmeledendir ki lafza-i Celâl-i Şerîf'in hurûf-ı lafziyyesi beştir. Hazârât-ı mezkûre-i sâbıkaya bi hasebi't-tecellî işâret olduğu gibi beş olan binâyı islâmın bi'n-netice mûsıl-ı rahmet ve bâdî rızâullah olduğuna îmâdır. Ve binâyı islâmı tamâmiyle muvâzabet ve edâ ve müdâvemetle ifâ edenlerin rütbe-i izz-i ebedî-i ubûdiyyete suûd, nâil-i cennet-i mev'ûde ve ebediyyen

⁵⁶ Şûrâ, 41/11

⁵⁷ el-A'râf, 71/54

⁵⁸ Aclûnî, 1/828

mes'ûd olmalarına remzdir ki elif evvel-i ihsâna işârettir.

Lâm-ı evvel celâlınden âzâd, lâm-ı sâniye cemâliyle kâmyâb ve dilşâd olunmaya işâret olup, hattan sâkıt, lafzen sâbit olan elif ise cennât-ı âliyâtta ru'yet sâbit ve muhakkak , lâkin künh-i Zât ve nûr-ı cemâl-i idrâk ve ihâta ⁵⁹لا تدركه الأبصار âyeti kerîmesinin mefhûmuyla mümkün olmadığınâ ve "he" ise iki vechle yazıldığı cihetle biri "Allah" sûretiyle yazılıp fatk (açık) sûretidir. mümkünâtın kemâlât-ı zâtiyye ve sıfâtiyye ve efâliyye ve esmâsından zuhûr ve sudûruna işârettir. Biri de "Allah" sûretiyle yazılıp :

61 وإلى الله المصير ve 60 وإلى الله ترجع الأمور

inbây-ı hakîmânesiyle külli eşyâ ve mahlûkâtın kayyûmiyyet-i Hakla kıyâmına, ve Cenâb-ı Vâcibu'l-vücûd Teâlâ ve Tekaddese hazretlerine rücûuna işârettir.

Besmele-i Şerifenin esrârındandır ki "Rahmân, rahîm" mecmû'-ı hurûfu sekizdir. Sıfât-ı Zâtiyye-i İlâhiyye'nin (celle celâle) sekiz olup sıfât-ı zâtiyye mukâbilinde muktezâ-ı rahmet-i rahmânla halk buyurduğu sekiz cennete işârettir. Bu sebepten ⁶²لا يدخل الجنة إلا رحيم kezâ:

لن يدخل أحدكم الجنة بعمله. قالوا ولا أنت يا رسول الله قال ولا أنا إلا أن يتغمدني الله برحمته

hadîs-i şerîf-i⁶³ müteaddid râvîlerle rivâyet olunmuştur. Dâr-ı rahmet olan cennât-ı âliyâta yalnız "rahîm" olanlardan başkası giremez. Kezâ bir kimse kendi ameliyle Cennete giremez, ancak fazl-ı yezdânî ve lûtf ve rahmet-i sübhânî ile girer. Sizde mi yâ resûlallah? diyenlere evet ben de meğer ki Cenâb-ı Vâcibu'l-Vücûb rahmetine müstağrak eyleye" meâlindedir. Cennât-ı âliyât, sıfât-ı zâtiyye adedinde olduğu gibi derecâtı da Esmâ-i Hüsnâ mukâbilinde yüzdür.

⁵⁹ el-En'âm, 6/103

⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/109

⁶¹ Âl-i İmrân, 3/28

⁶² Kaynaklarda bulunamadı.

⁶³ Buhârî, Rikak, 18, Merdâ, 19; Müslim, Münâfigîn, 75,76,78; İbn Mace, Zühd, 20; Dârimî, rikak, 24; Ahmed b. Hanbel, 2:235, 256, 264

Esrâr-ı Besmele-i Şerîfedendir ki ism-i Câmî'dan sonra esmâ-i rahmetten "rahmân. rahîm" isimlerinin teaddüd ve tetâbü' ve taayyünlerinde ise rahmet-i icâdiyye, rahmet-i ibkâiyye rahmet-i imhâliyye ye dünyâ i'tiba'riyle işârettir. Rahmet-i icâdiyye ise: nâfi'-dâr, saîd-şakî, ulvî-süflî, latîf-kesîf, envâ-ı mahlûkatı ademden halâs ederek ilimle mütemeyyiz olan mâhiyyetini vücûdla tavsîf ve halk ve icâd-ı rahmet-i icâdiyyedir ki mâhiyyetlerden bir mâhiyeti ademde ibkâ etmeyip izhâr ve îrâz-ı ayn-ı rahmete ihsân-ı vücûd ve icâdıdır.

Eğer bir mahiyyet-i mümkineyi ademde ibkâ etmiş olsa idi, muktezâ-yi rahmâniyyeden ve rahmet-i icâdiyyeden o mümkinî mahrûm etmiş olurdu. Halbuki rahmet-i icâdiyyenin tealluku umûm-ı mâhiyyât-ı mümkineye şâmil olmakla vücûdla ittisâfı mümkün olan her nev' mahlûk rahmet-i icâdiye-i umûmiyyeden hissedâr olarak mevcûd buyurulmuş, rahmet-i icâdiyyeden ⁶⁴ وسعت رحمتي كل شيء mazmûnu celili üzre mevûdiyle hissedâr eylemektir. Rahmet-i ibkâiyye ise ba'de'l-icâd esbâb-ı bekâsını ihdârla bâkî kılarak her nev'in ba'de'l-vücûd bekâsına, bekâsının esbâbına tealluk eden rahmet-i ibkâiyyedir.

Rahmet-i imhâliyye ise muhâlif-i rıdâ ve muğâyir-i fermân-ı hudâ isyân ve hata ile ömrünü imrâr ve hebâ edenlerden bir kısmını :

وما أصابكم من مصيبة فبما كسبت أيديكم

inbâ-yı celiliyle⁶⁵ musîbetle küffâra bir kısmını da ⁶⁶ ويعفوا عن كثير beyyinesiyle afüvle beşâret, bir kısmınada âlem-i âhirette mücâzât etmek üzre te'hîr ve imhâl, rahmet-i imhâliyyedir.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, 3/13

⁶⁵ eş-Şûrâ, 42/30

⁶⁶ el-Mâide, 5/15

Ahiret i'tibâriyle umûm-ı ehl-i mahşere muaccel hisâbla rahmet-i mutlaka ve bilumûm ehl-i saâdet olanlara ikrâm-ı sevâp ve in'âm-ı derecât-ı cennât-ı âliyâtla rahmet-i husûsiyye ve bir kısım havâss-ı ibâdullâha ref-ı derecâtla rahmet-i husûsa bir kısım sâbikûn-ı mukarrabûn olan ehass-ı havâssa ise rahmet-i muhtessa-i zâtiyye ve sıfâtiyye ve ef'âliyye ve esmâiyyesiyle tecellî buyurup tealluk-ı rahmetin envâ-ı dünyeviyye ve uhreviyyesine işâret için câmiu'l-esmâ ism-i zâtî rahmân-i rahîmle tavsîf buyurmuştur.

وفيها أسرار لا يكتب من السطور الي السطور بل يكتب من الصدور
لي الصدور بالشهود بعد محو الرسوم والوجود

İKİNCİ BAHS ULÛM-I AKLİYYE İ'TİBÂRİYLEDİR

BAHS-İ EVVEL

Besmele-i şerîfenin "bâ"sında altı kavî vardır: İstiâne, musâhabe, ilsâk, isti'lâ, ziyâde kasem ma'nâlarıdır. İstiâna veyâ musâhabet ma'nâlarından mâadâsı hadîs-i şerîfe ğayr-ı muvâfık olmakla meşhûr değildir. İstiâne veya musâhabet ma'nâlarına haml muvâfık olmakla berâber ercahında ihtilâf olunmuştur.

Musâhabet ma'nâsına haml ekserî ve bizzât teberrûk ma'nâsına müş'ır ve *وبسم الله الذي لا يضر مع اسمه شيء* hadîsine⁶⁷ muvâfık fi'l-i meşrû-ı fihîn ismullâha devâm-ı mülâbesesiine delâlet etmekle ve istiâne ma'nâsı musâhabet ma'nâsına râci' olmakla ve müşrikûnun âlihe-i bâtileleriyle teberrûk kasdlarına mukâbil olmakla ba'zı muhakkikîn musâhabet ma'nâsını tercîh etmişse de Allâme Âlûsî⁶⁸ vücûh-ı mezkûrenin her birini red eylemiştir. Lâkin reddi nazardan hâlî değildir.

⁶⁷ Ebu Dâvud, *Edeb*, 101; İbn Mace, *Dua*, 14; Ahmed b. Hanbel, 1:62,66,67

⁶⁸ Şehâbeddîn Mahmûd Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh b. Mahmud el-Hüseynî, Âlûsî, (ö.1270/1854), Muhammed Eroğlu, Âlûsî, *DİA* c.2, s.550-551

Evvelâ musâhabetin ekserî olmasına istiânede müşterektir demesine denilir ki: İstiâne ma'nâsı fi'lin zamân-ı vücûduna mahsustur. Musâhabet ba'de vücûdu'l-fi'l dâim olmakla teberrük i dâime delâlet etmiş olur. Bu ma'nâ istiânede yoktur.

Sâniyen: Teberrük ma'nâsını istiâneninde ifâdesini ifâde-i ğayr-i dâimdir, musâhabete kıyâs olamaz denilir. Hadîse muvâfık olmasına da **واستعينوا بالله** âyetle⁶⁹ muâraza eylemiştir ki; her istiâne musâhabet ifâde etmekle , istiâne musâhabete râci'dir denilir. Ve istiâne havl ve kuvvetin Cenâb-ı Hakk'a mahsûs olduğunu iş'âr etmekle hadîse daha mutâbıktır. demişse de havl ve kuvvetin Cenâb-ı Hakk'a mahsûs olması hîn-i istiâneye inhisâriyyeti ihâm etmekle ğayr-i muvâfıktır denilebilir.

"İstiânenin musâhabete rücu'una müştereki'l-elzâmdır" demesine de istiânenin musâhabet ma'nâsına rücû dâimî, aksi ğayr-i dâimîdir, denilir kezâ. Halbûki teberrük ismullahdan müstefâddır, musâhabetten değildir kavline de: "musâhabetle teberrükün ismullahdan iktisâb olunmasına sebep musâhabet olmakla, sebebe nisbet ve teberrükün bizzât ismullahdan ve bilvâsıta musâhabetten hâsıl olmakla , teberrük musâhabette tedâüf etmiş olur. " diye vücûhi akliyye beyânı mümkindir denilebilir.

"Müşrikînin teberrüklerine tekâbül ayn-ı istiâne iledir." kavline de **وانصروا آلهمكم** âyet-i kerîmesiyle⁷⁰ âlihe-i bâtileleri müsteânla ve muhtâc-ı istiânedir. Zu'mu bâtileleri üzre eser-i istiâne ğayr-i meşhûd olmakla âlihe-i bâtileden istiâne kizb menzilesinde olup teberrükün eseri hafî olduğu cihetle bi hasebizzâhir teberrük ma'nâsı zu'mü vehmîlerine ensebtir denilir.

Kezâ musâhabet ma'nâsına hamlde ef'âlin ibâddan müstekillen sudûru ma'nâsını ihâmdır diyerek ba'zılarında istiâne ma'nâsı evfak demiş ise de, istiânede dahî adem-i ihtiyâr ma'nâsı tevehhüm olunur. Ve illâ musâhabetten dahi müstekillen sudûr

⁶⁹ el-En'âm.7/128

⁷⁰ el-Enbiyâ, 21/68

ma'nâsı vehimdir. Zîrâ ef'âl-i hâlk fi'liyle mevcûd olur. İsmullâh ile teberrûk hâsıl-ı istiklâl-i ef'âle delâlet değil husûlû fiilde mukârenete delâlet etmekle bi'l-aks ef'âl-i ibâdın bi'l-irâde sudûruna ve irâdenin irâde-i külliyyeye mukârenetine imâ olmuş olur.

Müfessirûnun ekseri Allâme-i Alûsî dahi Beyzâvî (rahimehullâhın) ihtiyâr ettiği istiâne ma'nâsı إِيَّاكَ نَعْبُدُ âyet-i kerîmesiyle⁷¹, اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ âyet-i kerîmelerine⁷² muvâfık ve ef'âl-i ibâdın ğayr-i müessir olmasını bi-sarâha ifâde etmekle ; acz ve ihtiyâc ve tezellül ma'nâsının abdle kıyâmını ifâde etmekle istiâne ma'nâsını ihtiyâr etmişlerdir.⁷³

Velâkin Ebu'l-Bekâ rahimehullâhu Teâle "Külliyyâtta"⁷⁴ beyân eder ki besmele-i şerîfedeki bâ da ihtilâf vâki' olmuştur. Sâhib-i Keşşâf ra'yinde:

دخلت عليه بشياب السفر

isti'mâlindeki bâ gibi mülâbese ve musâhabet için ve mukârenet ve ittisâl ma'nâsınadır.⁷⁵

Beyzâvî⁷⁶ ra'yinde كتبت بالقلم isti'mâlindeki bâ gibi istiâne ma'nâsınadır. Evvel ki ra'ye göre zarf-ı müstekar takdîr-i kelâm bi-hasebi'l-ma'nâ ism-i ilâhiye mülâbis ve mukârin ve musâhib olarak iptidâ ederim" meâlindedir. ⁷⁷

İkinci ra'ye göre zarf-ı lağvıdır. Takdîr-i kelâm: iptidâda ism-i ilâhi ile istiâne eylerim meâlinde olup evvelki ra'y evlâdır. Zîrâ, ra'yi sâniide ismullâhı maksûd li-zâtihi kılmayıp fi'l-i meşrû-ı fihe âlet ve vâsita sûretiyle maksûd li-ğayrihi kılmak sû-i edebtendir.

⁷¹ el-Fâtîha, 1/5

⁷² Alak, 96/1

⁷³ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, c.1, s.3, Mısır, 1955

⁷⁴ Ebu'l-Bekâ, *Külliyyât*, Süleymaniye ktp. Ayasofya-4733, vr.75^a

⁷⁵ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûn ü'l-Akâvîl fivûcûhi't-Te'vîl*, c.1, s.32-33, Beyrut, ts.

⁷⁶ Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, (v.685/1286), Yusuf Şevki Yavuz, Beyzâvî, DİA, c.6, s.100-103

⁷⁷ Beyzâvî, c.1, s.2

fihin her nev'inde metlûv ve mezkûr makâmına delâleti i'tibâriyle hadîs-i şerîfe evfak ve muhtâr olan musâhebet ma'nâsına da enseb denilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MEBHAS MÜTEALLİKİN MEVZİ-I TAKDİRİNDEDİR

Müteallikin mahall-i takdîri bir kavle muahhar olarak takdîr olunmuştur. Zîrâ zâten mukaddem olan ismullahtan lafzen takdîmi ihtimâm-ı tahsîs ve envâ-ı kasr nüktelerini imâ etmekle âmilin muahhar takdîri münâsibdir.

Kezâ باسم الله مجراها ومرساها⁷⁹ âyet-i kerîmesine⁷⁹ mutâbık ve hadîs-i besleleye de muvâfık denilmişse de Allâme Âlûsî (rahemehullâhu Teâlâ) red tarîkiyle demiştir ki: Besmelenin tevâbii olan müttesilât-ı selâse beynini fasıldan siyânet için cümlesinden muahhar takdîr olunmak lâzımdır. Halbûki ma'lûl olan bir âmilin mukayyed ma'mûle illeti ifâde ederek inhisâr ma'nâsı münfehim olur.

"Ma'nâyı inhisâra vech yoktur", kavline denilebilir ki : illetle mâ yüş'ırû'l-illiyye beyninde fark olduğu gibi inhisâr ma'nâsına da vech vardır. Zîrâ besmele-i şerîfede ki esmâ-i ilâhiyye külliyye olmakla cümle esmânın ma'nâlarını muhtevî olmak i'tibâriyle esmâların ma'nâları esmâi külliyyeye münhasır olup külli esmâ ile ibtidâ esmâ-i besmeleye mahsûs ve münhasır olmuş olur. Mea hâze ismullah mülâbese ve musâhabet ve istiânenin bi-tarîk'l-îcâb ale'l-lâh olmayıp tealluk-ı rahmetle husûlini ifâde esmâ-i külliyye-i mezkûreye mahsûstur. Nükâtta müzâhim olmamakla inhisâra inhisâr lâzım gelmez. İhtimâm-ı vesâir nükât-ı bedîyyeye de haml muhtemeldir.⁸⁰

Kezâ ifade-i kasr makâm-ı risâlete münâsibtir. Muktezâ-yı hâle münâsib değildir kavliyle i'tirâzına denilebilir ki kâil-i müveccihin murâdı kasrı vech-i müstekıl kılmak değildir. Belki murâdı takdîmin ifâde edemiyeceği ma'nâyı te'hîr ifâde eder demektir.

44 Hûd , 11/41

80 Müellifin Dipnotu: Allâme Âlûsiye cevap.

Kezâ ⁸¹ باسم الله مجراها ومرساها ve hadise muvâfakat deliline de Allâme-i Alûsî fark mevcûd diye i'tirâz etmişse de denilebilir ki evet besmelenin mebde-i fiilde vukûıyla ⁸² باسم الله مجراها de ise te'hîr-i riâyet fevâsıl için olmak ihtimâliyle fark mevcûd isede riâyet-i fevâsıl te'hîre dâiye-i lâzıme-i kaviyye olmamakla dâiye-i kaviyye ismullâha bit'tahsis ihtimâm ve inhisâr ma'nâsıdır. fefhem⁸²

Diğer kavle mukaddem olarak mütealliki takdîr evlâ bu kavli Allâme-i Alûsî ihtiyâr ederek hem mahzûrdan sâlim hemde a'yân-ı sâbiteden sûret-i ilmiyye de sebki ilmî ye işâret hâsıldır demiş ise de hâl-i te'hîrde dahi rûtbe-i mukaddem olmakla iş'âr-ı niyyet iş'ârdır. Belki hâl-i te'hîr müteallikta ilmen mukaddem aynen muahhar olmasına tenbîh ma'nâsını iş'âr Alûsî'nin iddiâ ettiği ettiği iş'ardan eblağ ve evfaktır.⁸³

الله أعلم بحقيقة النكات بعلمه المحيط لجميع المعلومات

DÖRDÜNCÜ BAHS İSİM HAKKINDADIR

"İsim" lafzı aslı i'tibâriyle Basriyyûna göre irtifa' ma'nâsına (سمو) iken âhiri hazf teâdülen evvelide iskân ba'dehû hemze vasl ityân olunmuştur. Bu kavle i'lâl-i kesîre ile i'tirâz olunmuş ise de i'lâl-i kesîr adem-i nazîrden evlâdır.

Cem'i: esmâ tasğîri: (سميت) ijbârı (سمي) isti'mâlleri aslına delildir. Kûfiyyûna nazaran aslı (وسم) olup müsemmâya alâmet ma'nâsına (وسم) den me'hûzdur. Vâv'ın hazfiyle hemze-i vasl ta'vîz olunmuştur. Mahzûf yerine ta'vîz ğayr-i mu'tâd diye i'tirâz olunmuş ise de mahzûfun mâ-ba'dî sâkin olmakla li-zarûretin mahzûf makâmına ta'vîz olundu" diye cevap verilmiştir. Her iki kavli ba'zıları cem' ederek hazif de yok ta'vîz de yokdur, belki kalbû'l-mekân vardır. Ba'zı kavle ta'vîz maksûdiyyeti vasl-ı teberyyeti iktizâ etmekle (اجوه) (اشاح) gibi yalnız kalbû'l-vâv i'tibâr etmişlerdir.

⁸¹ Hûd, 11/41

⁸² Müellifin Dipnotu: Vech-i fehmi; Dâiye-i lafziyye, dâiye-i ma'neviyye ile Hîn-i tekâbüldema'nâ maksûd-i aslı olmakla tercih olunur.

⁸³ Müellifin Dipnotu: Allâme Âlûsî'nin reddine red.

سم، سمات، سما، واسم، وذو سمة بتثليث لأولها

kezâ beytiyle isimde onsekiz luğat ta'dât olunmuştur.Yemine benzememek için ve hadîse muvâfakat ve tahsîsten hazr için isim ziyâde kılınmış dediler.

BEŞİNCİ BAHS

Lafza-i Celâl hakkındadır ki lafza-i Celâlde üç kavî olub evvelki kavî lafza-i Celâlin lisân-ı İbrânîde isti'mâli, lüğatların muvâfıkına mebnî olmakla hakk olan kavî lafza-i Celâlin Arabî olmasıdır.

Kavî-i sâni: lafza-i Celâle ism-i işâretten başka kelimeye sıfat vâkî' olmamakla sâir câmid olan âlemler gibi zât-ı vâcibu'l-vücûdun zât-ı azîmü's-şânına mahsûs âlemdir.

Sıfât-ı ilâhiyyeden Lafza-i celâlden mâadâsı mevsûf makâmında vâkî' olmayıp " لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ " kelime-i tevhîdinde ilm-i zâta delâlet etmekle tevhîd-i zât-ı ulûhiyyet ma'nâsını ifâde âlem olmasına delildir inde'l-ba'd. Zât-ı Vâcibu'l-vücûd mülâhaza-i akıldan bi-i'tibâri'z-zât mûnezzeh olmakla teakkûlsüz vad' olmadığı gibi vad'sız delâlet olmamakla lafza-i celâlenin vasfiyyetine hükûm edilm-iş ise de vâzi' Cenâb-ı Bârî'dir. Zâtı zâtını âlimdir, cevâbıyla redd olunmuştur.

Kezâ ⁸⁴ هو الله في السموات ayeti kerîmesiyle vasfiyyetine istidlâl olunmuş ise de ilme sâlih olan ma'nâyı mülâhaza i'tibâriyle zarf tealluk edebilir cevâbı verilm-iştir. Kezâ ilmen ve amelen istikâkı vasfiyyetine delildir denilm-iş ise de istikâkı vasfiyyet iktizâ etmez cevâbı verilm-iştir.

Kezâ ilim cüz'idir, lafza-i Celâl ise küllî-i münhasır fi ferddir diye istidlâl olunmuş ise de âlet-i mülâhazanın külliyyeti ma'nânın külliyyetini iktizâ etmez cevâbı verilm-iştir. Lafza-i Celâl ilm-i irticâlidir. A'lâm-ı ğâlîbe vasfen hâs olmamakla a'lâm-ı menkûle ise vasfiyyet zarfını imâ etmekle evvelen ve bi'z-zât Zât-ı Vâcibu'l-

⁸⁴ el-En'âm, 6/3

vücûda ilm-i mahsûs bir ferdde ğayr-i müsta'meldir ve ğayr-i sâdiktır celle celâle.

ALTINCI BAHS

Lafza-i Celâlenin iştikâk ve cümûdundadır. İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Ğazâlî⁸⁵ radiyallâhu ahhümâ ve ba'zı muhakkikîn lafza-i Celâlin ism-i câmid ğayr-i müştak olmasını ihtiyâr ederek zât-ı Hakk'da taakkul memnû' olduğu gibi Zât-ı Celîlü's-şânına delâlet eden lafz-ı Şerîfde iştikâk tasarruflarından teeddüben hazer etmişlerdir. Müştak olmasına kâil olanlar ekser olup kimisi me'haz beyân kılmayıp evvelki kavle rücû' etmiş gibidir. Ba'zılarında me'haz beyân ederek, me'hazinde onbir vech ta'dâd ve münâsebet beyân etmişlerdir.

Vücûh-u münâsebette en yakîn olan me'haz iştikâkı "فرح" vezniyle "اله" dır. Vukû-ı hayret ma'nâsınadır. "وب زدني فيك متحيرا" hadîs-i şerîfindeki hayret-i fî zâtillâh kemâl-i ma'rifetten kinâye muntehâ-ı merâtib-i ma'neviyyedir.

Hayret an zâtillâh ise kemâl-i hicâb ehline mahsûs olmakla gerek ehl-i kurb gerekse ehl-i bu'dün mertebe-i idrâkinde hayreti intâç etmekle (elehe) den iştikâkı münâsib denilmiştir. "Elehe" me'hazi bi-hasebi'l-ma'nâ münâsib olduğu gibi bi-hasebi'l-iştikâkda münâsibtir. Hemze ihtiyâten hafz olunup elif-lâm ta'vîzan idhâl olunmakla harf-i nidâ olan "yâ" ile bu sebepten cem'i câiz olmuştur.

Inde er-Rızâ elif lâmin kelimeye lüzûmundan içindür. Inde es-Sa'd maktûun mine'n-nidâye teşbîh içindür. Çünkü hablu'l-verîdden ak'reb olan olan Rabbü'l-izze (celle celâle) hakkında hurûf-u nidânın eb'adiyle nidâ mertebe-i ulûhiyyet ve hâlikıyyetin mertebe-i ubûdiyyet ve mahlûkiyyete nisbetle ulviyyeti nâ-mütenâhîde bulunmasına mebnî keennehü nidâ olmayıp duâ ve ilticâ makâmında olmakla elif-lâmla ictimâi sâir kelimelere nispetle münferiden ism-i celâle mahsustur.

⁸⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, Kâsım Kufralı, Gazzâlî, İA, c.4, s.748-760

Diğer kavle "لا"den müştaktır. Bu kavlin keyfiyyet-i iştikâkında amel-i kesîr ve şüzûz ve muhâlefet-i kıyâs bulunmakla ğayr-i muhtâr dediler. Çünkü hazf ya âhirde olur,"يد" gibi. Ya haml ile olur"عدة" gibi. Ya müşâhebet için olur. "عدة" kelimesine müşâbih olan "verak gibi. (Nâs) gibilere haml ile hazf ise nâs,nevs ünsten me'hûzdur.Muhâlif-i kıyâs olan makîsun aleyh olamaz dediler.

YEDİNCİ BAHS

"er-Rahmân, er-Rahîm" hakkındadır. kavli-i meşhûr "rahmânî'r-rahîm" mübâlağa ma'nâsını ifâde ederek sıfat-ı müşebbehedir. Rikkat-i kalb ma'nâsının Vâcibü'l-vücûda nisbeti muhâl olduğu cihetle bâb-ı hâmise lüzûm ma'nâsı için ba'de'n-nakl müştak kılınmıştır. Ba'zıları bu kavle îrâd-ı muhtelife isnâd etmiş ise de mündefi'dir.Evvelâ sıfat-ı müşebbehe lâzımdan müştak olur îrâdı nakl-i mezkûrla mündefi'dir.

Sâniyen nakl teaccüb içindir, îrâdı "teaccüb kesreti mübâlağa içindür" cevâbıyla mündefi'dir. Kezâ menkûlû "ni'me " kelimesine teşbihleri câmid olduğuna sarâhattir" îrâdı teşbih zammenin tahfifindedir, cümûd cihetiyle değildir. cevâbıyla mündefi'dir.

Kezâ: rahmânü'd-dünyâ, rahîmü'l-âhırah mef'ûle idâfetle müteaddî olduğuna delildir. îrâdı darbü'l-yevm kabilinden zarfa izâfete teaddî iktizâ etmez, cevâbıyla mündefi'dir.

Kezâ lüzûm-ı nakle hâsıldır. Evvelâ lâzım kalmaya hâcet yoktur."îrâdına dahi bu'di nakl "يرحم" kavilledrindeki bu'di nakle müteallik olmayıp binâya mütealliktir, cevabıyla defolunur.

Kezâ rikkat-i kalbin istihâlesi mecâziyyeti iktizâ etmez. Bâri Teâlâ'ya lâıyk bir ma'nâdan ibâret olması câizdir. Ve illâ sâir sıfatlarda dahi mecâza udûl lâzımgelir kavline de; mecâziyyeti iktizâ etmezse de kinâyeden de halâs olamaz, sâir sıfatlar "rahmân" gibi keyfiyyet-i nefsâniyye iktizâ etmemekle fark vardır cümlesine ve mecâzı ihtiyâr lâzımgelmez cevâbıyla mündefi'dir.

ÜÇÜNCÜ BAHS ULÛM-İ KEŞFİYYE VE HAKÂYİK-İ KÜLLİYYE İ'TİBARİYLEDIR

Ma'lûm ola ki insanın âlem-i halkden olan vücûd-ı unsurîsinin havâssı ve idrâkı olup âlem-i sûret ve mahsûsâtın vâsita-i idrâkı olduğu gibi âlem-i emirden olan rûhunun havâs ve idrâkâtı ve mükâşefât ve müşâhedât ve muâyenâtı vardır ki âlem-i hakikat ve âlem-i gaybın vâsita-i idrâk ve şühûdudur.

Ulûm-ı mükâşefe rûhun havâss-ı bâtinîyesini mücâhede-i tâmmе ile hakka'l-mücâhede sebebiyle hakka'l-müşâhedeye nâiliyyetle hâsıldır. Rûhun havâss-ı bâtinîyesine nâil olamayanlar için bu ilme sebîl yoktur. Basîretin idrâkâtını basar idrâk edemediği gibi mükâşafât-ı rûhiyyeninde idrâkâtını akıl idrâk edemez. Havâss-ı ümmet ve vâris-i hakikat olanlara mahsûstur. Binâen aleyh vâris-i hakikat olanların semere-i mükâşefât-ı rûhiyye ulûm-ı ledünnîyelerini mertebe-i akılla müdrîk olanlar ve idrâkları rûhun havâssının idrâkından mahrûm olanlardır ki ; mahrûm-ı idrâk-i rûhiyye olduklarından inkar veya red hatâsına düşmüşlerdir. el-ıyâzü billâhi Teâlâ vefîhi kıl

ŞİİR:

فان لم تر الهلال فسلم لاناس يرون بالابصار

لمحرره

سقيم الحال للروح السقيم
وفوق كل ذي علم عليم
بوعد الحق نصوص حكيم
فكن ذي نصفه حر حليم
لان ذاك من دأب الرجيم
فسهم المنكر سامي عديم

سليم الخلق للروح السليم
ولا تغتر بعلمك اي علم
ولا تنكر لتعليم من الحق
فذكر ام موسي مع خضر
فجنب حال انكار لحق
اقل السهم اقرار لسر

Ulûm-i keşfiyye ve yakîn ki ilm-i mevhîbe-i ilâhiyyedir mukaddimede bertafsîl tahrîr olunmuştur. Esbâb u vesâil iktisâbından mahrûm olanlara adem-i feth ve mahrûm-ı nasîb olduklarını İmâm-ı Şa'rânî⁸⁶ (kuddise sirruhu's-Subhânî), **Kitâb-ı**

⁸⁶ Abdülvehhâb b.Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî, (ö.973/1565); Zirikli, *el-A'lâm*, c.4, s.331-32

Mîzân'ın⁸⁷ evvellerinde beyân eylemiştir. Mürâceat oluna.

فإن لم تر الهلال فسلم
لأناس يرون بالأبصار

İmdi besmele-i şerîfe bahsinde ulûm-ı keşfiyye ve hakâik-i ledünniyye i'tibâriyle ve münteha'l-meârif olan ma'rifetullah i'tibâriyle ilâ yevmine ecille-i vâsılîn-i evliyâ, vâkıf-ı hakka'l-yekîn olan kümmel-i âsfiyâ, âsâr-ı muhalledelerinde tahrîr-i mîzâb-ı füyûzât-ı ilâhiyye olan kalblerinden âlem-i kırtâs ve sutûra tahrir etmişlerdir.

Ezcümle vâris-i ekmel ve vâkıf-ı sırrı ecel Abdülkerîm Cîlî⁸⁸ (kaddese sirahü'l-hafî ve'l-celî) "**Kehfü'r-rakîm fî Şerh-i Bismillâhirrahmânirrahîm**"⁸⁹ ismindeki eser-i celîinde demiştir ki: "Bizim maksûdumuz ilm-i zâhir fûnûn-ı mukaddimelerinden olan ilm-i ibâreden bahs olmayıp cemî'i ulûm ve meârif ve küşûf ve vusûlün netîcesi olan ilm-i hakîkate ma'rifetullahtan bahstir. Nefesler âlem-i gayb-ı ilâhiyyeden , âlem-i ebdân ve insana zuhûr ettiği gibi füyûz-ı ilm-i hakikat enfâs-ı kudsiyye-i rahmâniyyesi mükâşifinin kalpleri vâsıtasıyla âlem-i kırtâsa zuhûr eyler" mukaddimesiyle tafsîl-i bahse ibtidâr eylemişlerdir.

Yekûlû el-fakîr sâhibü't-tahrîr "risâle-i menbeu'l-isâle"nin aynıyle tercemeten nakli münâsib görüldü.

Fenekûlû: Ma'lûm ola ki besmele-i şerîfenin bidâyetindeki "bâ"da olan nokta her sûrenin evvelidir. Zîrâ her sûrenin evvelinde harf vardır ki o sûrenin evvelidir. Ve harfinde evveli nokta olmakla sûrelerin evvelleri nokta olmuş olur. Ve noktanın ise bâya lüzûmuna mebni her sûrenin evveli bâ olarak besmele-i şerîfe sûrelere lâzım olmuştur ki hatta berâe sûre-i şerîfesinde niyâbeten bâ mevcûdedir.

⁸⁷ Abdülvehhâb Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî, *Kitâb-ı Mîzân*, Süleymaniye ktp, Efgani 9

⁸⁸ Kutbuddin Abdülkerim b. İbrahim b. Abdülkerim el-Cîlî, (ö.832/1428), M. Nazif Şahinoğlu, Abdülkerim el-Cîlî, DİA, c.1, s.250

⁸⁹ Abdülkerim Cîlî, *el-Kehfûr-Rakîm fî şerh-i Bismillâhirrahmanirrahîm*, Süleymaniye ktp, Halef Ef. 205/5; Şehid Ali Paşa, 1404/2

Bunun sırrı ise nokta gaybu'l-ğuyûb zât-ı baht-ı hüviyyetin bilâ taayyûn velâ tecezzî velâ tebe'uz ve bilâ keyfiyyet vücûd ve ifâzada meyyet-i külli şey'e işârettir. Ve gayb-ı zâtın sürâdikât-ı kesreti halkıyle halkına zuhûruna işârettir. Şu vechle ki noktayı görürsün lâkin mahreçle taayyünden tenezzühüne ve sumûdiyyetine mebnî kırâet edemezsin. Belki cemî'-i mahreçlerden çıkan hurûfun hakikat-i o nokta olup o noktayı mehâriçle mukayyed olan hurûfla berâber kırâet edersin. Nokta teaddüd ettikçe harf-i i'tibârıda teaddüd ederek nokta o harfin i'tibârını harf-i âhar müstakıl kılmakla "tâ", "sâ" diyerek nokta i'tibârıyla kırâet edersin, okunan noktadır. Zîrâ harflerin sûret ve şekilleri birdir. "bâ", "tâ", "sâ", gibi. eğer okunan harf olsa sûretlerinin ayrı olması lâzımdı.

İşte bu gibi halktan görünen ve bilinen ancak kemâlât-ı ilâhiyyedir. Zîrâ halk ma'dûmu'l-asl mevcûdun bi'l-hakk olup görünen ve bilinen merâtib-i esmâ i'tibârıyla Hakk'ın tecelliyâtıdır. Şu kadar varki nokta ba'zı hurûfta diğerinden ziyâde zâhiredir. Hurûf-ı mu'ceme gibi ki o hurûfun tekmîli nokta iledir.

Ba'zısında nokta bi-zâtihi zâhirdir: Elif ve hurûf-ı mühmele gibi ki nokta meyyeti müş'ır tamâm-ı harften olmakla elif bâdan eşreftir. Elifin makâmı her bir mertebede vâhid olup harflerde bi-nefsihi zâhirdir, nitekim bâ elif-i mebsûta cîm-elif-i muavvece. dâl elif-i mûnhaniye, denilerek sâir hurûfun noktası makâmındadır. Nokta elifinde aslı olmakla hurûfun cevheri basîti makâmında sâir harfler cismi mürekkeb makâmında olup elif cismiyyetiyle berâber sâir hurûf eczâsı olmakla elif sâir hurûfun noktası makâmında olduğu gibi hakikat-i Muhammediyye (aleyhi efdalü's-salavâti ve ve ekmeli't-teslîmâtî'l-ebediyye) dahî âlemin mâ bihi'l-halkıyyetidir.

Câbir radiyallâhu Teâlâ anının rivâyet ettiği⁹⁰:

إن الله خلق روح النبي من ذاته وخلق العالم بأسره من روح محمد
صلى الله تعالى عليه وسلم

hadîs-i seâdet lebîs ile müekkedddir. Mezâhir-i kemâlât-ı ilâhiyye ile âlem-i ecsâm ve halkıyyette ekmeli sûretle zâhir olan ancak hakikat-i muhammediyye aleyhissalâtü'l-ebediyye olmakla istivâgâh-ı rahmâniyyet-i azîme cism-i şerîfiyle isrî buyurulmuştur. Hurûfun mecmûi nokta ise de elif cümlesinden ziyâde noktaya yakındır. Çünkü iki nokta bir elif olur.

Elifde yalnız tûl cihetiyle bu'd hâsıldır. Ulüvv-i cihet olan tûl ve irtifâa semek denilir. Elifteki tûl eb'âd-i selâse olan tûl, arz, umktan yalnız semek mevcûddur. Eliften mâadâ harflerde bu'd-i vâhiden ekserisi cem' olur. Meselâ cimde: tûl ve semek, kâfta evveli tûl âhiri arz beyni semek ile ta'rîf-i tahrîr mevcûddur. Busûretle kefde eb'âd-ı selâse mevcûde, sâir harflerde dahi iki bu'd veya eb'âd-ı selâse mevcûde olmakla elif noktaya sâir harflerden yakındır. Zîrâ elifin bu'di olmayıp yalnız semeki vardır.

İmdi elifin hurûf-ı sâire beyninde noktaya nisbetive kurb-ı zâtîsi (sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem) efendimizin sâir enbiyâ (aleyhim efdali't-tahâyâ) ve kümmel-i evliyâ beyninde münferiden ve mufaddalen Zât-ı Hakk ve (celle Alâya) nisbeti gibi olup elif sâir hurûf üzerine bu sebeble takdîm olunmuştur, Nûr-i Celîl-i Muhammedînin tekaddümü gibi (aleyhi ve alâ âlihi ekmeli't-tahâyâ bilâ haddin velâ intehâ)

Ma'lûm ola ki harflerden ba'zısının noktası üstünde harf tahtında vâki' olmuştur. ما رأيت شيئاً إلا ورأيت الله بعده mertebesine şârettir. Ya'ni Hakk'ı halktan sonra şühûd demektir. Ba'zısının noktası tahtındadır: Halki Hakk'tan sonra şühûd mertebesi olan ما رأيت شيئاً إلا ورأيت الله قبله sırrına işârettir. Ba'zısının noktası harfin cevfindedir. Mîm, vav ve emsâli gibi:

⁹⁰ Bu hadîsin farklı bir rivâyeti için bk. , Aclûnî, 1:827

ما رأيت شيئاً الا ورأيت الله فيه mertebesine işârettir. Ya'ni Hakkı halkla zâhir, maiyyet-i zâtîyye ile karîb ve mukârin müşâhede etmektir. Nokta-i mezkûre mîmin cevfini kabûl edip mîmin cevfinde muğâyereti olan şey' zâhir oldu. Mîmin dâiresi mâ raeytû şey'en mâsadakıdır. Cevfi "illâ ve raeytüllâhe fihi" remzidir.

Elifin makâmı:

إِن الذین یبایعونک إِمَّا یبایعون الله 91

makâmıdır. "إِمَّا " nefy ve isbât takdirinde olmakla nazm-ı şerîfin takdîri إِن الذین یبایعونک ما یبایعون إلا الله ma'nâsınadır.

Ma'lûmdur ki zâhiren mübâyea olunan (sallallâhü Teâla aleyhi vesellem) olduğu halde Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd, Vâhibü'l-mevhûb (celle celâle) mübâyea-i mezkûrenin ancak cenâb-ı Allahın mübâyeası olduğuna şehâdet etmekle keenehü: (aleyhi efdalü's-salâti ve ekmeli't-teslîmâti ve't-tehâyâ) Efendimizin bey'at olunan abd ben değilim bey'at olunan ancak sen azîmü's-şânsın demiş gibidir. Meselâ bir melikin elçisi kendine muhâlif olanlara "melike muhâlif oldunuz" demek sahîh olduğu gibi. Melik dahi gönderilen eşhâsa hitâben: Elçimi fülân zannederek o nazarla bakmayın. O benim aynımdır, demesi sahîh olur ki bu da itâate tahrîz-i mecbûr kılmak içindir.

İmdi hissene gördüğümüz nokta ile murâd nokta-i mer'iyeye-i mahsûse olmayıp, noktanın hakikat-ini maksûddır ki tecezzi kabûl etmeyen cevher-i ferd ile ta'rîf olunur. Ammâ nokta-i vehmiyyeyi kalem vâsıtasıyla levh-i ekvâna ve âlem-i şehâdete izhâr edildikte bir hüküm ziyâdelenir. Nefs ve zâtında nokta o hükme mensûb değildir. Ziyâde olan hüküm, taksîm ve inkisâmı nokta-i hissiyenin kabûl hükümüdür.

Zîrâ havâssın idrâk ettiklerinde, ğayr-i münkasım cevher-i ferd bulunamaz. Vaktâki nokta harfin tahtında zuhûr eyledi, ğayr-i münkasım iken münkasım gibi görünmekle mahall-i iştibâh oldu. Binâen aleyh teşbîhde ayn-ı tenzîhle münezze olmasına tenbîh için كنت سمعاً وبصره gibi⁹² sem' ve basar isnâd ve âyetlerde vech,

⁹¹ el-Feth, 48/10

⁹² Buharî, Rîkâk, 55

y e d d v â r i d o l u p k e z â

rivâyetleri⁹³ رأيت ربي علي صورة شاب إمرء في رجليه نعلين من ذهب teşbîhde ayn-ı tenzîhdir. Teşbîhe mazhar ve zâhire âid mazhar münezzehdir, celle celâle. Sâir teşbîhle vâride olan âsâr-ı tenzîh ile teşbîhi câmiadır. Hakkın ma'nâsı misilden tenzîh-i tâmle münezzeh semî', basîrdir. Teşbîhe mahal ile tekayyüdden münezzeh ancak tenzîh-i tâmle muttasıfdir. Kitâb ve sünnette vârid olan mezkûr naslar i'tibâriyle teşbîhi tenzîhde, tenzîhi teşbîhde zâhir olduysa âlem-i gayb âlem-i şehâdette zâhir, âlem-i şehâdet âlem-i gaybda bâtın oldu. fefhem.

Vaktâki nokta cemî-i hurûfun ümmü ve aslı olduysa cümle harfler noktada bi-lkuvve mevcûd oldu. Bi'l-kuvve demek harflerin noktada bürûz ve zuhûrundan evvel, lâ yûdrek olmasıdır. Bânın noktası âlem-i gaybda birdir, müfârakat etmez. Tâ'da iki, sâ'da üçtür. Sâni isneyni, sâlis-i selâse diye hatâ edenlere redd-i müş'irdir. Bir nokta müteaddid zuhûr etmekle zâtında bir olduğuna işâret müşrikleri red ve ibtâl içindür.

"واحد لا شريك له" olan zât-ı sübhâne müşrikler hayâliyle şirket tehayyül ve şerîk i'tikâd etmişlerse de şirkte mahlûk, Hak hayâlindeki şirkette mahlûktur. Müşrikle şirkin küllisinde tecezzî, tekeyyüf, teaddüdden münezzeh olarak müessir Hakdır. Şerik, şirket, müşrik cümlesi mudill ismiyle kâim olup kâim-i meal-haktır. Görmezmisinki nokta cirm-i cüz'î olduğu haysiyetle değil nokta olduğu haysiyetle teaddüd tecezzî kabûl etmez ki her şahs eczâsından birini ahz eylesin. Teâlellâhu an zâlike ulûvven kebîran İmdi nokta aded ve harflerin aynında ğayr-i münkasim ehadiyyetle mevcûdedir.

NOKTA İLE BÂ'NIN MUHAVERESİ

Nokta bâya der ki "Ey Bâ sen benden mürekkebsin, ben senin aslını. Sen benim fer'ımsın. Her cüz'ün benden ibârettir. Ben her cüz'ünde cüz-i asliyim. Binâen aleyh sen demek ki ben kül olduğum için kül asıldır. Zîrâ asl-ı terki bin bendendir. Benim verâda bürûzuma bakıpta bâriz-i ğayrim zannetmek ki ancak bürûzla sana

⁹³ Kenzû'l-Ummâl, 1152

hüviyyetimi gösteririm. Sende bürûzum olmasa benim için sende bu alâmet olamazdı. Ne vakit şehâdetini benden sarf ederde beni verâ-i zuhûrunda kılasan, gaybını şehâdet ,şehâdetini gayb eylerim. Benim seninle vahdetimin tahakkuku ise eğer sen olmasan ben senin noktan olmazdım. Ben olmasam sende "bâ" olmazdın. Sana bir misâl göstereyim ki ehadiyyetimi anlayasın:

Bilesin ki senin âlem-i şehâdette inbisâtın benim. Âlemde istitârım bizim birliğimize mahsus iki hükümdür. Senin bana müşâreketin yok benimde sana müşâreketim yoktur. Sen sen değilsin, zîrâ ismin ismimle hâdis oldu. Görmezmisinki cüz-i evveline nokta denilir, cüz-i sânine nokta denilir. Kezâ cümle eczâlarına nokta denilir. Nukât-ı mütevâliyeden ibâretsın. Ben senim, senin senden âniyyet-i mahsûsan yoktur. Benim hüviyyetim senin âniyyetindir ki sen andasın. Sen(ene) kavlinin nefsinde zâtımı tehayyül edersin. Ben (hüve) kavlimde kendi vechimi tehayyül ederim. Bu sûretle bilirsinki "ene, hüve" zât-ı vâhideden ibâret olmuş olur.

BÂ'NIN CEVABI

Ey seyyidim olan nokta sen benim aslım olduğunu tahakkuk ve teyakkün eyledim. Lâkin ma'lûmunuzdur ki asl ile fer' siyyândır, müsâvilerdir. Halbuki benim ihtifâgâhım münbesita ve müterekkebe olup noktasız vücûdum yoktur. Sen cevher-i latîfsin. Her şeyde bulunursun. Ben cism-i kesîfim mekâna muhtâcım. Sana mahsûs olan hakikatlerin yerinde ne vecihle münâsib olurki ben sen olabileyim. Senin hükmün benim hükmümle müsâvî olabilir mi?

NOKTANIN CEVABI

Ey bâ! Cismâniyyetini şühûdunla benim derecât ve merâtıbimi tehayyülün benim hey'etlerimden bir hey'et vasıflarımdan bir vasıftır. Çünkü hurûf-ı müferraka ve kelîmâtın cümlesi benim sûret-i vâhidemdir, teaddüd nasıl olabilirki. Meselâ aşera hamseynin mecmûu olunca teğâyürhamseyn ile aşera beyninde aşr-ı hakîki cihetiyle teğâyür olmayıp ancak ismiyyet cihetiyle teğâyür olur. Sen küllü vücûhunda evsâfımdan bir vasıf

nazarâtımdan bir nazar olunca beynimizde ikilik nasıl olabilirki. Beynimizdeki mücâdelenin aslı ya benden ya senden vârid olandadır ki her ikisinin mecmûu benim zâtım ve hikmet-i kat'ıyyemin tertûbidir.

Benim teakkulümü dilerseñ sağır ve kebîr cemî-i hurûf ve kelimâtın cümlesiyle berâber nefsin ve kendi zâtını tehayyül edip cümlesine birden nokta diye ta'bîr eyleki ,mecmûu nefsimin aynıdır. Nefsimde mecmûunun aynıdır. Belki senin nefsinde zâtın mecmûun aynıdır. Belki aynımın mecmûu aynıdır. Belki ne sen ve ne diğerk hurûf ve kelimelerin hiç birisi yoktur. Küllisi ancak benden ibârettir. Belki ben sen onlarda yoktur,vâhid isneyn selâse ile'l-âhir merâtib-i a'dâdda yoktur. Ancak nokta-i vâhîde vardırki kendi mislini kendinde fehm ve teakkül edemezsin. Eğer kendi libâsından benim libâsıma tehavvül edersen benim her bildiğimi bilir, her gördüğümü görür sün ve her işittiğimi işitirsin.

BÂ'NİN CEVABI

Seyyidim kelimât hakâyık-ı nûkâtından oldu. Bu subhun fecrine beni kim îka' ve isâl eder. Halbuki bu'd, kurb, kem, keyf, tertûb-i vücûdumdan dedin, tertûb-i vücûdumu bâlâyâ mûntehî gördükçe selâmet bulup âlem-i şehâdetime vechimi mûtasarrıf kıldım. Seninle edebe mûlâzım oldum. Âlem-i ma'nâma cevelân eyledikçe seni gördüm. Senin hâlinden kendimde hâl ve mahalde fi'l ve harfde akd ve her harfde kemâl sereyânını gördükçe bir şey'e vâsıl olamayıp zücâce-i himmetim mûnsekire oldu. hasîr olarak rûcû' ediyorum.

NOKTANIN CEVABI

Evet adem-i idrâk-ı hakîkatle, idrâk hasîr olarak rûcû' eder. Zîrâ idrâkı nefsinden taleb eyledin. Senin ındindeki teakkülünle mûteakkil olan nefsin ve zâtın, zâtımın ğayrıdır kendi ğayriyyetindir. Beni bu sûret-i teakkul-i ğayriyyet ile bulamazsın. Eğer beni kendi zâtınla olmayıp benim zâtımla taleb edersen zâtım senin aynıdır. Kasr-ı maksûde bâbından dâhil olursun. Noktayı noktadan taleb sahîh olur belki: yalnız bir noktayı taleb etmiş

olursun. Ve noktanın hâssasında noktayı bulmuş olursun.

فانزل بها إن كنت من أحبابها	هذا الخيام بدت علي أطناها
وقفت بها أزمان في أترابها	قف بين هاتيك المعاني إنها
ألبان و الأثلاث في أجناسها	ما هذا الا من أقام علي القضا
دار مبارك علي أصحابها	فانح مطيك في الديار فإنها
مجهولة سدت علي أبوابها	لا تعرف الأغيار في عرفانها
من بان عنها ليس من أنسابها	النازلين يحبها هم أهلها

Ma'lûm ola ki "bâ" nefsinde harf-i zulmânîdir. Besmele-i Şerife'de hurûf-u zulmânîyyeden yalnız bâ vardır. Hurûf-ı zulmânîyye **بجر وز فشت تخذ ضغط** harfleridir. Hurûf-ı nûrânîyye evâil-i suverdeki hurûf-u mukattaadır. (ا هطي كلمن سقص ر) harfleridir.

Cenâb-ı vâcibü'l-vücûd Tekadese ve Teâlâ her sûrenin iptidâsına harf-i zulmânî olan bâ'yı vaz' eyledi. Zîrâ senin evvelki hicâbın zulmet-i vücûdudur. Bâ fânî olup nokta kalınca esmâ sıfâta hicâb olan zulmetinn refîyle ancak nûrânîyyet-i esmâ ve sıfat kalmış olur. Çünkü besmele-i şerifede bâ'dan başka harflerin cümlesi nûrânîyyedir. O dahi senin vücûd-ı muzlimenden kinâyedir.

Bu sebepten "bâ" noktanın sevbi oldu. Zîrâ libâs lâbisin fevkünde olmakla bâ noktanın fevkindedir. Bâ noktanın fevkünde zulmet olmayıp nokta zulmet-i bâ ile mahcûb olmakla âlem-i bâriz-i zulmânî âlem-i cemâl-i nûrânîi noktaviye hicâb oldu. Noktanın verâ-ı bâdan zuhûrunda hikmet ise emr-i hakîki âlem-i zâhîrin verâsında olmağa mebnîdir. Nokta bâya mülâsık olduysa bâ kelâmında istiâne için isti'mâl olundu.

Vaktâki sehret-i bâ'nın nefesine bâb-ı seâdet lâyih olduysa kendi zâtının gayb perdelerinin zulmetinde seyr eyledi ki noktayı iktibâs etmek ve nefsinden nefsi noktaya hasrı aramak için seyrinde ismullahdan kinâye olan şecere-i elif kâimesi cânibinden

فاخلع نعليك

⁹⁴ nidâ olundu. Sıfatla zâtını hul' eyle.

إنك بالواد المقدس

⁹⁵

sen mahall-i denes-i teşbihdesin, noktanın vâdi-i takdîsinde makâmın yoktur. Ancak zâtından sıfatından denes-i teşbîhi bir vecihle hal' eyle ki makâm-ı kuds-i vahdette yalnız nokta kalsın. Nokta zimâm-ı elifi yedd-i tevfikle ahz edip zıllın inbisâtı gibi elif nûrunun tahtında münbasit oldu. Her şeyin zıllı mislidir. Bânın elif kâimesi kadar inbisâtıyla elifin zıllı olup elifle kâim olduğunu bildi. Zîrâ asılsız zıllın vücûdî yoktur. Bu sûretle "bâ"nın elifle kıyâmı tahakkuk edip, vücûd-ı vehmîsi müntefî oldu. Çünkü zıllın nefsinde müstekıl vücûdu olmayıp vücûd-ı tâmla mevcûd değildir. Belki bir şahsın cism-i müstenîrle arz arasında haylûletidir. Bu sûretle zıllın müstekillen vücûd muhâldir. Velâkin bir nev' vücûdla tebean mevcûddur.

Bânın elifde bu nispette fenâsı tahakkuk edince elif "bâ"yı ahz edip mahallinde ikâme ve "bâ" da münderiç oldu. Bu sebepten besmele-i şerîfenin bâsı tatvîl olunmuştur. Münderiç olan elife delil evvelâ bâ ma'nâda elifden halife olarak elif sûreti gibi mutavvel olarak elifden sûret ve ma'nâ temahhuz ve tahsîsle elif makâmını tutmuştur. Kelâmıda elif makâmını tutan besmelenin gayrisinde bâ yoktur. "Bâ" lisân-ı hâlî ve mir'ât-ı kemâlî i'tibârıyla :

فغني لي مني قلبي فغلبت كما غني
فكنا حيث ما كانوا كانوا حيث ما كنا

terennümünü imâ eyledi. Elif hakîkatte ülfetten müştaktır.

Sarfıta fi'l ile ismin yekdiğerinden müştak olmasına hakîkatte ülfet eliften müştaktır. Bu sebepten elif bâ ile i'tilâf etmiştir. Çünkü bâ linefsihi lâzım olan edebi iltizâm edip zıllın aslı ve şahsı tahtında telâşisi ile mütelâşî olduysa, elifte vefâ-yı tevfikle "bâ"ya cûd ederek kendi makâmında ikâme eylemiştir.

Elifin makâmı suver-i hurûfla musavver olmaktadır. Meselâ bâ: elif-i mebsûta, cim: elif-i muavvecei't-tarafeyn, dal, zel: mûnhaniyi'l-vasat eliftir. Sin: elifât-ı erbea, sâir harflerde bu gibi elifden hâsıldır. Elifin sâir hurûfla sûrette mûnâsebetinden ibârettir. Ma'nâda dahi şu vecihle mûnâsebet mevcûddur ki hecâ

ile telaffuz olunan her harfde elif mevcûddur. "bâ,tâ, sâ, cim, ha, zel, kef, ilâ âhiri'l-hurûfda fevkânî, tahtânî medler elifin vücudûyla hâsıldır. Elif noktanın âlem-i gaybdan âlem-i şahâdete zuhûruna vesîle ve mir'ât olmakla âlem-i şahâdetde elif âlem-i gaybdaki noktanın her hükmüyle muttasıf oldu. Noktanın âlem-i gaybdaki kemâlâtı âlem-i şehâdetde elifle zâhir oldu.

Nitekim hadis-i şerîfde :

ما تدخل أحدكم الشوكة إلا وجدت ألمها

rümûziyle külliyyât ve cüz'ıyyâtına mazhar olduğu gibi, hakikat-i Muhammediyye el-mütehakkık bi'l-ehadiyye el-ferdiyye âlem-i taayyünâtın her ferdini tahdîd-i ihâta eyleyip nefsinde dahi muhîttir.

Suâl: besmele-i şerîfede elifin hazfi, "اقرأ باسم ربك" nazm-ı celîlinde⁹⁶ isbâtına sebeb nedir?

Cevâb: besmele-i şerîfede ism-i sıfâtın bir sıfat-ı mahsûsa ile mukayyed olmayan ism-i câmia muzâftır. Sûre-i şerîfede ise sıfat-ı mahsûse olan "rabb" ismine muzâftır. Rabb sıfatı merbûbı iktizâ etmekle sûre-i şerîfede bâ'nın elifle ittihâdı muhâl oldu. Besmele-i şerîfede câmiyyet i'tibâriyle müttehîd olduğu ittihâdet-i beyniyye için besmele-i şerîfede mahzuftur.

FASL-I MAHSUS

Vaktaki ülfet eliften müştakk olduysa elif hurûf-ı hecânın cümlesiyle ülfet eylemiştir. Ba'zı hurûfu hecâ ile bi-zâtihi ülfet eylemiştir. Ba, ta, sa, harfleri elifât-ı mebsûta olarak yekdiğerinin aynı ve elif bi-zâtihi zâhirdir. Ba'zı hurûf-ı hecâda lafzının sûretiyle ülfet eylemiştir. Ha,hı, gibiki kitâbet-i elifin âhirlerinde aynıyle zâhir olunup fark yalnız telaffuzdadır. Belki cümle hurûfda sûret ve zâtıyla berâber ülfet etmiştir. Nitekim bahsi mürûr eyledi ki hurûf-ı hecânın cümlesi elifdir. Elif hurûf-ı hecânın cümlesinde

⁹⁶ Alak, 96/1

mmevcuddur. Ayet-i kerîmede:⁹⁷

لو أنفقت ما في الأرض جميعا ما ألفت بين قلوبهم

buyurulup Zât-ı vâcibü'l-vücûdun te'lîf-i beyne'l-eşyâ el-mütebâyeneye muktedir ve te'lîfi'l-mütehâlefât Zât-ı ecelline münhasır olduğunu i'lâm buyurup habibim senin için te'lîf-i mezkûr lâ yûmkin idi makâmındadır.

Yâhud cemî-i müstemiîn için adem-i imkânını beyân olup kudret-i kadîme, kuvve-i azîme ile münferid ve sırr-ı samadânisiyle mümkinâtın ecsâm ve ervâh ve sıfatlarının beynini cem' eyledi demektir. Ba'zı tâife beynini zâtıyla te'lîf ba'zılarını sıfâtıyla ba'zılarını da ef'âl-i hüküm-i iştimâliyle te'lîf⁹⁸ belki cümlesini Zât ve cemî-i sıfâtıyla te'lîf buyurmuştur. Elifin hurûf-ı hecâ ile teellûfû gibi.

ŞİİR

هذا الوجود وإن تعدد ظاهرا وحياتكم ما فيه إلا أنتم

⁹⁷ el-Enfâl, 8/63

⁹⁸ هذا مبني على أنه لا واسطة بين الذات والصفات أو على أن التأليف بالصفات عين التأليف بالذات لقيام الصفات به لعدم استقلالها في الوجود

FASL-I MAHSUS

Harflerin cümlesi elife tealluk edip elif bir harfe tealluk etmediği gibi her mahlûk Allâh'a (zülcelâle) müftekir Bâri-i lem yezel ise ğaniyyûn ani'l-âlemindir. Eğer suâl olunursa elif ne gibi hasene-i sâbika sebebiyle noktaya bu nisbette kesb-i kurbiyyet etmiştir. Sâir hurûf ne gibi seyyiesiyle makâm-ı bu'dinde kalmıştır denilirse cevâb-ı şu vecihledirki elifin hasenesi nokta hükmüne bi'z-zât mahal olarak mertebe cihetiyle adem-i bu'diyyeti hasene-i sâbika olup sâir hurûfda ise noktanın hükmüne bizzât mahall olmamaları seyyie-i sâbikalarıdır.

İhve-i Yûsuf aleyhimü's-selâmdan Bünyâminin kurb-i sâirelerinin bu'dini telmîh buyurulan nass-ı celîl-i sübhânide :

كذلك كدنا ليوسف ما كان ليأخذ أخاه في دين ملك

âyet-i kerîmesinin işâreti sırr-ı kurbete remz olduğu gibi elifde bizzât kurb-ı sâir elifin ihvânı olan hurûfda bu'disiyle sebeble elif kurbetle temeyyüz olunmuştur.

Tenbih: Elifin bâ ile ittihâdında nükte bâda elifin vücûdı içindür. Eğer hecâ i'tibâriyle bâ'de elif bulunmasaydı elif bâ ile müttehid olmazdı. Adem-i ittihâdın vech-i mezkûrundan için eğer bâ'da elif evvel bâ sâniyen ve âhir olaydı bâ elifle müttehid olamazdı. Zira bâ'da elifin cihet-i vücûdı âhir-i bâda zuhûriyle ayn-ı elif olmaklığıdır. Bu ayniyyet-i uhreviyyeden mâadâ vecihlerle müttehid olamaz. Elifle yalnız elif âhir-i zevâl i'tibâriyle müttehid olduyorsa her bir harfde elifle ancak âhir-i hecâ i'tibâriyle müttehid olur ki bu da elifde bulunan vech-i ittihâddır. Bedîhîdir ki her harfin kitâbetinde elife iltisâkı harfin elifden mukaddem olmak sûretiyle ve elifin harfden muahhar olmak sûretiyle hâsıldır. Harf-i mültesıkda hecâ mâddiyyette elifin mâddesinin ğayri olarak tekaddüm eder.

Ba'dehü mâdde-i elif veli eder. Veli eden elif ya nefsi elifdir. "Bâ" hecâsında ki elif gibi yâhud nefs-i elifin ğayridir. Cim, sin, nun hecâlarında ki elif gibi bu da tabean ve mekâneten elifin hey'et-i

mahsûsasına hurûfun kurbi ve bu'di nisbetindedir. Kurba ve bu'd i'tibâriyle elif âhir-i harfde zuhûr ettiği cihetle elif her bir harfde mevcûddur. Ve her bir harfe bir vecihle mültesık ve müttesıldır ki o vecihle diğer harfe iltisâk ve ittisâl etmez.

Yalnız: dal, zel, râ', zây, vâv, bu beş harfde sûret-i kitâbette aynıyla ve kemâliyle elif mevcûddur. Böylece hurûf-ı mükevvenâtta cemâdât ile en'âm ve behâyim, yevm-i kıyâmete huzûr-ı Rabbü'l-âleminde mahşûr oldukları vakt fenâ-i mahz ile ma'dum olup hiç birinde bakâ bulunmaz. Ve mevcûdiyetleri nazar-ı i'tibârdan sâkıt olup hüviyyet-i Rabde mahv olurlar.

İnsan böyle olmayıp kerâmet-i tâmme lezâiz-i rûhâniyye sâhibi, cehlden berî, müdrik olmakla hüviyyete rücûunda "insan" ismiyle müsemmâ olan mertebesine nazar-ı zâtıyla tealluk eder. Halbuki cemâdât ve en'âm ve vühûşu ifnâ ve ecsâmını ademe ircâ' ederek ne zât ne de sıfâtın manzûr ve mütealliki olamazlar. Zâten insandan mâadâsına vücûd nâm bahş olunmayıp ism-i hâssın mazharı kılınmış olup vücûd-ı müstakıl i'tâ olunmamıştı.

Nitekim hurûf-ı hamse-i mezkûrede elif kendi sûret ve hey'etiyle hecâ harflerine muttasıl olmayarak, münferiden zâhir olduğu gibi cemâdâtta istiklâl-i vücûd iddiâ edemez. Zîrâ hurûf-ı mezkûrenin elife ittisâlından başka vücûd cihetiyle tamâmiyyeti yoktur. Elif hurûf-ı mezkûrenin hecâda aynıdır. Zîrâ elifin ecsâd-ı hurûfda sârî olan hayâtı olmasa hurûfun ma'nâları bulunmazdı. Bu sebepten elif hurûf-ı mezkûreye ne hecâda ne de hatta muttasıl olmamıştır. Bu hurûf dahi cemâdât gibi da'vâ-yı vücûd-ı müstakilden berîdir.

Hurûf-ı mezkûrenin ğayrısında elif muttasıl olmakla vücûda mâliktir. İnsan gibi ki, Cenâb-ı Hak insana diğerlerinden mütemeyyiz vücûd temlik ederek diğerlerine zâta, sıfata muğâyir bir vücûdla tesbît-i tahkik eylemiştir. Hayvanda ise vücûd ve rûh var ise de temyîz ve akl ve hâfıza olmayıp taakkul ve idrâkinin müntehâsı sadrında bulunduğu şehevât-ı tabîa ve âdât-ı

hayvâniyyesinin muktezâsına mahsûs ve hıfz-ı nefse vehle-i ûlâda tâlibdir.

Eğer hâfızaları olup taakkul ettiğini hıfz ve imsâk ederek ba'zı ec'zâ-ı ma'kûlenin diğerinde ehass ve evlâsını temyîze hâkim olaydı vücûdda kâmil olurdu. Kemâl-i vücûd ancak meleklerle, insana mahsustur. Vücûd-ı kemâliyyenin tecellisi meleklerle insana mahsûs olduğu için tecellî-i Zâtî ile insandan başkasına tecellî etmemiştir. Yalnız insan akl ve şehveti câmi' ola mazhar-ı celâl ve cemâl olarak câmiyyet mertebesinde mevcûd olmuştur.

Melâikenin ise akılla ihtisâsına mebnî teşbihle tenzihi câmi' mertebe-i zâtiyyeden dûn olmakla sıfât tecellisine mazhar düşmüştür. Hayvan dahi melâikeye muhâlif, melekte vücûd-ı kemâl-i insâniyyeden mahrûmdur. İnsanın mazhar-ı tâmm-ı vücûdla mevcûdiyyetini da'vâyı vücûda mahall olarak, vücûd hicâb-ı a'zamındadır. Bu vücûd-ı a'zamı mevt-i ekberle münkeşif olur ki mevt-i ekberle hakâyık-i tevhîdde tahakkukdan sonra vücûduna ilmi zâil olup insâniyyesiyle heykeli bâkî olmakla mevcûdiyyetinin zevâlinde sonra izâle-i mevcûdiyyet eden insan için vücûd-ı hakîkiyle Hak'da olduğu nazarı bizzarûre hâsıl olur. Bu nazar nazar-ı evvelin gayridir ki sûret-i insânı görürdün. Hakikat-i insâniyyenin mazharı zât olduğunun tahkiki Cenâb-ı Hak cümlemize nasîb eyleye. Ve hüve alâ külli şey'in kadîr.

FASL

Noktaların hicâbından tecerrüd eden elif, harflerin yekdiğerine ittisâli gibi avâik-i tebeıyyeden halâs olup kendi nefsinde bir şey'e teallukı kalmadı. Bu sebepten elif hurûfdan hiç birine muttasıl olmayıp noktanın sereyânı gibi cemî-i hurûfda külliyetiyle sârif olarak muarref olan esmâ-i Hüsnâ'nın evvellerinde sâbit oldu. Elif mazhar-ı Hak ve mütehakkik bi'l-Hakk ve belki hüviyyet-i elif ayn-ı Haktır.

İmdi nokta elife mîzân olmakla elif kendini nokta ile mukâyese

muvâzene eyledi de noktanın münderic olduğu her harfde münderic oldu. Nokta hüküm elif mahkûmı gibi oldu. Belki ikiliğin enfâsiyle hakîkatte nefis-i nokta oldu. Zîrâ ki elif müsemmâsının mevcûdiyyeti nokta cihetindendir. Elif nokta-i mü'telefe ve noktanın ibrâziyle hâsıl olan harftir. Çünkü noktanın harfde ve her kelimenin terkibinde nefsi noktanın inbisât ve bürûzüyle sûret-i hurûfdan başka sûreti yoktur. Noktanın harflerle bürûz edip muhtelifiil-cesed, müttehıd'r-rûh olarak bâriz oldu. Ve elif dahi müteaddid noktaların her biri diğerinin yanında bâriz noktalardan mürekkebdır. Hakîkatde ise nokta inkisâm ve teaddüdsüz küllî olur. Cemî'-i cüz'ıyyâtında nefsinde min ğayri teaddüd mevcûd oldu.

Nitekim Hak Teâlâ Celle ve alâ nevâfil ile tekarrüb eden abdin sem'inde ve basarında ve yedinde ve lisânında mevcûd iken sem'inde mevcûdiyyetle basarda mevcûdiyyeti aslâ teaddüd etmez. Kezâ cümle âlem ecnâs-ı muhtelifesinin her bir eczâsında bi-kemâlihî mevcûdiyyetle eşyâ-i müteaddide ile teaddüd etmediği gibi. Elif dahi yirmi sekiz harfde mevcûd olduğu halde hurûfun teaddüdüyle teaddüd etmez. Zîrâ cümle harflerde elif bir elifdir. Bu cihetle ba'zıları: elif cümle-i hurûfdan değil dedikleri şuna mebnîdir ki; insan-ı kâmil sâir mahlûkat cümlesinden değildir. fefhem!

FASL-I MAHSUS

"Elif'in adedi birdir, "bir" ise adedir. Lâkin cümle-i a'dâddan değildir. Zîrâ aded-i vâhidin iki ve daha ziyâde mertebede tekrâr olunanın isim ve adedden fâidesi kemmiyyet cihetiyle mertebesi aklen muğâyir olan ma'dûdun ismini taakkuldür. Halbuki "vâhid" için mâsivâ bulunmamakla nefsinde muğâyereti yoktur. Bu cihetten "vâhid" adedin ta'rifinde dâhil olmaz. Lâkin vâhidin nefsinde adem-i teğâyürünü taakkul cihetinden adedin tarifinde dâhil ise de aded-i sâire gibi olmayıp aded-i sâireye muğâyirdir. Nitekim ukalânın:

إِنَّ اللَّهَ شَيْءٌ لَا كَالْأَشْيَاءِ " dedikleri gibi.

İmdi "vahid" adedinde elifin sırr-ı büruzu şunun içindürki elif noktaya nisbetle yalnız tûlden ibârettir. Bu'd-i vâhidle baîd

olmasıyladır. Zîrâ nokta tûl arz, umk, ve semeki -ki hatt-ı müstekîmdir- olmayandır. "Bâ" iki adedinde bâriz oldu. Zîrâ bânın re'si arz olup tûl ile arz iki bu'd ile noktadan baîd olduğu içindir.

"Cîm"de tûl, arz, umk yâhud sebk cihetle üç nevi' bu'd i'tibâriyle üç adedinle zâhir olmuştur. Umk ile sebk ma'nâca birdir. Eğer ulûvden nüzûl i'tibâr olunursa "sebk" ulûvve suûd i'tibâriyle semek denilir. Hurûf-ı mezkûrenin adediyyetine münâsib ta'lîl budur. Biz bu ta'bîri evlâ taayyün etmiş bulunduk. Harf-i a'dâdînin sâirlerindeki münâsebetin ne cihetten olduğunu ve ne sır için ta'yîn olunduğunu ve nefsinde her adedin sırrını lisân-ı hakîkî ile inşâallâh makâm-ı bast ve münâsebette zikr ederiz.â

BÂ FASLI

(Bâ) ayn-ı arştır. Tecellî-i ilâhiye vâsi' olmak i'tibâriyle kalb tesmiye olunan nefs-i nâtıkadır. Noktası ğayb-i hüviyetidir ki kenziyyet ve hafâsında aslâ tehavvül olmayıp "kenz-i mahfî" tesmiye olunur. Bâ adedlerin mahall-i istivâsı ve adedlerin evvelidir ki her bir adedde ancak "bâ" mevcûdedir. Nitekim rahmâniyyet esmâ-i nefsiyye ya'nî esmâ-i seb'ânın mahall-i istivâsıdır. Her isim istivâ-i rahmâniyyet tahtında münderic ve dâhildir. Esteîzü billâh:

قل ادعوا الله أو ادعوا الرحمن أيا ما تدعوا فله الأسماء الحسنی

beyyine-i celîinde⁹⁹ mübeyyendir.

İmdi Rahman cemî'-i esmâ-i hüsnâ müsemmâsında Allâh ismi şerîfiyle müşârik, Allâh ism-i şerîfi ise ğayr-i ma'lûm ve ğayr-i muayyen ve ğayb-i ilâhîde meknûn olan esmâ-i ilâhiyyeye şümûliyle mufâriktır. İşbu esmâ-i celîle-i nefsiyyeyi âlim ve vâkıf olan (aleyhi ekmeli't-tahiyyât) Efendimiz hadîs-i şerîfinde:

أو استأثرت به في علم غيبك

rivâyetiyle¹⁰⁰ sâbittir.

⁹⁹ el-İsrâ, 17/110

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, 1:456, 291

FASL

Ma'lûm ola ki zât-ı Hak vâcibü'l-vücûd mutlakın (celle celâlühü) iki meşhedi vardır. Biri meşhed-i ahadiy-yi zâtîdir ki, o meşhedde "halk" tesmiye kılınan meşhed-i âhara nazarı olmayıp halkın vücûdu yoktur. Halk ma'dûm-i mahzdır. Biri de zâtîdir ki o meşhedde Hak mertebe-i zâtiyyesinde sıfat-ı ilminin ma'lûmu olan ve "halk" ile tesmiye olan mertebeye nazarı mevcûd olup tertîb-i merâtib zâtiyyeden mertebe-i sâniye i'tibâr olunup "mertebe-i sıfât" tesmiye olunmuştur.

"Bâ" deki "tenbih" ma'nâsı, Hakk'ın mertebe-i zâtî-i halkî-i sıfâtide bürûzudur. Mertebe-i sıfâtiyye de nazar-ı sâniiden ibârettir. "Bâ" mertebe-i zâtiyyedir. "Rahmân" tesmiye olunan hükmün âsârı o mertebede zâhir olur. Hazret-i Halkıyyet esmâsının mahal-i istivâsı bu mertebedir. Bu sebebden Âdem hakkında "sûretü'r-rahmân" hadîs-i şerîfi vârid olmuştur. Bundan zâhir oldu ki ıstılâh-ı sûfiyyede insan âlem-i sağîr, âlemi insân-ı kebîr tesmiyeleri bu sırta mebnîdir.

Ma'lûm ola ki "bismillâhirrahmânirrahîm"ın aslı "بسم الله الرحمن الرحيم" dir. Besmeleden sonra hâsıl olan fiil-i hâricî mertebesiyle "ebtediü, esteînü, etebârakü" gibi ya melfûz veyâ mukadder bir fiil lâzımdır. Şûrb karinesiyle "أشرب", kırâet karinesiyle "أقرأ" ve emsâli gibi.

Kâil-i bismillâh "بالله أفعل" dedikte ma'nâsı "أفعل كذا" demektir ki "Cenâb-ı Hak'la işlerim" ma'nâsınadır. Zîrâ isim müsem mânın gayrı değildir. Halbuki âyet-i kerîmede müsem mâ murâd olunarak "tebarake ismü rabbiki" vürûduyla mürîddir. Bu sûretle "billâhi efalü"nün ma'nâ-yı hâsılisi, fâil-i sûrî görünen mübesmilin fâil-i hakîkinin ayn-ı Hak ve o fâilde, fiili hâlik Hak olmuş olur.

Kâil-i mübesmil demiş olur ki: Zâhir-i zâtında muntavî olan ulûhiyyetle, ki ayn-ı müsem mâ olan bâtınının mâ hüve aleyhine

muhâlif bâtin-ı zâtında muntavî olan ulûhiyyet ki ğayr-i müsemmâ olan zâhir-i zâtının mâ-hüve aleyhine muhâlifdir. Fiil-i mahsûs işlerim: bu mefhûmun fâidesi fiil-i mahsûsu halkiyyetinden nefy ve hakkıyyetin isbât, eğer meşhed fiilî ise mahlûkla müsemmâ olan zâtını halk ile müsemmâ satvet-i azamete, ve saltanat-ı ulûhiyyet tahtında kendi varlığını mahv u muzmahil kılmaktır.

Eğer meşhed esmâî ise; ehadiyyetin vücûd-ı müteaddidesi olan vâhidiyyette vücûd-ı küll mûnderic ve mütelâşî olmasıdır.

Eğer meşhed zâtî ise fefhem! Hâsılı zâhir-i fiilini Fa'âl-i hakikîde meşhed-i ef'âlî i'tibâriyle imhâk sıfâtını mevsûf-i aslîde meşhed-i esmâî i'tibâriyle imhâ ve ehadiyyet-i vücûd-ı Hak'dan olan zâtını vücûh-ı vâhidînin kâhîrî olan ehadiyyetde meşhed-i zâtîde ifnâdır. "Bismillâhirrahmânirrahîm"de merâtib-i tevhîd-i ef'âlî bu mikdarcık mülâhaza etmek lâzımdır ki rütbe-i hayvânattan temeyyüz edesin. Zîrâ ma'nâsı idrâk olunmayan lafzı telaffuz, neûzü-billâh rütbe-i hayvâniyyedir.

FASL

Ma'lûm ola ki Bismillâhirrahmânirrahîm'den elif iskât olunup, "bâ"nın tatvili elif sâkıt makâmına kâim ve her harfe nisbetle bedeli olarak "bâ" elife nâib-i menâb kılındı. Nitekim "Rahmân" ism-i şerîfi ismullâhın nâib-i menâbı olarak esmâ-i hüsnâ ile müsemmâ her vasıfla mevsûf olduğu gibi, istivâgâh-ı Rahmân Allah ü Ahad'den halkın taakkulü münselibtir.

Mahlûkâtın da bu mertebe-i Ahadiyyetü'zâta kat'an vücûdî münselibtir. Bu mertebede hazret-i ahadiyyet-i mahz mevcûd ¹⁰¹ beyyinesinde ¹⁰¹ hâlike olan küllü şey'den "lâ" nefy olarak müstesnâ olan vech-i ahadiyyet-i mahzadır. Hazarât-i ekvâniyye ve rahmâniyenin cümlesinde hükm-i bekâ yalnız işbu ehadiyyet-i zâtiyyeye mahsûstur. ¹⁰² "فأينما تولوا فثم وجه الله" nassı celîli bakâ-i vech-i

¹⁰¹ el-Kasas, 28/88

ehadiyyeti tasrîh eylemiştir. Ya'nî basarınızla mahsûsâttan ve basîret ve efkârınızla ma'kûlâtta meşhûd vech-i ehadiyyetten mükennâ olan vechullâh demektir. Bu ma'nâyı ebyât-ı âtiye ile teşrîh-i tasrîh eyledik

ما ثم غير سعاد بالنقا أحد	هي الموارد حقا وهي من برد
هي البقيع هي الوعاء قاعته	هي المحصب من حيف هي البلد
هي النبات هي الأجساد وجامعه	هي النفوس هي الحيوان والجمد
هي الجواهر والأعراض قاطبه	هي النشاج هي الآباء والولد
وقل للذين سروا عني لقصد قبا	أنا قبا وفؤادي ذلك السند
ياسلم ما كبدي لولاك فاتئدي	ولا الفريسة الا ذلك الأسد
أستغفر الله تنزيها لمرتيتي	ما بين خلق وبين الله متحد

Besmele-i şerîfede "bâ"nın "sîn"e iltisâk ve ittisâli sırr-ı şerîfe mebnîdir. Şu vecihle ki "sîn"in mertebesi a'dâd-ı mertebeden altıncı mertebedir. Sîn, vâhidin merâtubinden altı mertebeyi muhtevîdir. Bu altı mertebe bânın zuhûr ettiği cihât-ı sitte işârettir. Cihât-ı sitte zâhir olan mahlûkâtın cümlesini muhît istivâ-yı rahmâniyyete mazhar olan arş olup cihât-ı sitteden bânın zâhir olduğu her bir cihetten vechullâh sırr-ı kemâliyle zâhirdir. Nitekim "sin"deki altı mertebenin her birinde vâhid-i kemâliyle zâhir olduğu gibi ma'lûm ola ki "sin" sırrullâha işâret olup ve sırrullahdan ibâret olup sırr-ı ilâhî ancak insan-ı kâmilidir.

Ba'zı müfessirîn "yâ sîn" de yâ harf-i nidâ sin insandır demiştir. Buna göre ma'nâ "Yâ insan hitâbiyle hakikat-i Muhammediyye (aleyhissalâtü el-ebdiyye) tahsîs edip ayn-ı zâtım olan insan ile hakîm olan Kur'ân'a nidâ olmuş olur. Ayn-ı zâta muzâf olan insan, sırru'z-zât ve sırru'l-Kur'ânü'l-hakîm'dir.

Ma'lûm ola ki Kur'ân-ı Hakîm sıfat-ı ilâhîdir. Kur'âniyyetin ma'nâsını ulûhiyyet sıfatlarından zât-i ilâhînin müstehak olduğu evsâfı taakkuldür. Bu taakkul kırâet makâmındadır. Ammâ zât-ı Hakka senin için taakkul mümkün olamaz. Zîrâ kesret-i esmâiyye ve sıfâtiyyeden tenezzüh-i tâmmiyle ehadiyyet-i zâtî sırr-ı mektûm ve

meskûk-ı anhdır. Sıfatullâh olan Kur'ân-ı hakîmden her ne vakit bir miktar okur isen kırâatin nisbetinde sıfâtullâh senin için zâhir olur. Bu sebepten Kur'ân-ı kerîm "hakîm" ile tavsîf buyurulmuştur.

Zîrâ sıfat-ı ulûhiyyeti hasebi's-şühûd taakkulden ibâret olan bu kırâet-i şühûd dan mükteseb olan taakkul-i meşhûd-i nâ-mütenâhiyi bi't-tederrûc tecelliyât-ı müterettebe ve mütenâhiye ile senin şühûdun ve taakkulun hikmet-i ilâhiyyenin tertîbiyle mürettebdir. Tertîb ve cem'iyet-i esmâ ve hikmete tecelli aynı'z-zât sende mütecellîdir. Şehâdetin için aynının senden zuhûr ve tecelîsi nisbetinde ve kâbiliyyet-i mazhariyyetin mikdâr ve isti'dâdı kadar kâriî ve müşâhidsin.

Ğaybın nâ-mütenâhi tecelliyâtı ki senin şehâdetinde tecellî ve in'ikâs etmemiştir. Şehâdetine masrûf olmayıp gaybına mahsûstur. Ayn-ı vechi şehâdetin ayn-ı vech-i ğaybındır. Bu makâm mûcib-i tahayyûr olup Allah ism-i şerîfinin maânî-i kemâlât-ı nâ-mütenâhiyye-i zâtiyyenin cümlesini istifâ etmeyerek yalnız Allah ism-i şerîfinin müsemmâsı olan zât-ı ilâhiyyeyi ğaybiyyeyi ifhâm-ı i'lâm ettiĝi gibi mûcib-i tahayyürdür.

Zîrâ Allah ism-i şerîfi, şey-i vâhid tecezzî ve tebe'uzdan müberrâ olan zâta vâki' olup , kemâlât-ı ulûhiyyet-i nâ-mütenâhiyyeyi istifâ etmemiş,vâhidin adem-i tecezzî ve tebe'uzuna mebnî şey'i vâhide vâki' olan ismin şey'-i vâhidi istifâ etmesi lâzım gelirken, adem-i istifâyı kemâlât-ı şey-i vâhid deĝil gibi ifhâm etmekle mûcib-i hayret olmuş olur. Bu hayret inde'l-ukalâ hayret-i kabîha, inde ehlullâh hayret-i hasenedir. İsim müsemmâda mûcib-i hayret olduĝu sûrette mertebe-i câmiyyet mazharı olan abdin hayreti evlâ ve elyak ve etem olmuş olur.

ŞİİR

فقد حار فهمي في وهمه	تخيرت من حيرتي مم هي
تجاهل فهمي أم علمه	فلم أدر هذا التجرد من
وإن قلت علما فمن أهله	فإن قلت جهلا فإني كذوب

Bu ma'nâda Hazret-i müellif ma'nâ-yı sâbika âid kasîde-i

tavîlesinden berâyı ihtisâr bir kısmını derc ve cümlesini îrâdın mûcib-i tatvîl olmamak için terk ettiğini beyân eder.

ŞİİR

أُحِطْتُ خَبْرًا مُجْمَلًا وَمُفَصَّلًا بِجَمِيعِ ذَاتِكَ يَا جَمِيعَ صِفَاتِهِ
أَمْ جَلَّ وَجْهُكَ أَنْ يُحَاطَ بِكُنْهِهِ فَأُحِطُّهُ أَنْ لَا يُحَاطَ بِذَاتِهِ
حَاشَاكَ مِنْ غَايٍ وَحَاشَا أَنْ يَكُنْ بِكَ جَاهِلًا وَبَلَاءٌ مِنْ حَيْرَاتِهِ

(يس و القرآن الحكيم) İmdi takrîrât-ı sâbıkaya binâen (nazm-ı celîlinin¹⁰³ hakîkatî şu mealdedirki: "Ey kenz-i muhtefî olup tealluk-ı ilm ve idrâk ve taakkul-i irfân-ı ma'rûfiyyetten pâk olan sır-ı zât ve nûr-ı zât-ı ehadiyyeden tertüb-i hikmet-i âyât-ı beyyinât ile metlûvv olan Kur'ân-ı hakîkî-i tekvînî,

انك لمن المرسلين)¹⁰⁴ hakikat-i celîle-i Muhammediyye'nin hazret-i ahadiyye-i kudsiyye-i mezkûreden işbu meşhed-i cemîl-i halkî insanî abdiye mürsel olanlardan ferd-i ekmelsin.

(علي صراط مستقيم) ¹⁰⁵ Binefsihi ve cümle âlemle kâim olan hakikat-i ahadiyye-i kayyûmiyye üzre dâim olduğun halde;

(تنزيل العزيز الرحيم)¹⁰⁶ heykel-i Muhammediye münhasır ferdiyyet-i izzet-i tâmmiyle taraf-ı zât-ı celîl insandan münezzel (er-Rahîm) âlemlşümûl rahmet-i âfâkî ile sır-ı sıfâtına nâil ettikten sonra "لقد جاءكم رسول من أنفسكم عزيز" sarâhat-i beyyinesiyle¹⁰⁷ rahmet-i enfüsiyye ile rahmet-i zâtîyyeden hissedâr vuslat-ı zâta medâr olarak azîz ve hakikat-i Hak'da mahv ve muzmahîl olan hakikat-i Muhammediyye (aleyhi ekmeli't-teslîmâtî ve't-tehiye) cins-i beşeriyyet libâsıyla telebbûs ve tenezzül eyledi ki Hak'dan inâyet hazâin-i cûdundan ğâyet-i hikmetle nefis-i zâta delîl-i celîl ola.

عزيز عليه ما عنتم ¹⁰⁸ sizin neyl-i metâlîbiniz için sır-ı zâtî

¹⁰³ Yâsin, 36/1-2

¹⁰⁴ Yâsin, 36/3

¹⁰⁵ Yâsin, 36/4

¹⁰⁶†Yâsin, 36/5

¹⁰⁷ et-Tevbe, 9/128

¹⁰⁸ et-Tevbe, 9/128

hâmil-i fiil, fa'âl-i mutlakla ef'âl-i cüz'iyenizde mutasarrıf belki vücdiyyât-ı mutlaka vücûd-ı hakikat-i Muhammediyyede mahv ve hakikat-i Muhammediyyenin ihâtasıyla lâ-mevcûd olup bu hakikat ise

hakikat-i Muhammediyyenin ayn-ı Hak ve halkıyyet merâtibinin ayn-ı Hakikat-i Muhammediyye olduğunu imân ve şühûd edenlere

hicâb-ı ğayriyyetten hâmi ve vuslat-ı rûtbe-i aynı mufizdir. رؤف رحيم¹¹⁰

Eğer ukûlû mahcûbe Hakikat-i Muhammediyyenin ehâd-i kesîrede, ehadiyyetine ru'yetten tevelli ve i'raz ederse: فقل حسبى الله¹¹¹ فان تولوا

câmia-i ulûhiyyete teveccüh edip mahcûbînin yemînden şimâle vehmen firâr etmelerine şâhid olki کلت يدي ربي يمين¹¹² hadîs-i şerîfiyle şimâl-i tevehhüm ettikleri vücûd-i zillî dahi ayn-ı ahadiyyette müstehlektir. Sallallâhu teâlâ aleyhi vesellem cümle âlem ve mü'min ve kâfir, câhid ve mukır cümlesi efrâdına da rahmettir. Mizmâr-ı beyânımız lisânımızdan cûdiyle sebk ederk bizi cinânın ifşâsına nutk etmediği esrân tahdîs ve takrîr ettirdi. Sadedimiz besmele-i şerîfe şerhine rücû' edelim.

Malûm ola ki vaktâki elif; ğayb-ı ahadiyyetten, sîn; ğayb-ı ahadiyyetin sırr-ı şehâdîsi olduysa mîm ğaybla şehâdeti câmi' olan hakikat-i vücûddan ibâret oldu. Görürsün ki mîm'in başındaki tecvîf nokta-i beyzânın mahallidir. Noktanın kenz-i mahfiye işâreti beyân olunmuştu.

¹⁰⁹ et-Tevbe, 9/128

¹¹⁰ et-Tevbe, 9/128

¹¹¹ et-Tevbe, 9/129

¹¹² el-Bakara, 2/115

¹¹³ Kaynaklarda bulunamadı.

İmdi diyebilirsin ki :re's-i mîm'deki dâire kenz-i mahfinin zuhûettiği dâire-i hakkdir.

كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرف و خلقت الخلق وتعرفت اليهم فعرفوني

rivâyetiyle¹¹⁴ mermûzdur. Bu cihetten:

تبارك اسم ربك ذو الجلال والإكرام

nassında¹¹⁵ zü'l-celâl ve'l-ikrâm ismin aynı ve merfû' oldu. Eğer Rabbûke sıfatı olsaydı mecrûr olması lâzımdı. Zü'l-celâl ve'l-ikrâm ismin bâ baiddir, rabbûke sıfatı değildir. fefhem

Ma'lûm ola ki mim (sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem) Efendimizin rûh-ı a'zam-ı kudsilerîdir. Zîrâ kenz-i mahfinin zuhûr ettiği mahall âlemdir. Hadîs-i Câbirle radiyallâhu anıh vâridir ki

أول ما خلق الله نور محمد ثم خلق العالم منه

eserinde¹¹⁶ tertîb-i hilkat mürettebtir. Ra'si mimin içinde nokta-i beyzâ kenz-i mahfiden ibâret olan ayn-ı hakikat-i Muhammediyyedir. Sallallâhu Teâlâ aleyhi vesellem bu sebepten sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem zât-ı azîm ile Kur'ân-ı Hakîm-i câmi' olmasıyla evvelce takrîr ettiğimiz vecihle hüküm eyledik. Şiir-i âtimiz bu meâli müş'irdir:

ŞİİR

ويا من ذاته الذات النزيهه	رسول الله يامجلي الألوهه
نستر عن عيان بالبديهه	ظهرت بكل مظهر كل حسن
وقرآن هي الذات البنيهه	بأوصاف هي السبع المثاني
حقيقتك المقدسة الشبيهه	خصت وكننت أنت بها حقيقا
وجلست وقد لبست رد الموبه	سكنت ديار هند ون تعالت
وأنت بها نظرت الي الألوهه	فبالأوصاف كل شاف سعدي
فذاك للذوات هي الفقيهه	لأنك كنت قبل حكما

¹¹⁴Aclûnui, 2/2159

¹¹⁵er-Rahmân, 55/76

¹¹⁶Aclûni, 1/828

İşbu ebyâtı inşâdan sebeb yedi yüz doksan dokuz târihinde kutb-ı ekber ve kibrît-i ahmer şeyh ve seyyidimiz ve üstâdımız Şerefüddîn İsmâil bin İbrâhim Cebertî kuddise sirruh zâviyesinde cem'-i ğafirle ictimâımızda sâdât-ı ihvânımızdan Fakîh Ahmed H a b a y i l i b i h u z û r - ı ş e y h d e

ولقد آتيناك سبعا من المثاني والقرآن العظيم

âyet-i kerîmesini¹¹⁷ kırâet ettiği esnâda Cenâb-ı vâhibi'l-atâya nazar-ı keşf ve basîretle ben nebiy-yi zî-şânın (aleyhissalâtü er-rahmân) : sıfât-ı seb'a ki; hayat, ilim, irâde, kudret, sem', basar, kelâmdır. Bu sıfât-ı celîle-i ilâhiyye ile ittisâfı gösterdi. Hüviyyet-i ğayba da ğaybı'z-zâtın evsâfiyle de ittisâfı gösterdi.

والقرآن العظيم¹¹⁸ ile işâret olunan ğayb-ı zâtla ittisâfıdır. Azîm ile tavsîfi ise " وإنا لك لعلی خلق عظیم " âyetiyle¹¹⁹ müeyyed olan esrâr ve hakâyık ve ledünniyyât-ı bî-nihâyâta remz olmakla tecelliyât-ı şühûd-ı hakâyikine nihâyet yoktur. Çünkü kümmel-i verese-i Kur'ân hakikat ve şühûd-ı hüviyyet-i zât-ı bârî ayn-ı hakikat-i Muhammediyye mîzâb-ı ehadiyyete câmiasındandır.

اهل القرآن اهل الله و خاصته hadîs-i şerîfiyle¹²⁰ bu sırra işâret olunmuştur. Hakikat-i Muhammediyye (aleyhi efdalü's-salâti ve't-tehiyye) kenz-i mahfî ğayb-ı hüviyyet-i ehadiyyete ve Kur'ân tekvinî olup enbiyâ ve rusûl-i kirâm (alâ nebiyyinâ ve aleyhim es-salâtü ve's-selâm) ve gerek evliyâ, kümmel-i verese-i asfiyâ ğayb-ı hüviyyet-i Muhammediyyeyi hakâik-i ilâhiyyede şühûd ve kırâet ederler ki hakikat-i Muhammediyye'nin âlem ile Rabbülâlemîn beyninde vâsıta olmasının ma'nâsıda budur. " أنا من الله و المؤمنون مني " hadîs-i şerîfi¹²¹ bu sırra îmâdır, fefhem!

Ma'lûm ola ki mîm'in adedi kırkdır. Bu aded her şey'de ayn-ı

¹¹⁷ el-Hicr, 15/87

¹¹⁸ el-Hicr, 15/87

¹¹⁹ el-Kalem, 68/4

¹²⁰ Aclûnî, 1/16

¹²¹ Aclûnî, 1/619

kemâl-i i'tidâldır. Kırk adedi sübhâne ve Teâlânın mîkât-ı ilâhîsidir. Bu adedle mîkad maksûd olunmak vücûdun kırk mertebe, merâtib-i külliyyesine muvâfık olup, kırkıncı mertebeden sonra iptidâki mertebeden başka mertebe yoktur.

Birinci mertebe zât-ı sâzic mertebesidir.

İkinci mertebe amâ mertebesidir ki kûnh-i zâttan ibâret ma'rifetle muabberdir.

Üçüncü mertebe ahadiyyet mertebesidir. Sızâce-i zâtiyye mertebesi olup kenz-i mahfî ta'bîr olunur.

Dördüncü mertebe vâhidiyyet mertebesidir ki zâtın esmâ ve sıfâta tenezzül ettiği ilk mertebedir.

Beşinci mertebe ulûhiyyet mertebesi olup merâtib-i vücûdun esfeli ve a'lâsını şâmil olan mertebedir.

Altıncı mertebe rahmâniyyet mertebesi merâtib-i vücûdun a'lâsıyla muttasıf olan mertebedir.

Yedincisi rubûbiyyet mertebesidir ki merbûbun vücûdunu iktizâ eden mertebe olup ibtidâ-i halk bu mertebede zâhir olmuştur.

Sekizincisi cism-i küllîden ibâret olan arş mertebesidir.

Dokuzuncusu akl-ı evveliden ibâret olan kalem-i a'lâ mertebesidir.

Onuncusu nefis-i küllîden ibâret olan levh mertebesidir.

Onbirincisi kürsî mertebesidir ki akl-ı küllî ve kalbden ibârettir.

Onikincisi heyûlâ mertebesidir. Onuçüncüsü hebâ mertebesidir.

Ondördüncüsü felek-i anâsır mertebesidir.

Onbeşincisi felek atlas mertebesidir. Onaltıncısı felek bürûc mertebesidir.

Onyedincisi felek-i zühâl mertebesidir.

Onsekizincisi felek-i müşterî mertebesidir.

Ondokuzuncusu felek-i merih mertebesidir. Yirmincisi felek-i şems mertebesidir.

Yirmi birincisi felek-i zühre mertebesidir. Yirmi ikincisi felek-i utârid mertebesidir.

Yirmi üçüncüsü felek-i kamer mertebesidir.

Yirmidördüncüsü felek-i esîr mertebesidir ki felek-i nârdan ibârettir.

Yirmibeşincisi felek-i hevâ mertebesidir.

Yirmialtıncısı felek-i mâ' mertebesidir.

Yirmi yedincisi felek-i türâb mertebesidir.

Yirmisekizinci felek-i müvilladât.

Yirmidokuzuncusu felek-i cevher-i basît mertebesidir.

Otuzuncusu felek-i arz-ı lâzım mertebesidir.

Otuzbirincisi mürekkebât mertebesi olup meâdinden ibârettir.

Otuz ikincisi nebâtât mertebesidir.

Otuz üçüncüsü cemâdât mertebesidir.

Otuzdördüncüsü hayvânât mertebesidir.

Otuzbeşincisi insan mertebesidir.

Otuzaltıncısı âlem-i sûver mertebesidir, ve dünyâyâ onunla lâhık olur.

Otuzyedincisi âlem-i meânî mertebesi olup âlem berzaha ânınla lâhık olur.

Otuzsekizincisi âlem-i hakâyık mertebesi olup anınla kıyâmete lâhık olur.

Otuzdokuzuncusu cennet ve nâr mertebesidir.

Kırkıncısı kesîb-i ebyad mertebesidirki ehl-i cennetin çıktığı menzîl olup mahall-i tecelliyât-ı Hakk'tır ve cennetlerin cennetidir. Mâ-ba'dinde ancak zât-ı ecell-i a'lâdır k و الي الله المصير remzidir¹²².

Aded-i erbeîn asl-ı eşyâ ve Âdem (aleyhisselâm) tînetinin müddet-i tahmîri erbeîn adediyle tekmîl olmuştur. Hazret-i âdem nev'-ı insânînin evvel-i mevcûdî ve adedin rütbe-i râbiasında zuhûr eylemiştir. Zîrâ cemî-i âlem dört nev'den hâric değildir. Kadîm, hâdis kesîf latîfdir. Rütbe-i âdemîde bu dört nev' cem olup ayn mîm-i Muhammedîdir. Cem'il-vücûddan ibâret olduğunu beyân olunmuştur. İşbu dört adedinin tabâyî' anâsır inşâât füsûl vesâir teferruâtları i'tibâriyle bahisleri kesîr isede ehl-i basârate beyân-ı sâbık işâret-i kâfiyedir.

(İsim) bir şey'in ismi o şey'in tesavvuruna ve ğayrisinden temyîzine nişân ve alâmettir.

¹²² Fâtır, 35/18

LAFZA-İ CELALE FASLI

(الله) ism-i şerîfinin aslı (الاله) iken elif-i vustâ iskât-ı lâmla idgâm olunup (الله) sûretinde kılınmıştır. Aslı yedi harfdır. Altısı hurûf-ı rakamiyye yedincisi hâ'nın işbâından hâsıl olan vâvdir. (ل ا ء و ا ل ا) hârfleridir. Hurûf-ı seb'a ulûhiyyetin ma'nâsı olan sıfât-ı seb'anın aynıdır

Elif-i evvel hayy ism-i şerîfinin aynıdır. Zîrâ elifin cemî-i hurûfda sereyânı gibi hayât-ı ilâhî cemî-i mevcûdâtta sâridir. Lâm-ı evvel âlem-i ibrâzda taraf-ı Hakk'dan evvelen teveccüh eden sıfat-ı irâdeye işârettir. Nitekim:

كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرف و خلقت الخلق و تعرفت اليهم فعرفوني
hadîs-i şerîfinde¹²³ hubb-i ayn-ı irâdedir.

Elif-i sâni cemî-i mevcûdât-ı kevniyyeye sârî olan sıfat-ı kudrete işârettir. Zîrâ mevcûdât-ı kevniyye sultân-ı kudretin taht-ı tasarrufunda dâhildir.

Lâm-ı sâni zât-ı bârisine ve mahlûkâtına müteallik olan sıfat-ı kemâl ilimdir. Lâmin kâimesi ilim bizâtihi mahallidir. Dâiresi ise ilm-i bi'l-mahlûkât mahallidir. Nefs-i harf ise tarafını câmi' olan asl-ı ilme işârettir.

Elif-i sâlis sıfat-ı sem'a işârettir.

He sıfat-ı basara işârettir. Cemî-i avâlîme nazar ettiği kenz-i gaybının kemâlât-ı zâtiyyesidir. Dâire-i hâda mevcûd olan beyâz âleme işârettir. Bunda işâret vardırki cemî-i avâlim ancak nazar-ı ilâhî ile mevcûd olup nazar-ı ilâhînin irtifâıyla cümlesinin fânî ma'dûm olmasına delâlettir. Nitekim he'nın dâiresi noktayı beyzâya devr etmese nokta mevcûd olmayıp dâirenin vücûdu hâlinde bile nokta evvelce olduğu gibi adem-i aslî hâliyle bâkîdir. Zîrâ cevfi dâiredeki beyâz dâireden evvelde beyâz idi. Bu gibi âlem dahi

¹²³ Aclûnî, 2/132

vâcibü'l-vücûda nisbetle mahlûk olmazdan evvelki hâl-i ademî üzre sâbittir. fefhem!

Bu sırrı ğarîbi teemmül eyleyip kendi nefsine tatbîk ederek kendi varlığından kûnh-i zâtında mütecellî olan mevcûd-ı hakîkiye urûc eyle ki kendi enâniyyetinden hurûc ederek aslı'l-üsûl mevcûd-ı hakîkiye urûcun seâdet-i ebediyyen ve ayn-ı hakîkate vüsûlündür.

Vâv-ı bârizin adedi altıncı mertebededir. Sıfat-ı kelâm-ı ilâhiye işârettir. Cihât-ı sitte görmezmisin ki ğâyetü'l-ğâye ve nihâyetü'l-nihâyesi külli cihette mensûb olan kemâl-i arş-ı rahmânîye mensûb olduğu halde, "كن" emr-i tekvîni hazretine dâhildir. Kelâmullâh'a nihâyet olmadığı gibi hîta-i arş tahtında dâhil olan mümkün olduğu halde, mümkünede nihâyet yoktur.

Vâcibü'l-vücûdun adem-i tenâhîsine bak ki ne vecihle câizü'l-vücûd ve'l-adem olan mümkünde aynıyle zâhir olmuştur. İmdi işbu esmâ-i seb'a "Allah" ismi şerîfinin aynı ma'nâsıdır. Ve isim ile zât i'tibâriyle de "Allah" ism-i şerîfinin aynı sûretidir, ğayrı değildir.

Allah ism-i şerîfinin iştikâk ve cümûdunda ihtilâf vardır. Ba'zıları "عبد يعبد عبادة" ma'nâsına "اله يا اله الاها" sîğasından iştikâkına hükmederek masdarı ma'bûd'ün ismi demiştir. Ba'zıları da aslı ile lâm-ı ta'rîf ziyâdesinden sonra "الله" denildiğine hükmetmiştir. Ba'zıları da aşk ma'nâsına elihe'den "ilâh" aşkın masdarı demiştir. Ba'zıları da "Allah" ism-i câmid ğayr-i müştak aslı "اله" olmayıp hâliyle âlemi ihtirâ' ve icâd eden vâcibü'l-vücûdun ilmi demiştir. Harfleri de ل ل ل ل harflerinden ibâret dört harftir. Bizim mezhebimiz de bu kavildir. Zîrâ Cenâb-ı Kibriyâ âlemden müstağnî âlemin halk ve ihtirâından evvelde Allah ism-i şerîfiyle müsemmâdır.

Lâkin Rahmân ism-i şerîfi böyle değildir. Belki eser-i rahmânîyyetin merhûmda zuhûruna nâzırdır. Hakk'ın sıfat-ı rahmânîyyesine nazar-imezkûr lâ-büdd olup ya vücûdla zâhir olan mevcûd-ı zâhirî eserine nazar yâhud ilminde bâtın olan ma'lûm-ı

bâtunîye nazar teallukından hâlî değildir. fefhem!

Rabb, Hâlik isimleri de Rahmân ism-i şerîfi gibidir. Esmâ-i rahmâniyyeden mu'tî, vâhib, müntekım esmâ-i şerîfeleri de böylece teallukı iktizâ eder. Esmâ-i rahmâniyyeden maksûdumuz eserini izhârı taleb ederek müessir olan esmâ-i ilâhiyyedir. âlem ismi gibi ki ma'lûmı iktizâ eder. Semî', basîr, kadîr, mürîd, mütekellim, esmâ-i şerîfeleri gibi mütekellim ism-i şerîfinin tekellümü "كن" kelimesiyle mükevveni tâlib ve muktezîdir. Esmâ-i mezkûrenin emsâlleri esmâ-i rahmâniyyedir.

Ebhâs-i sâbıkada mürûr eylediki rahmânın ma'nâsı Allah ism-i şerîfinin aynı ma'nâsıdır. Lâkin ism-i câmi' olan Allah ism-i şerîfinin arşı ve muhteviyâtının müstehk olduğu füyûzât ve tecelliyâta nazarı i'tibârîyle aynıdır. Allah ism-i şerîfinde bu nazar münharit olmayıp her hüviyyetin hüviyyeti ve her âniyyetin âniyyeti olan zât-ı vâcibü'l-vücûdun ilmidir. Nazarla mukayyed olmadığı gibi nazarla dahi tekayyüdün münadım olmaz. Şey' ve zıddını câmi' olan hüviyyettir.

Bunun için ba'zıları Allah ism-i şerîfi vücûdla ademin aynı demişlerdir. Ayn-ı cûd olması bedîhî isede ayn-ı adem olmasında sırr-ı dakîk vardırki yalnız ehlüllâhın kümmelinden sâhib-i makâm olanlarla, makâm-ı kümmele vâsıl olmadan evvel bu gibi rıtk-ı esrâr kendisine feth olanlar muttali' olurlar. Bahs-i mezkûru ba'de's-şürû' ademin, Vâcib Teâlâya sıhhat-i ıtlâkının vücûhundan ba'zısı ulûv kebîr münezzeh, kadîr, olmasıyla berâber beyânımız lâzım geldi.

Ma'lûm ola ki Allah alem-i zâttır. Alem-i zâtı senin taakkulün sana merâtib-i ulûhiyyeti muhtevî bir müsemmâ i'tâ eder. İ'tâ-i mezkûrle senin indinde müsemmâ-yı mezkûru senin zâtına muğâyir ve zâtından zâid tasavvur edersin. Bu tasavvur adem olup vücûdı yoktur. Zîrâ ayn-ı maksûd senin zâtındır. Hakîkatte hîn-i tasavvurunda musavver de hakdır. Hîn-i tasavvurda zâhiren musavver sensin hakîkatte yalnız Allahdır.

Ma'lûm ola ki Hak, halk, rab, abd, kavli zât-ı vâhidenin tertîbi nisbiyye-yi hükmiyyesidir. Akvâl-i mezkûre-i nisbiyyenin hiç birisi ma'nâsını istifâ etmez. Akvâl-i mezkûreden biriyle vukûfun ayn-ı hakîkate nisbetle devr-i tedayyü' vaktidir. Yalnız gârre-i miskte olarak miski şemm edenlerden olduğunun sûretide devr ve tedayyü' değildir. Zîrâ bu sûrette gârre ile miskten her biri gârre de olanın iştîmâmı zâtının bi'l-asâle müstehıkk olduğunun tertîbidir. Ve nefsinin kendi mertebenin ayarında müstehıkkında vezn ederek mertebe-i ayârında bulduğun ayn-ı hakîkattir. Cenâb-ı Allah'dan sana ittisâl ve ittihâdla bulduğun akde ayn-ı dalâl ve ayn-ı ilhâddır.

Bu kelâmı zevk edemez ancak lisân-ı arabî tekellümü a'cemî olan. ve lûğati halk lûğatinin ğayri olanlar ve mahal ve makâmı halkın mahal ve makâmından uzak olanlar zevk ederler. Hâdisle kadîmin mevzii ta'yînle istifâ' ederler. Kavs-i muktezâsındaki sehm-i merâtibi hedef zâtına ehadiyyetle kâim-i yedde remy edip mahall-i remy hatâ etmediği gibi sehmde neks etmez. Ne sehm zâil olur, ne de ayn-ı remy tehavvül eder. Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd ulûhiyyetinin insirâm ve ehadiyyetin inkisâmından münezze, müberrâdır, cele ve alâ

LAFZA-İ CELÂL TAHTINDA FASL-I SÂNÎ

Ma'lûm ola ki lafza-i Celâle altı harfden mürekkebdır. (elif, lam, fe, mim, ye, he) harfleridir. Zîrâ elifin hurûf-ı basîtası üçtür. (elif, lam, fe) harfleridir. Lâm-ı evvelin besâiti üçtür. (lam, elif, mim) harfleridir. Elif-i sâni elif-i evvel gibidir. Lâm-ı sâni lâ-ı evvelki gibidir. He'nın harfleri ikidir.

Bu sûretle lafza-i celâlenin mec'mû-ı hurûfî, hurûf-ı nûrâniyye adedi gibi ondördür. Ondördün mükerrerlerinin iskâtıyla (elif, lâ, fe, mim, ye, he) harfleri kalır. İmdi elifin üç âlemi vardır. Biri şehâdet ve zuhûrî asla tasavvur olunmayan âlem-i ğayb, biri de şehâdet ve zuhûrî mümkün olan âlem-i ğayb-ı berzehîdir. Biri de âlem-i şehâdîdir. İmdi mecmû'ı avâlim-i selâsedir ki mevcûd vücûd-ı

yâ'nın mec'mûisi işbu avâlim-i selâseden başka bir âlem yoktur.

Görürsün ki elifin iptidâ-ı mahreci hemze, sadrın ğaybü'l-ğaybından neş'et ederek şehâdeti ebediyyen mümkün değildir. Elifin vasat-ı mahreci lâmdır ki dil ve femden olup zuhûr-ı şehâdeti mümkün olan ğaybdır. Elifin âhir-i mahreci fâ-i şefevîyyedir ki âlem-i şehâdet-i mahzdır. Elif ğaybü'l-ğaybdan şehâdete zâhirdir.

Lâm'ın mahalli, âlem-i ğayb olup vasatında ki elif sebebiyle ğaybü'l-ğayba ve levh ve urûca sâlihdir. Âhirindeki mim-i şefevîyye-i şehâdî sebeble de âlem-i şehâdete nüzûle müsteiddir ve zuhûra sâlihdir. Lâm'ın âlem-i iptidâsı şefevî-şehâdî intihâsı âlem-i ğaybi'l-ğaybıdır.

Mim iptidâsı âlem-i şehâdet vasatı âlem-i ğayb intihâsı âlem-i şehâdete mensûbdur.

Ya'nın evveli âlem-i ğaybdan âhiri âlem-i ğaybi'l-ğayba mensûb olup mahall-i mahsûsda mahreci verâsında mertebe yoktur. İmdi ism-i câmi' olan lafza-i celâle nazar eyleki vaktâki ğaybi'l-ğaybdan ğaybe ve ğaybdan şehâdete zâhir olması elifin hakikatidir. Ğayb-i berzehîden âlem-i şehâdete zuhûrî lâmin hakiki âlem-i şehâdetten ğayb-ı berzehîye dühûliyle âlem-i şehâdetde merkezine rücûu mîmin hakikatidir.

Vaktâki âlem-i ğaybdan ğaybü'l-ğayba yânın hakikati gibi nazar eddiyse âlem-i ğaybdan zâil olmayıp hânın hakikati gibi dâim oldu. İşbu merâtib-i sâbika-i külliyye ve cüz'iyenin küllisinde mütecellî ayn-ı hakikat Zâtullahdır. Hakikat-i ulûhiyyede budur. Zîrâ ulûhiyyet mertebe-i muhîtt mec'me'l-külliyyât ve'l-cüz'iyâtıdır. fefhem!

Bu ism-i şerîfin hurûfâtının remz ettiği hakikat i'tibâriyle avâlim-i külliyye ve cüz'iyenin ba'zısının ba'zısında tedâhül ve tasarruf-ı küllîsi mûcib-i teaccüb ve hayret-i azîmedir.

Ma'lûm ola ki ğaybü'l-ğayb ile kinâye ettiğimiz âlem-i kemâlât-ı zât-ı ilâhiyyenin tafsîlidir ki katıyyen idrâki mümkün değildir. Ğayb berzahinden kinâye ettiğimiz âlem-i ğayb-ı lâhûtîdir ki istihkâk-ı

sıfat-ı rahmâniyyenin câmiyeti i'tibâriyle esmâ-i hüsnâ tesmiye olunur. Âlem-i şehâdî ğaybla âlem-i mülkdür. Âlem-i mülkle murâdımız ruh, cesed ma'nâ gibi mevcûdâtın arşın ihâta ve muhtevî olduğu mevcûdâtın külliyesidir, fefhem!

Ve ismullâhın hamîyyet-i külliyesiyle müsemmâsının sûretiyle sır-ı zuhûrunun azmini idrâk ile ve ma'lûmun ola ki zât-ı mutlakanın Allah ismi şerîfine ihâtası olup Allah ism-i şerîfinin zâta nisbetle efdaliyyeti sâbittir. Zîrâ vücûh-ı mezâhîr-i zâtın kesîri Allah ism-i şerîfinin hakâyıkı gibi mertebe-i câmiyyet olmayıp mutlak vücûd vücûhundan bir vechdir. Lâkin Allah ism-i şerîfinin mazhar-i küllîsi hüviyyet-i zâttır.

Her vücûd vücûhunda ulûhiyyet mütecellî olmayıp (Allah) ism-i şerîfinin mazhar-ı küllîsiyle mütecellîde hüviyyet-i zâtın aynıdır. Bu hakîkatin mebnâ aleyhi zâtla ulûhiyyet inkisâmıdan münezzeh olarak vücud vâhid demesi ezeli, ebedî, olmasına nazar eder. Yoksa tekarrür etmeden teaddüd inkisâm ta'tîl, teşbih, tecessüm, tehayyülüne isnâddan hazer ile bu gibi tehayyûlât-ı bâtileden ifâdemiz ¹²⁴ şühûdu hakâikle idrâki mümkün olduğu cihetle fehim ve aklın semere-i şühûdu idrâkden el-iyâzü büllâh kâsır olmuştur.

Keşf idrâkine taleb olarak aklın isnâdât-ı bâtilesinden istiâze ile eğer keşfen taleb ve idrâke hakka'l-cihâd mûcâhede etmez isen ulûhiyyeti ilm ve idrâke senin kâbiliyyetin olmamış olur. Cehl-i şühûddan Cenâb-ı Hakk'a sığınır, cehd-i şühûduna nâiliyyetimizi ve idrâk-ı hakîkat-i ulûhiyyet sebîlinde kendi zâtından cemî-i merâtib-i zâtiyyesiyle ve kendi zâtına rücû-ı tarîk-i müstekîmini bizide sâlık ve müşâhid kılmasını istiâne eyleriz.

FASL

Ma'lûm ola ki arş, âlem-i Kebîr ve mahall-i istivâyı sırr-ı tecellî-i rahmândır. İnsan âlem-i saġîr mahall-i tecellî-i nûr-i istivâ-

¹²⁴ Okunamadı

ı câmi' merâtib-i ismullahdır. Zîrâ âdemi sûret-i ahsen-i takvîmiyle halkının sırrı budur. Bu âlem-i sağır-i latîf-i insânîye nazar eyleki âlem-i kebîre olan fazl ve şerefi ne keyfiyetle ve ne cihetle ihrâz eylemiştir. Ve Cenâb-ı Kâdir-i Mutlakın âlem-i Kebîri sağır ve âlem-i sağıri ne cihetle kebîr kıldığını teemmül eyle. Halbuki her bir âlem kendi mahall ve mertebesinde olduğu halde bu sırr-ı azîm-i kibriyâyı idrâk etmiş olsa idin وسعني قلب عبدي المؤمن hadîs hikmeti¹²⁵ ammâ nebiy-yi sâhibi'l-furkân (aleyhi efdali's-salâti'r-rahmân)'ın:

لي مع الله وقه لا يسعني فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل
kavl-i şerîfi¹²⁶ zâhirdir. Vakt-i mezkûr mukaddes rûhü'l-Kuds mertebesinde ancak Allâh ism-i celîli câmi'l-merâtibin tecelliyâtıyla kâim olduğuna işârettir. Nebiy-yi mürsel ve melek-i mukarreb ve ârif ve kâmil veliy-yi vâsilinden nicesinin kalbi, âlem-i kebîr olan arşı zımnına aldığı halde hiss etmemişler, muhâlâtta kılmamışlardır.

İmdi latîfe-i insâniyyenin âlem-i kebîre nisbetle büyüklüğü şerefi ve rûchânı zâhir olmuş oldu. Ve hakikatte âlem-i kebîr latîfe-i insâniyye olduğu zâhir oldu. Muhîta nisbetle nokta gibi. Zîrâ muhît ne kadar büyük de olsa nokta-i mezkûre üzerine terekkeb ederek noktadan dâire-i muhîta hey'etin her bir cüz'üne nisbet-i mahsûs-ı münfasıl olur. Bununla berâber dâireye nisbetle bir fazîleti daha , dâirenin her cüz'üne müsâviyen niseb-i mahsûs-ı münfasıl olduğu halde nokta ismullah mertebesi dâire ism-i Rahmân mertebesidir. Bu sırra mebnî:

قل ادعوا الله أو ادعوا الرحمن أيا ما تدعوا فله الأسماء الحسنى

beyyine-i celîlesinde mukârenet mübeyyendir. Ve noktadan dâirenin her bir cüz'üne nisbet ve izâfet mevcûde olup niseb ve izâfâtın cümlesi dâiredinde noktaya mevcûddur. Bu nisbet ve izâfât kime mensûb olursa ism-i câmi' tecellisiyle kâim olduğuna işârettir. Latîfe-i insâniyye gibi, nitekim esmâ ve sıfâtın cemî'le ismullah tavsîf olunduğu sûrette esmâ, sıfat ism-i câmia mensûb olup rahmâna ise vücûh-ı mahsûsa-i tecellî-i ulûhiyyetten mer-tebe-i

¹²⁵ Temyiz, 150, Aclûnî, 2, 195

¹²⁶ Aclûnî, 2/2159

تعالوا بنا حتي نعود كما كنا	فما عهدنا خنتم ولا عهدكم خنا
ونترك وشيا والوشاة طائرا	غرابا لوقع البين في ريعنا غنا
نطوي بساط العتب والحب والجفا	ونرمي السوى والبين ليت السوى يفنى
عسي أن يعود الشمل بالحي مثل ما	عهدنا وعود الوصل أثماره تجنى
وينشد حادى الحال عنا مترجما	ألا لا أعاد الله بينا نأى عنا
وأحبابنا طيبوا فلم يك ما مضى	سوى حلم كاللفظ ليس له معنى
فلا طال هجران ولا تم عاذل	ولا سهر المشتاق ليلا وقد حنا
ولا كان ما قلتم ولا كان ما قلنا	ولا ينتم عنا ولا عنكم بنا

Terceme-i risâle bi-inâyetihi Teâlâ hitâm buldu.¹³¹

Mutâlîn-i kirâma hafî değildir ki muhtâc-ı izâh olan noktalar lâyıkiyla ifâde olunup mûcib-i işkâl ukdeler izâle olunmuştur. Hakâyık-i esrâr-ı besmele hakkında evvelce tahrîr ettiğimiz hakâyıkın tafsîli makâmında vüzûhı ihrâz eyledi. Kaddesellâhu esrâra'l-ğavs Abdülkerîm Cîlî ve efâda aleynâ min envârihi tecelliyâtıhi'l-ğaybiyyi

İmdi tafsîlât-i sâbika ma'lûmun olduktan sonra, piştivây-ı fûrsân-ı ma'rifet-i rabbânî, hâiz-i rûtbe-i ferdiyyet sırr-ı vahdet hazreti ğavs hüviyyet Sadreddîn Konevî (kuddise sirruhu el-ezelî ve'l-ebedî) "Tefsîru'l-Fâtîha" da rumûz-i ledünniyyât, ulûm-ı keşfiyyeden hakâyık-ı esrâr-ı besmele hakkındaki tahkîkâtının derci münâsib görüldü. Festemi' limâ yütlâ aleyke ve yümlâ ileyke in kâne semia rûhuke meftûhan ledeyke:

Ma'lûm ola ki ğayb-ı ilâhî mutlaktan evelâ mümtâz olan taayyûn-i evvel esmâ-i ehadî olup hazret-i esmânın miftâhıdır. Nefs-i insânîdeki âlem-i hurûfda nazîri hemzedir. Elif ise cümle mevcûdât sûretlerinin teayyûnüne sebep olan vahdânî ülfet nefsi rahmânîden ibâret olan amânın mazhar ve sûretidir ki nefsi rahmânî ve vahdânî ülfet olup hurûf ve kelimât-ı ilâhiyye ve esmâ ve esmânın esmâları ancak nefsi rahmânî ile ve nefsi rahmânîde taayyûn eyledi.

¹³¹ Müellif Kehfû'r-Rakîm adlı eserin tercemlesini burada bitirmiştir.

Nitekim hurûf ve kelimât-ı insâniyye nefis-i insâniyye ile taayyün ettiği gibi. Hurûfdan hiç birinin ayn-ı mazharı vâhid olan elifsiz zâhir olamaz. İstiklâl-i tâmile kelâmda elifin aynı zâhir olmaz. Zîrâ makâm-ı vahdet olup, vâhid ise mertebe-i vâhidinde mâsivâyâ idrâk mümkün olur. Sûrette aynı zâhir olmaz. Eğer mertebene vahdette ğayrın idrâkı mümkün olsa vâhid olması sahîh olmazdı. Çünkü ğayrın, elifi idrâk etmesinin elife aklen nisbeti hakikat-i elifden hâric ve zâid bir emirdir.

Makâm-ı vahdette hâriç ğayr-i mevcûd olmakla vâhide hâriçten hükmün ittisâlîde mümkün değildir. Bu sûretle elif ancak kendi nefsiyle yâhud kendinden zâhir ve mümtâz olan şeyle idrâk olunurki ekser vücûhda kendinden zâhir ve mümtâzın muğâyereti olmadığından zâhir-i mümtâzla da idrâkı mümkündür.

Vaktâki suver-i hurûf kendisinde infitâh eden nefis-i insâniyyenin mebd-i inbiâsı bâtın-i kalb olup ve mebd-i inbiâsın ğayb-ı izâfisi de ehadiyyet ve teayyün-i evvelin müstenedi olan nefis-i rahmânînin, ğayb-ı mutlakın nazîrîdir. Mebd-i inbiâsı nefis-i insânînin ğayb-ı izâfisi gibi şefetân-i nefis-i insânî ve kelâmın âhir mertebesi olduysa nefis-i insânî için şehadet de mevcûd oldu. Vahdetten müteayyin tesniyye-i ahadiyyet-i ûlâ mukâbilinde mertebe-i şehâdet şefetân-ı tesniye-i zâhirdir. Vâhidin şânındandırki binefsihi merâtibin hiç birinde taayyün etmemektir. Belki merâtibin muayyini olup ğayr-ı müteayyindir.

(Elif) vâhidin mazharı olmakla hurûf beyrinde binnisbe elife en yakını ancak(bâ) oldu. Nitekim vahdete nisbetle mertebelerin en yakını dâirenin âhir noktasını evveline mücâvir kılan tesniye-i ûlâdır. Hem de bildiğin şey'den vahdet-mukâbili olan kesretin hâli inde't-tahlîl neş'et ve zuhûr ettiği vahdete râci' olur ve muntehâ olur. Ahkâm-ı vücûd ve merâtib ve hakâyik-ı mevcûdâtı ve tevâbii olan harekât-ı ma'küle ve mahsûse ve ümûr-ı külliyye den cümlesini inde'l-elübbâ el-mübtesirîn durbîndir.

İmdi harf-i bâ elife nisbetle mertebe-i sâniyyede zuhûr ettiği

evvelce beyân eyledik ki her zâhir ve her bir müteayyin taayyün ve zuhûr ettiği mebd-i aslının ismidir. Hurûf ve kelimât-ı lafziyye ve rakamiyye hakâyik-ı ğaybiyyeye delâlet sebebiyle isim olan müteayyinin ismi olmakla ismü'l-isim makâmındadır.

İmdi zât-ı Hakk'a taayyün-i ûlâ i'tibâriyle delâlet eden isim cemî'-i esmâ ve müsemmayâtın miftâhı olan ism-i ehadî cem'idir, âlem-i hurûfda dahi hemze vemin vechin elif vemin vechin bâ'dır. Nefs-i taayyüne delâlet eden hemzedir. Hemzenin teayyünüyle müteayyin elifdir. Hemzenin nefsi-i teayyünü ğayb ve itlâk cihetiyle hurûfdan müteayyin olanların hurûfla nefsi beyninde berzahîdir. Nefs dahi nefsi-i teayyünden ibâret hemze ile mertebe-i elifde teayyünü cihetiyle hurûfdan elifle taayyün edenlerle bâ ve ğayrisi gibi itlâkiyyet ve adem-i taayyünü cihetiyle kendi nefsi beyninde berzehîdir. Miftâhı'l-esmâ olan ğayb-i zâttan temyîz eden emirde böylece esmâ beyniyle min haysü'l-ittlâk ya'ni mertebe-i zâtiyye-i ismiyyede ğayr-i müteayyin zât beyninde berzehdir.

İmdi hemze ile elifden her biri, sâir berâzih gibi min vechin hafî min vechin zâhirdir. Vahdetle müsemmâ teayyün-i evvel kendisine mahsûs olan isim böylece min vechin zâhir, min vechin hafîdir. Hemzenin hafâsından hurûf-ı rakamiyyede zâhir olmaz. Aslî olan nefsi-i taayyün gibi. Zîrâ asliyye de müteayyinde müteayyinle zâhir olur. Hemzenin müteayyinde zuhûr sebebiyle nutukla eserinin vücûdı mümkün olur. Elif böyle olmayıp hemzeye muhâlif olarak hurûf-ı rakamiyyede zâhir olursa da lafz-i teayyünde taayyün etmez. Zîrâ elif nefsin imtidâdından ibâret mehâric-i hurûfdan mahrec-i hâsda nefsin kıt'a-i mahsûsasıyla taayyünü yoktur.

Bu sûretle hemze ile elifin mec'mû'u bir harfdir. Bu makâmda taayyün müteayyinden cüz' olmuş olur. Miftâhı'l-esmâ olan isme tâbi' bulunan vahdet ile temeyyüzün halleride böylecedir. Nitekim âlem-i tedvîn ve tasdîrin icâdına Cenâb-ı Hakk'dan ğayb-i mutlakın müteayyin tecellisiyle evvelâ teveccüh eden evvel-i mevcûd kalem olduğu gibi nefsi-i insâniden elif mazharıyla mertebe-i ahadiyyette hemzenin teayyünü cihetiyle evvel-i hurûf harf-i bâdır.

İmdi hemzenin ıtlâk-ı bâtine-i nefsiye nisbeti merâtibin akrebi ve evvelidir. Bâ'da ıtlâk-ı bâtine-i nefsiye nisbetle evvel-i mevcûdât ve akreb-i mevcûdâttır. Bâ merâtib-i ğaybın âhiri merâtib-i şehâdet-i tâmmenin evvelidir. Merâtib-i sâniyeden sonra sîn teslîs-i evvel hükmüyle münbesiğ olarak zâhirle bâtın beyni vasatında ve merâtib-i kesrette zâhir oldu. Zîrâ merâtib-i tecrübedeki adedlerin basâitü o merâtibindir. Merâtib-i sâbıkaya makrûnedir. İmdi sîn dahi adedlerden altmış adedinden ibâret olup merâtib-i aşerâta derece sâhibidir. Zîrâ kesret-i zâhire ile emr tamâm olup mazhar-ı vâhid olan elif bâ ile sîn arasında ihtifâ eylediki sîn maiyyet cem-i ahadiyyet hükmünün sırriyyâtını ta'rîf ede. Kezâlik cemî'-i esmânın aslı olan ismullâh ile ism-i rahmânda dahi bu sırra mebnî elif ihtifâ eyledi. Bu takrîr ile sırr-ı vasatı bilmiş oldun. fefhem!

Kezâlik işbu merâtib-i selâseye mukâbil olarak rubûbiyyet-i kâmile mukâbili olan ubûdiyyet-i tâmmе mertebesine işâret "elif" sîn, mim, rahîm'de "yâ" sûretinde ihtifâ eyledi ki Hakk'ın küllî hakikat merâtibinde sereyân-ı tecellî ve Hakk'ın mertebe-i hakikat-i zâtiyyesinde sereyân-ı tecellîsini ve vâhidin min haysü hüve ğayr-ı zâhir olduğı halde merâtib-i adediyyeyi izhârla merâtib-i adediyyede sereyânını ifhâm hâsıl ola.

Kezâ sereyân-ı mezkûr-ı mübînle ahkâm-ı niseb ve teallukâtla tekayyüdden münezzeh olan ıtlâk beynini cem dahi hâsıl ola. İmâ ettiğimiz esrâr-ı ledünniyyeyi ancak Hakk'ın taleb ve ihâtıyla tehakküm sırrını bilenlerden ğayrıları idrâk edemez. Beyân-ı sâbıkadan sonra derizki imdi elif sereyân-ı zâtiye bâ makâm-ı ehadî-i cemî-i sırrını feth eden zuhûr-ı kevnî teaddüd merâtibinin evveline işâret min taayyün-i bihden kat'î'n-nazar nefsi taayyünün nazîrî olan hemze içinde bâb-ı icâdın fethine işâret olmuş olur.

Zîrâ Hak min haysü'z-zât icâd ve ğayrle taayyün emrini iktizâ etmez. Taallük ve taayyün ve iktizây-ı icâd ve ğayre Hak için ulûhiyyetin me'lûhe ve me'lûhün ulûhiyyeti irtibât nisbetini i'tibâr cihetiyledir. Niseb-i esmâ ve i'tibârâtın Hakk'a muzâf olması da irtibât-ı mezkûra mebnîdir. Vaktâki icâd muktezâ-yı a'yân-ı

mümkine merâtibinde vücûd vâhidin teayyününden mâ adâ emr-i zâid olmadıysa halbûki vücûd-ı vâhidin fî nefsihi adem-i taayyün ve teaddüdüyle berâber vücûd-ı vâhid bi-nefsihî müteaddid ve müteayyin olmadığı cihetten hemze sırr-ı icâd ve mazharıdır diye hükm eyledin. İmdi hemze şey'in izhâr-ı şey'e teallukundan sonra tealluk eden sıfât-ı bâtine ve nisebin müteallik olan kudrete muhtastır.

Terbî'-i mezkûre muhtas olan mîm makâm-ı mülk olup hükm-i ferdiyyete bu mertebede dahi tamâm olmuş olur. Zîrâ ferdiyyet için her mertebenin iktizâsı orada mazhar ve hükm mevcûddur. Bu sebepten besmele-i şerîfede 'mîm'in zikri tekrâr eylediki her mertebede ferdiyyet-i mahsûsanın mâhiyeti bilinip tâki merâtibin hükmüyle ferdiyyetin mürûr ettiklerinde te'sîriyle ümûr-ı mahsûsası ma'lûm ve zâhir ola.

Vaktâki kelimât-ı besmelenin her kelimesinde sârî olan elif ğaybî sırrına mülâbis olan bâ'dan sonra harf-i sîn zâhir olduysa sîn ile sûret-i kesret zâhir olunca tecellinin kesrette hükmü ve niseb-i a'yânla bürûz ve nüfûzundan sonra makâm-ı ahadiyyet olan asla rücû' taleb eyledi. Matlûba ittisâl ise sîn için mümkün olmadı. Zîrâ sîn her zâhirin zuhûrunu idâme eden ism-i mahsûs libâsıyla telebbüs eczâsından bir cüz'dür. Bu cüz'iyet rücû' ile'l-ehadiyyeye münâfidir. Sînin kesrette kayyûmunu rücû-ı iktizâ etmez. Mea hâze sîn'deki elif ismullâh câmii ta'yîn için makâm-ı evveliyete vâhidin mazharı ve elifden evvel ğayba mücâviz mâ bihi'l-ittisâl li'l-ğayb olmadığı gibi sîn içinde teveccüh ile'l-kesrette sükûn yoktur.

Zîrâ hurufun âhiri olan yâ ile sîn arasında tecellî sârî vahdânî ma'kûl ile irâde asliyye emr-i kesretin nüfûzuyla sîne emr ve hüküm eder olduysa nef-i sînde elif vâhide müteveccih sîn yâ i'tibâriyle kesrete müteveccih olarak minel evvel ilel âhir sırrı tecelî ile sînin nefsinde devr-i tammesi bulunduysa dâire-i ğaybiyyenin tazammun ettiği hükmü müştemil olarak ayn-ı mîm zâhir oldu. Lâkin makâm-ı adediyyede merâtib-i basıta kesret-i mütevassıta olan mertebesi

i'tibâriyle muhîr olmakla sîn gibi züvecheyn ve hükmeyn oldu. Hük-m-i irâdenin sereyânı ve itmâm-ı devre haysiyyetiyle i'dâ ve basîtanın mec'mûiyle ki dokuz adediyle zâhir oldu.

Mim sûret-i zâhirede iki mim her mim kırkdır, doksan eder. Yâ-i mütevassıta ondur. Mec'mû-ı doksan eder. Mim merâtib-i aşerât i'tibâriyle dokuzdur. Tesniye-i ûlâ i'tibâriyle kalem ve levh hükmünde mîmin sîne, sînün bâ'ya nisbetide zikr-i sâbık gibidir. İmdi mîmin sûretini arasında aşera sâhibi olan yâ zâhir oldu. Zîrâ vasat-ı makâm cem' olup ahkâm-ı kendisinden neş'et eder. Bâ'nın sükûn-ı te'sîrin şartı olan hafâya işârettir. Zîrâ mezâhirdeki te'sîr merâtib-i ğaybiyyeye râci'dir. Her bir eser ki her zâhirde meşhûrdur. Ancak o şeydeki emr-i bâtın i'tibâriyle hâsıldır. Bu sebepten merâtib-i mütekaddimede merâtibden mukaddem ve hafî oldu. Ba'dehu mütealliki olan murâdın zuhûruyla zâhir oldu. İşbu tehhur ve cem' eceli için mîm insana muhtac oldu.

Nitekim bu ihtisâs, üstâz-ı ilm-i ledünnîmiz Hazret-i Muhyiddin (kuddise sirruhu'l-muîn) ihbâr eylediler. Bu sırra binâen mim bir vecihle dokuzu bir vecihle doksan adedini muhtevî olduğu esmâ-i külliyye-i bâtine ve zâhire ahkâmının külliyyesini istibkâ bu işâret ola. Mîmin işbu ihâtasıyla devr-i mezkûrun hükmü zuhûr cihetiyle âhîr-i mevcûdât olan insana sûreti i'tibâriyle ihtisâsıdır.

Şuna mümâsildir ki tecelli-i hayûlâ âlem-i ğaybda dâire hubb-i zâtîde nefse devr-i ğaybı ile ol vechile devr eylediki sâir hakâyık-i mümkinâtta muhtefî olan bevâis-i hubbiyyenin miftâhı oldu. Ve sır-ı icâd bahsinde tebniye ettiğimiz harekât ve devriyye-i aşkıyyeye miftâh oldu. İmdi bânın ahkâmındandırki ehadiyyet-i ilâhiyyeye tâbi' olan mertebe-i kevniyye-i evveliyyeye ve cem'e münebbih olan tesniye-i ûlâya delâletle berâber elifle sîn beyninde ma'kûl ve ehadiyyete muhtas elif-i ğaybiyyeye delâlet eyleye.

Sînün ahkâmındandır ki harf-i bânın delâlet ettiğine delâletle berâber bâdan evvel ervâh-ı müheymenenin istinâd ettiği niseb-i bâtuniyyeye esmâ-i bâtuniyye-i asliyyeye delâlet eyleye. Nikekim sır-ı bed'-i'l-emr ve infisâl şatırî ğaybî bahsinde tebniye mesrûr eyledi.

Bunun nefis-i insânîde nazîrî taayyün ola. Mahsûs-ı hemze-i ğaybın âhiri ve şehâdetin evveli olan bâ beyninde ki hurûfun mahreçleridir.

Mîmin ahkâmındandırki delîlin medlûlün zuhûrundan sonra sûreti zâhir olan sırr-ı hazret-i cem'a delâlet eyleye. Bu sırr hazret-i cem'-i ismullahdır. Zîrâ mim hakk'a etemm-i delîl ve eşeddü mazhar olan insana mahsusdur. İmdi ismullah iki elif iki lâm bir hâ ile zâhir oldu.

İmdi nutukta zâhir, hatta hafî olan elif, ism-i bâtine-i nisbete işâret içindir. İsm-i bâtın bi-aynihi zâhir olmayıp eseriyle zuhûrı gibi zâhir olan diğer elif ise ism-i zâhire işâret içindir. Lâmiyyetten berî ğayb-ı Hakk'dan zâhir olan âlemin Hak'la irtibâtına diğer lâm'da hakk'ın mazhar ve mir'ât-ı etem ile irtibâtına işârettir. Nitekim sırru'l-ilm ve'l-vücûd bahsinde mürûr eyledi. Ha ise evvel, âhir, zâhir, bâtın beyninde hüviyyet-i ğaybiyye-i câmia sırrına işârettir. İmdi işbu esrâr-ı hamseyi ba'de'l-idrâk hazarât-ı hamseyi ve esmâ-i asliyye-i erbiayı ve beynlerinde sırr-ı câmiî tezekkür eyle.

Kezâ nekehât-ı hams ve hurûf ve nokta ve i'râbtaki hükm-i humâsiyi tefekkür eyle. İsmullâhın sâir esmâları câmi' olmasına muttali' ol. Ba'dehü hâ'ya nazar eyleki emr ve mertebe cihetiyle cem'u'l-cem'a mahsûsdur. Ve adedlerden hamseye keyfiyyet ihtisâsını ve teslîs ve terbî' mezkûreyi ve hükümlerinin sereyânını tedebbür et. Ve besmele-i şerîfe kelimelerinin her biri terbî' ve teslîsi nasıl câmi' oldu. Ve hükümlerine mahal oldu.

İmdi ismullâhın hurûf-ı zâhire ve bâtinesinin mec'mûî Üstâz-ı ilm-i ledünnîmiz Cenâb-ı Kibrît-i Ahmer Şeyh-i Ekber Muhyiddîn Arabî ra'yinde altıdır. Elif iki lâm nutukta zâhir olup hatta zâhir olmayan elif birde he birde he'nin zammesini işbâ'dan hâsıl olan vavdır. Eğer Hakk'ın zâtı i'tibâriyle kevne müteallik esmâya teallukundan ibâret olan medlûl-i ism-i zât-ı hakikat-i ulûhiyyeti bu altıya izâfet edersen yedi olmuş olur. fefhem!

Ve sırrına tebniye eylediğim hükm-i hakâyıkın sereyânına nazar ve tefekkür ve tedebbür eyleye. İmdi ism-i câmi-i velî eden ism-i

rahmân dahi böylece cemi'de hükümde ihâtada ism-i câmia müşâriktir. Nitekim

قل ادعوا الله او ادعوا الرحمن 132

âyet-i kerîmesiyle ihbâr olunmuştur. Zîrâ rahmân ism-i şerîfinin harfleri altı ehadiyyeti'l-cem'in mazhariyyeti olan mîm'le nun arasında ki elif-i ma'kûle ile yedidir, tezekkür ve idrâk eyle. Vaktâki bism kelimesi zâhiri i'tibâriyle teslîs terbî' sırr-ı sâmisini cem' etmediyse izmâr hurûfla tamâm olup bismi'nin kelime olması sahîh oldu. Bu sırrı tedebbür eyle.

"Bism" noktasını tesbît-i terbî'in mecmûiyle berâber bed' eyle ki i'tibârât-ı râfi' olan cihet-i ıtlâkla i'tibâr-ı vâhidle mukayyed olarak cihete takayyüdle sırr-ı zât-ı ğaybîyi istihzâr lâıyk olur. Ba'dehu sırr-ı zâtın ıtlâk-ı ta'yinde sereyânıyla ğaybın ğayb-ı mutlak ve ğayb-ı izâfiye inkisâmını istihzâr eyle.

Kezâ vahdet-i sırfe yi vahdet-i mutlaka-i mahza olmak nisbetiyle kesretin o vahdete isnâdının ve bâ'da bu iki şıkka müstenid olan hükmü kezâ üçüncü mertebede münebbeye olan sîn'i mülâhaza ile levh-i kalem ve âlem-i suverde taksîm-i zâhir mahallî kürsînin arş-ı vahdânî's-sıfata nisbetlerini ve arşa müstevî olan ism-i rahmânın külliyyete emr ve ihâtasıyla umûmunu ve kaleme mahsûs ism-i mücmelin ve levha mahsûs ism-i mufassal sırlarını ve ism-i rahîmle tahsîs ve temeyyüzün kürsî-i kerîmle zuhûrını nazar ve istihzâr ile ba'dehu Hakk'ın zâtı ve esmâ-i külliyyesi cihetiyle cem'iyetine ve ihatasına ve hükmünün umûmuna nazar eyle.

Ba'dehü cümlesinin mücmelen ismullahda ve mufassalan rahmân, rahîm isimlerinde indirâcını ve kâffesinin de mazhar-ı ğayb-ı zâtî olan Allah ism-i şerîfinin he'sinde indirâcını mülâhaza eyle.

Kezâ hazerât-ı hamsin zuhûru sırr-ı sârîsine bâ'dan olan nisbetin evveliyetle hükmüne nazar eyle. Kezâ mertebe-i ûlânın hükmüne nazar eyle ki merâtib-i lâhıkasına bilâ inhizâm ve lâ

rahmân dahi böylece cemi'de hükümde ihâtada ism-i câmia müşâriktir. Nitekim

قل ادعوا الله او ادعوا الرحمن 132

âyet-i kerîmesiyle ihbâr olunmuştur. Zîrâ rahmân ism-i şerîfinin harfleri altı ehadiyyeti'l-cem'in mazhariyyeti olan mîm'le nun arasında ki elif-i ma'kûle ile yedidir, tezekkür ve idrâk eyle. Vaktâki bism kelimesi zâhiri i'tibârîyle teslîs terbî' sırr-ı sâmisini cem' etmediyse izmâr hurûfla tamâm olup bismi'nin kelime olması sahîh oldu. Bu sırrı tedebbür eyle.

"Bism" noktasını tesbît-i terbî'in mecmûiyle berâber bed' eyle ki i'tibârât-ı râfî' olan cihet-i ıtlâkla i'tibâr-ı vâhidle mukayyed olarak cihete takayyüdle sırr-ı zât-ı ğaybîyi istihzâr lâayık olur. Ba'dehu sırr-ı zâtın ıtlâk-ı ta'yinde sereyânıyla ğaybın ğayb-ı mutlak ve ğayb-ı izâfîye inkisâmını istihzâr eyle.

Kezâ vahdet-i sırfe yi vahdet-i mutlaka-i mahza olmak nisbetiyle kesretin o vahdete isnâdının ve bâ'da bu iki şıkka müstenid olan hükmü kezâ üçüncü mertebede münebbeye olan sîn'i mülâhaza ile levh-i kalem ve âlem-i suverde taksîm-i zâhir mahalli kürsînin arş-ı vahdânî's-sıfata nisbetlerini ve arşa müstevî olan ism-i rahmânın külliyyete emr ve ihâtasıyla umûmunu ve kaleme mahsûs ism-i mücmelin ve levha mahsûs ism-i mufasssal sırlarını ve ism-i rahîmle tahsîs ve temeyyüzün kürsî-i kerîmle zuhûrını nazar ve istihzâr ile ba'dehu Hakk'ın zâtı ve esmâ-i külliyyesi cihetiyle cem'iyyetine ve ihatasına ve hükmünün umûmuna nazar eyle.

Ba'dehü cümlesinin mücmelen ismullahda ve mufasssalar rahmân, rahîm isimlerinde indirâcını ve kâffesinin de mazhar-ı ğayb-ı zâtî olan Allah ism-i şerîfinin he'sinde indirâcını mülâhaza eyle.

Kezâ hazerât-ı hamsin zuhûru sırr-ı sârîsine bâ'dan olan nisbetin evveliyetle hükmüne nazar eyle. Kezâ mertebe-i ûlânın hükmüne nazar eyle ki merâtib-i lâhıkasına bilâ inhizâm ve lâ

inhilâl ne keyfiyetle sirâyet etmiştir. Hakkıyla tefekkür eder isen istimâ' ettiğin hakâyik-i mahzadan ba'zılarına muttali' olarak sıhhatine kanâatın hasıl olur. Hakâyik-i mesrûre-i mezkûreyi i'tibârât veyâ te'vîlât yâhud hades ve tohumunun neticesi olan kelâm-ı zann-ı bâtılından halâs olursun. Bil ki beyyinât-ı hakâyik-i mezkûre esrâr-ı ilâhiyye-i ğâmidaya tenbîhât-ı kudsiyye hakkâniyye ile ma'lûmdurki tertîb-i hurûf besmele-i şerîfe rabb, latîf, ve hakm alîm olan Allah azîmüşşânın tertîbidir.

Bundan sonra sadr-ı tefsîrde bu mikdâr esrâr-ı ilâhiyyeye bahs ve şûrûumuz sâir kütüb-i ilâhiyyenin a'zamı olan Kur'ân-ı Kerimde Cenâb-ı vâcibü'l-vücûd'un tevzî' buyurduğu ledünniyyât, hikem, esrâr-ı hakîka-i nâ-mütenâhînin ba'zılarını tenbîh maksadına mebnîdir. Hattâ erbâb-ı isti'dâd ve irfâna ma'lûm ola kihurûf ve kelimât-ı Kur'âniyye "biküllî şeyin alîm" müdür, habîr hikeminin hikmet-i nâ-mütenâhiye-i kadîme ile tertîbi olmakla her harfinde ve her kelimesinde harfeyn beynindeki harflerde harflerin mukaddemi muahharinde ve yekdiğerine ve mukârenette bile kasd-ı hâs ve ilm-i kâmil ve hikmet-i bâliğa ve esrâr-ı ğayba ve hakâyik-i ledünniyye üzre mevzû' olduğu vâreste-i iştibâh olup ukûl sırrına vâsıl vâkîf, muttali' olamaz. Etvâr-ı meâni-i hakâyik-i Kurâniye yi ehl-i keşîf olarak mükâşefeye nâil olamayanlar:

"إن للقرآن ظهرا وبطنا وحدا ومطلعا الي سبعة أبطن " diğér rivâyette¹³³ "سبعين بطنا" Hadîs-i şerîfle mezkûr olan meâni-i butûniyyesine vâkîf ve muttali' olamazlar. Kezâ "يدير" ¹³⁴ kavî-i kerîminin sırrını kezâ hadîs-i şerîfde¹³⁵ "الأمر خصت بست" buyurulup bu cümleden fâtiha-i şerîfe ile ve kemâl-i zevk-i tecellî ve cem'iyyet-i külliyyeye delâlet eden havâtîmü'l-bakara sırrı. Kezâ "تنزيل من حكيم حميد" ¹³⁶ sırrı, kezâ vâris-i ulûm-i Muhammedî Hazret-i Ali (radiyallâhu anhin):

¹³³ Gazâli, *İhya*, c.1, 136

¹³⁴ Yunus, 10/3

¹³⁵ Kaynaklarda bulunamadı.

¹³⁶ Fussilet, 41/42

لوأذن لي في تفسير الفاتحة لحملتها سبعين وقرا

kavlinin sırlarını bilemez.

Kezâ Hasen Basrî (radiyallâhu anhın)

انزل الله مئة كتاب و اربعة كتب فاودع المئة في الاربعة وهي التوراة و الانجيل
والزبور و القرآن و اودع الجمع في القرآن و اودع جمع ما في القرآن في الفصل
واودع ما في الفصل في الفاتحة

kavlinin sırrını idrâk edemez. Tafsîlât-ı sâbıkada indirâc-ı mezkûrı beyân eyledik. Ve cümlesinin esmâ-i besmelede indirâcını ve esmâ-i besmelenin ismullâhda, ba'dehu küllü şey'in esrârının ismullâhın he'sinde indirâcını beyân eyledik. Eğer halkın himmet ve ukûl ve isti'dâdları işbu zevka'l-yakîn mertebesine terekkidenden, acâib-i esrâr-ı Kurâniyyeyi idrâkden tetâbu-ı hakâyık-i riyâzette tenezzühden ve kemâlât-ı ilm-i ledünniye kâbiliyyetten âciz ve kâsır olmayaydı, acz ve da'fımla berâber ukûl ve ezhân ve besâir ve ezkârı mütehayyir edecek esrârı izhâr ederdim. Lâkin:

ما يفتح الله للناس من رحمة فلا ممسك لها وما يمسك فلا مرسل له من بعده وهو العزيز الحكيم

nass-ı celili¹³⁷ üzere her ferde feth-i ilâhî sâhib-i intibâh olanlara bu kadarcık tenbih bi-hamdihi Teâlâ hâsıl olmuştur.

Üstâz-ı ledünnimiz İmâm-ı Muhyiddîn Arabî kaddese sirrahu beyânâtınada muvâfakat hâsıl olmuştur, ki sırr-ı bed-i hilkat hakkındaki bahsi besmele-i şerîfeye mukârin kılıp, bu lisân-ı gaybi'l-beyânî feth ederek beyânını Cenâb-ı Hakk'ın müyesser kıldığı nisbette tafsîl eylemiştir. Fâtiha tefsirimizde kimseden nakli iltizâm etmediğimiz halde mahzâ lütf ve cûd-ı ilâhî ile tafsîl ve tahkikimin beyân-ı üstâza muvâfık olduğu bilâhare muttali' oldum. Muvâfakat-ı vâridât cümlesinden olarak zevka'l-yakîn erbâbının çoklarına vâki' olur. Bu sırra bîgâne olanlar kasden nakl ve mutâlaa ile istikşâf ve cem' zann ederler. Hakikat vârisleride böyle değildir. Ezvâk-ı Muhammediyye (aleyhi ekmelü't-tehiyye)'de bile şüphe edenler adem-i idrâklerinden:

138 "وقالوا أساطير الأولين اكتبها فهي تملي عليه بكرة وأصيلا"

diyerek hatâ ettiler. fefhem.Vallâhü veliyyü'l-fadli ve'l-ihsâni ve'l-irşâd

Şimdi Hakk'ın ilhâmiyle kalbden rahmân, rahîm, ism-i şerîflerindeki esrârı da kalemle âlem-i kırtâsa takrîr ve tahrîr ederek tenbihât-ı icmâliyye ile tefsîrini zıkr edelim. İmdi teslîse tâbî' olan merâtib-i mütekaddimeye zâhir ismullâhın mütezammin olduğu esrâr-ı hamse mudâf olunca merâtib-i külliyye-i asliyye ve cüz'iyye-i tâbia merâtibi olan oniki mertebe tamâm oldu. Kezâ dokuza kadar ehâd ba'dehû aşerât miât ülûf mertebeleride tamâm oldu.

Vaktâki ismullâhla esmâyı câmi' olan hazret-i câmia mertebesi ahkâmıyla tamâm olunca mezâhir-i esmânın kemâl ve devâm ve

¹³⁷ el-Fâtır, 35/2

¹³⁸ el-Furkân, 25/5

tamâmının mevkûf-ı aleyhi ve sînin izhârına teveccüh ederek vücûd-ı umûmu ve merâtibe şâmil, kezâ sîne mahsûs olan ism-i rahmân ile sûret-i vücûdun zuhûru teakkub eyledi. Mübâlağa sîğası ile ityân olundu ki zirâ rahmâniyyetin iktizâ ettiği vücûdun şümûlû şart-ı ameli ve sa'y ve teammülüye mütevakkıf değildir.

Rahmâniyyeti müştemil ve mazhar ve müstevâsı olan arş-ı muhît-i suver-i zâhirûnûn evveli olarak müstevâ aleyhe şümûlde ihâtada adem-i tecezzî de münâsib olarak zâhir oldu. Şu sırra tenbîh içinki ism-i rahmânın mazharı cevher, araz, heyûlâdan mürekkeb sûret-i mücessede yâhud ale'l-ihtilâf sûretten ibâret olduğu halde mütemekkin olmayınca arşı ihâta ve istilâ eden müstevânın mekândan oluşuyla müstağnîdir. Mekânın hasrından ecell ve a'lâdır. Makâm-ı vücûdiye istivâ vücûdun aynı olan rahmetle hâsıl oldu. Mazharı olan arşa da, ism-i rahmân ile hâsıl oldu.

Rahmet-i vücûdiyyede taksîm tahsîsihtilâf vâki' olmadı. Ba'dehu rahmet, ğadabla ta'bîr olunan nisbetinin hükmüyle temeyyüz eyledi. Şu i'tibârlaki emr-i tekvîniyi hâmil olan nidâyı ilâhînin teveccühünde hakâyık-i kevniyyeden ba'zısının icâbette sür'ati ve tecellî-i tekvîniyi cemâline sîn olmaz.

Tenzîh-i şâmile kabûlü ba'zı hakâyıkta bi'l-aks bu tecellîyi bu vecihle kabûl etmeyip sû-i kabûlü sebebiyle tecellî-i mezkûr o hakâyıka cemâlinin ğayr-ı merzîsi olan ahkâm ve sıfâtı ilbâs tarîkıyle saîd-i mu'tenî ye ve şekıyyi ğayr-i mu'tenîye hükümleriyle her birinin ğâyete mazhariyyeti i'tibâriyle temeyyüz eyleyip rahmet-i mutlakanın tafsîl-i ilmî-i ğaybîsi ism-i rahîme muhtas olan makâm-ı kürsîde zâhir oldu.

İmdi müştemil-i lehin ulviyyetini müeddî olan emirle hüküm mûnkasım olarak silk-i süadâya intizâma müeddî olup işbu makâm-ı ğaybiyyette hâsıl olan naîm-i dâim ve râhat-ı ebediyyeye sâhib-i ehl-i yemîn mazhar-ı ism-i rahîm kısmıdır. Ve eşkiyâ silkinde vukûa sebep olan eşyâdan tahrîzi müeddî ve ism-i rahîmin eseri zâhir olmayıp kabda-i uhrâ ğâlib-i husûsiyyete hâlin nefsi zâhir olan kısım ki ferdiyyet-i evveliyyete tâbia olan merâtib-i

teslîs tamâm olmuş oldu. İmdi ism-i evvelin mertebe-i ulûhiyyete evveliyeti cihetiyle me'lûh o mertebeye müsteniddir. Fâtiha'nın kısmı evveli bu mertebeye mahsûsur. Rahmân vücûd-ı âm müşterek olup fâtihanın vasatı bu mertebeye âiddir. Rahîm tahsîs-i mezkûre ve fâtiha'nın âhiri icâbet-i ulûhiyyeye

"وهذا لعبي ولعبي ما سئل"

eseriyle tazmîn olunan tahsîsa ve imtiyâza mahsusdur. Rahîm ehl-i yemîn ve cemâle münhasır rahmân lütuf kahriyyetini câmi' kabda-i ührâ ehline mahsûsdur. Allah ism-i şerîfinin ehli ve mazharı ise cem'iyete esmâ-i külliyye i'tibâriyle kabdateyn bi'te berzeh-i câmi' sâhibi olanlara mahsûsdur.

İmdi besmele-i şerîfe bahsini hazret-i ilâhiyyeye müstenid işâret-i nebeviyye ile hatm edelim ki ibâd münâcâta iftîh ettiğî vakt "bismillâhirrahmânirrahîm" deyince Cenâb-ı Hak'ın "ذكر" "ني عبي" buyurmasıdır. Tahkîk-i makâm-ı zikirde deriz ki ; zikrin müteaddid vecihleri olup zikirle mezkûrun mec'mûna veyâ birisine ilmin mukârin olması veyâ mukârin olmamasıyla olur. Eğer ilm mukârin olursa huzûra mazharve huzûr ve sebepten huzûr-ı hakîkatin mütealliki ma'lûmu isticlâ ve istikşâfdır. Huzûrun beş mertebesi vardır. Ğayb-ı zâtla huzûr ya ayn-ı ğayb cihetiyle veyâhud vücûdı yâhud rûhaniyye yâhud sûretü'l-ğayb cihetiyle yâhud bu dört hükmü cem' cihetiyle olur.

Huzûr-ı mea'l-Hak ise ya zâtî veyâ esmâsı cihetiyledir. Esmâ cihetiyle olan huzûrun mütealliki ya esmâ-i fiiliyye veyâ esmâ-i sıfâtiyye i'tibâriyle olur. Esmâ-i fiiliyye ile huzûr, fiil i'tibâriyle mütenevvi' ve envâ-i fiil i'tibâriyle münkasim olur.

Esmâ-i sıfâtiyye ile huzûrun mütealliki ya emr-i selbî veyâ emr-i sübûtî olur. Zâta tealluk eden huzûrun mercii ya i'tikâd-ı sem'î veyâ bürhânî-i nazarî veyâ îmân-ı nebevî veyâ müşâhede-i zevkiyye veyâ mec'mûundan mürekkeb veyâ ba'zısının ba'zısından mürekkeb olarak zihinde tekarrur eden emr i'tibâriyledir.

Bu merâtibin her biri sâhib-i huzûrun hâli üzre ya ahkâm-ı

hamse-i mezkûrenin cümlesiyle yâhud ba'zısıyla olmaktan hâlî olmaz. Huzûr mealhakk merâtib-i mezkûresinin etemm ve ekmeli taayyün hâsıla i'tibâriyle yâhud selb ve isbâtla hüküm nisbî-i esmâî ile cem' ve fark sûreti ve niseb-i mezkûreden biriyle bi'l-külliyesiyle tekayyüdden hâlî olarak mealhak huzûrdur. Bu vecihle olmayan huzûr derece-i huzûr mea'z-zât'tan mādûni olan huzûrdurki mertebe-i hâssa cihetiyle yâhud ism-i muîn cihetiyle sırât-ı müstekîm ehline huzûr nisbîdir. Sırât-ı müstekîm ehli olmayana ne vecihle olursa huzûr mea's-sivâdan ma'düddür.

Bundan sonra deriz ki zikre mukterin zikr ise ya teaddî ederek mezkûre tealluk eder. Sır-ı zikri münebbih olan huzûr dahî zikre tâbi' olur. Ve zikrin mezkûre teallukuda huzûr gibi ümûr-ı mezkûre de netâyici ezkârda huzûra tebean tâbi' olur. Yahud zikir mezkûra teaddî etmeyip mütealliki nefis zikr olur. Bu surette huzûr yalnız zikirle berâber olur. Yâhud mezkûre delâleti üzerine zâid ma'nâya delâlet edenlerde ise huzûr zikirle mefhûm zâidle berâber olur. Bununla berâber hüküm hayâle mukârin olursa zihinde sebep-i teşahhus olan sûreti zikri istihzâr eder.

Gerek fiil gerek harekete gerek keyfiyyete gerekse sûret-i vücûdiyye olsun lafz olsun lafzın ğayrisi olsun yâhud mezkûrâtın cümlesinden mürekkeb olsun sûret-i zikrin sebebini istihzâr eyler. Eğer hükm-i hayâlî mütekarrin olmazsa semâyı zikr medlûllerden bir medlûle fehmi olunmağa sâlih olur. Sûrette nazm-ı hâsıla manzûm hurûfî nutuktan ibâret olmuş olur.

Ammâ zikirlerin netîcesi ancak zâkirin i'tikâdına ve ilmine zikrin delâlet ettiği ma'nâları tezammuna göre ve zâkirin telaffuz ettiği ismin hurûfunun ictimâından hâsıl olan hey'et-i terkihiyyeye lâzım olan hâssiyyet i'tibâriyle ve zâkirin hayâlen istihsâr ettiği ma'nâ i'tibâriyle ve zâkirin zikr esnâsında sıfat-ı ğâlibesi i'tibâriyle veyâ ahkâm-ı hamse-i mezkûreden birinin ğalebesi i'tibâriyle yâhud nefis-i zikirde müstenid ümûrun hükm-i ictimâî veyâ ümûrun birinin istilâsı i'tibâriyle zâhir olur.

Ve ahvâl-i mezkûrenin cümlesi mevtın ve neşih ve vakt ve teveccüh bâis olan emrin iptidâsı ve mahallin rûhâniyyeti ve hîn-i zikirde zâkirde ahvâlin mutasarrıfı olan ism-i ilâhî i'tibâriyle tahakkuk eder. İmdi sana beyân olunan hakâyıkta teemmül-i dakîk ve tedebbür-i amîk ile hakikate vâkıf olki hakâyık-i mübînenin muammâsı seninçün hall ve feth ola.¹³⁹

Takrîrât-ı sâbıkayı hakkiyle teemmül ve fehm ve idrâk eden sâhib-i irfâna hafî değildir ki; Rûhu'l-Beyân sâhibi İsmâil Hakkı kuddise sirruhun evâil-i tefsîrinde bâ'nın elife tekaddümünün vücûh-ı esbâbını beyândaki delillerine bâ'zı inkisâr vardır. Elifde işbukâr ve emsâli gibi vecihler vücûh-ı akliyye-i sathıyye olup hakikate gayr-i muvâfıktır. Zîrâ beyân eyledik ki evvelâ nâzil olan ikra' sûre-i şerîfesinin iptidâsındaki elif ulûhiyyetten nüzûlüne ve tertib-i Kur'ân i'tibâriyle besmele-i şerîfenin iptidâsındaki bâ mertebe-i ubûdiyyeti işâret içindir. Ve elifde ulûhiyyete münâsib sıfât-ı sittenin beyânında mürûr eyledi.

Elif teayyün-i evvel vahdet-i zâtiyyeye işâre olup ehadiyyet-i zâtiyyeye işâre olan bânın bânındır. Ve bâdan mukaddem olan tecellîye işâret olmakla hurûf-ı hecâî i'tibâriyle mukaddemdir. Ve elifin "اقرأ" da sübûtunun sırrıyla besmelede hazfın ve sükûtunun sırrı beyân olundu ki ism-i ikra'da rubûbiyyet-i mahza muzâf olup besmelede mutlak ism-i câmia muzâf olmasıyla vahdet-i zâtiyyeyi câmi' olan ism-i câmi' ta'vîzda kâfi olup rubûbiyyet sıfat-ı vâhidesi ise ta'vîzda gayr-i kâfi olduğu mufasssalen tahrîr olunmuştur.¹⁴⁰

Neam bâda mezkûr olan vücûh-i tekaddüm te'ye nisbetle cârî olabilir. Nitekim sebkat eyledi, elife, cârî olamz. Zîrâ bâ elifin fer'i olduğu cihetiyle sâir hurûfdan mukaddemdir. Elif ise aslı'l-hurûf olarak cümlesinden mukaddem, bâ ise aslı mertebe-i vâhidede karîb olarak velî eylemesiyle sâir hurûfa tekaddüm eylemiştir. fefhem!

Kezâ ma'lûm ola ki besmele-i şerîfede âlem-i hakka ve âlem-i halka ve âlem-i halkten ervâh ve ecsâma ve berzâh ve âhirete ve avâlim-i külliyye ve cüz'îyyeye işâret olduğu sâbit oldu. Cümle

¹³⁹Sadreddin Konevi, *İcâzû'l-Beyân*, s.244-262

¹⁴⁰Müellifin Dipnotu: *Rûhu'l-Beyân* sâhibine red.

avâlim bi-hasebi'l-küllî hazerât-ı hnams-i ilâhî tesmiye olunan zuhûr lâ zuhûr mertebesidir ki cümle avâlim-i cüz'iyeye bu beşte dâhil ve mûnderiçtir. Zîrdeki dâire bertafsîl irâe eyler.

DÂİRETÜ'L VÜCÛD EL-MUTLAK EL-MÜTECELLÎ Bİ-CEMÎ'L-
MERÂTİBİ'L-KÜLLİYYE

Bu mertebe ğınâ-yı mutlak ۷ تدرکه الابصار 2	Nokta: Âlem-i lâhût, Zât-ı Baht, Vücûd-ı 1
Bu mertebe de zât-ı vâcibü'l- Vücûdun kenziyyet-i mah- fiyyesinde muhtefî kemâlât-ı zâtîyyesini ve sıfâtîyye küllî ve cüz'îyi muhît ilmiyle icmâlen ve tafsîlen 4	Bâ: Âlem-i Ceberût, âlem-i sıfât, cem'u'l-cem', Berze- hu'l-Berâzih, vâhidiyyet, taayyûn-i evvel, akl-ı evvel, akl-ı küllî, nefis-i külliyye muhîtu'l-a'yânü'l-sâbite 3
Eşyâ-i kevniyyeden mücerred ve basît olarak eşyâ-i kevniyye-i kesî f olan mevcûdâtın ondört mertebe ervâhından esmâ ile zâhir olan efâlin suver-i bâtîniyyesi ve cem'îyyet-i külliyye ve cüz'îyyesi 5	İsmullâh: Âlem-i melekût, âlem-i efâl ve ervâh, ve rubûbiyyetve ğayb- ı izâfî, âlem-i emr ve bâtın ve ukûl- i felekiyye-i ulviyye ve nüfûs-i tabîa-i süfliyyeyi câmi' merâtib-i rûhiyye-i halkıyyenin ibtidâsıdır.
Tebe'uz, tecezzî, hark ve il- tiyâm kabûl etmeyen âlem-i melekût ve misâle mukâbil ol- arak tecezzî, tebe'uz, hark ve iltiyâmı kabul eden âlem-i kesîf olup âlem-i melekûtta 6	er-Rahmân: Âlem-i mülk, âlem-i âsâr vee ecsâm ve mrûbûbet ve şehâdet ve halk ve âlem-i zâhir ve kesîf ve ecrâm ve âlem-i mahsûsâtın cümlesidir.
Rahmân ismiyle vücûd-ı kesîfin a'yâna in- bisâtından sonra8	er-Rahîm: Âlem-i Nâsût, âlem-i insân-ı kâmil ve 7

1...mutlak an cemî'n-niseb, bâtın-ı mutlak. hakikatü'l-hakâyık, mâhiyyetü'l-mâhiyyât, ğaybu'l-ğuyûb, ğayb-ı mechûl, lâ-taayyûn, amâ, ahadiyyet mertebesidir ki cemî'-i merâtib-i vücûdiyyenin kenziyyetidir. 2...mertebesi olup besmele-i şerifenin noktasıyla nokta-i ğaybu'l-ğuyûba işâret olunmuştur. 3...mertebesidir. 4...ma'lûmât-ı ebediyyesine taalluku mertebesi olup hakikat-i Muhammediyye mertebesidir ki icmâlen ilmin tealluku i'tibâriyle vahdet-i zâtîyye, tafsîlen tealluku i'tibâriyle vâhidiyyet-i sıfâtîyye denilip bâ mertebesi ile işâret olunmuştur. 5...ismullah ile kinâye olunmuştur. Mazhar-ı rubûbiyyet ve merci-i ulûhiyyettir. Melekûtiyyet i'tibâriyle mücerred, rubûbiyyet-i bâtine i'tibâriyle mûmessel ve mûmeyyez olup âlem-i kesîfle beynehümâdaki âlem-i misâlin mebd'idir. 6...ki âlem-i ulvî ve sülî ruhları ve ukûlünün libâs-ı kesîfle zuhûr olup ism-i câmiin şâmil olduğu icmâl-i rûhî tafsîl-i cismî ve kesîfi ile şâmil olan Rahmân ism-i şerifiyle mermûzdur. Arşdan cemî'-i taayyûnâtın muhîtidir. 7...mertebe-i câmiyyet merâtib-i sâbikanın nûrânî, zulmânî, cismânî, rûhânî, ğayb, şehâdet, vahdet, vâhidiyyet mertebelerinin mazhar-ı etemmi mazhar-ı mîr'âtiyyet âhir-i nüzûlât, hâtemü'l-mahlûkât, ve illiyye-i ğâtiyye, hazerât-ı hamsenin tecelligâhıdır. 8...her bir vücûd hisas-ı muayyenesinden bir hisse ile ihtisâs ve imtiyâzı âlim olup esma-i zulmâniye ğâlib olanlarla esmâ-i nûraniye ğâlib olanların rahîl ism-i şerifiyle hissedâr fehmi-şaki ve sa'id ile âlem-i âhiret ve ebediyyete nazırdır.

Evvelce bâlâda tafsîl olunan kırk mertebe merâtîbî'l-vücûd işbu hazerât-ı hams-i külliyyede dâhil olduğu gibi Tuhfetü'l-mürsele¹⁴¹ sâhibinin yedi mertebe üzre i'tibâr ederek beyân ettiği merâtîbde bu beş mertebe de dâhildir ki hurûf-ı ism-i câmiin aded-i asliyesine mebnîdir.

Ma'lûm ola ki noktayı gösteren mirât elifdir. Elifi gösteren mir'ât hurûf-ı mebânîdir. Hurûf-ı mebânîyi gösteren, kelime ki isim fiil harfdır. Ve kelimenin mir'âtı cümledir. Cümle dahi ma'nâyı maksûdun mir'âtıdır. Nokta-i ğaybî'l-ğuyûb lâ-yüdreğ künhü i'tibâriyle akl, fikr, vehm, hayâl, keşf, şühûd, müşâhedenin teallukundan münezzeh lâ-yeteayyen, cemî-i nisebten müberrâ akdes-i mukaddes olmakla mir'ât-ı kenziyyet-i ezeliyyenin mertebe-i zâtîyyede, zuhûr ve tecellî-i evvelisiyle zâhir, hakâyik-i külliyye ve cüz'îyye ve mücerrede ve mürekkebeye câmi' olan hakikat-i Muhammediyye'dir, elif menzilesindedir. Esteîzi billâh "فاستقم كما أمرت" ¹⁴² emr-i celîli bu sırra îmâdır.

Hakikat-i Muhammediyyenin mir'âtı ise hakâyik-i külliyyenin bi-hasebî'l-ervâh tafsîlâtı olan âlem-i melekût ve ervâh olup hurûf-ı mebânî menzilesindedir. Âlem-i melekûtun mufasssalan mir'âtı ise âlem-i misâl olup hil'at envâ-ı kelimât-ı latîfe ile mütelebbis ve mütemessil şâkile-i asliyye-i rûhiyyesiyle münâsib kisve-i latîfe her biri muhassas ve mütemeyyez olup "وكل شيء فصلناه تفصيلا" ¹⁴³ sırrında dâhildir. ki ihtilâf-ı ihbâs ile hakâik-i muhtelif ihbâs-ı irâede suver-i muhtelif ile tasavvur ve tatavvurunda kelimât-ı muhtelif-i zihniyye makâmında olup kelimât-ı muhtelif-i lafziyyede kelimât-ı zihniyyeye mir'ât

¹⁴¹ Bu kitabın müellifi Muhammed b. Fadlullah el-Hindîdir (ö.1029); Zeyl-i Keşfi'z-Zünûn, c.1,s.257

¹⁴² Hûd,112/11

¹⁴⁵ İsra, 17/12

olduğu gibi âlem-i mülk dahi âlem-i melekût ve misâlin mir'ât-ı keşfiyye makâmındadır.

و كلمته القيها الى مريم "144 nass-ı celilinde kelime ta'bîr buyurulması bu sırta mebnîdir. fefhem!

Alem-i terkîb ve ecsâm ise mir'ât-ı kelimât-ı hakîka olmakta âlem-i misâlin libâs-ı kesîfidir Besmele-i şerîfede hurûf-ı mebânî noktayı irâye ve kelimâtı hakâik-i rûhiyye ve cismiyyeye ve cümeli âlem terkîb ve tertîb-i hurûfı tertîb-i merâtib zuhûra ve tertîb-i kelimâtı tertîb-i merâtib taayünâta mine'l-ezel ile'l-ebed işâret olduğu gibi cümlesi i'tibâriyle cem'iyet âlem-i nâsûta işâret min haysü'l-ma'nâ külli merâtibte hüviyyet-i Hakk'ın kemâlâtı zâhir ve mûcid-i ramakdır. Ve hâlik ve râzik ve bârî ve musavvir ve muiz ve müzil ve muhyî ve mümîd ve sâir sıfatlarla mutasarrıf olduğuna ve lafz ile ma'nâ arasında hulûl, ittihâd, ayniyyet, ğayriyyet tasavvur olunamadığı gibi bilâ-hülûl ve lâ-ittihad her zerre-i kevnde "فعال لما يريد" 145 olduğuna işâret olmuş olur.

Nokta elif, hurûf-ı mebânî, isim, fiil, harf, altıdır. Altı cihetten tenezzühüne işârettir. Ve zamândan münezzeh olanın mekândan tenezzühü bi-tarîki'l-evlâdır. Kezâ terkîbin adedi de altıdır. İsmi ile isimle terkibi, ismin fiil ile terkibi, ismin harf ile terkibi. Bu üç terkîb müfiddir ki ma'nâ-yı maksûdu irâe ettiği gibi enbiyâ, evliyâ, mü'mininin maksûd-i aslîsi olan ma'rifeti rabbâniyyeye delâlet ve hidâyetlerine işâret olup ismin ismle terkibi enbiyânın (aleyhim efdalüssalâtü) bi-lasâle delîl-i celîl olmalarına ismin fiil ile terkibi; evliyânın bi'l-vâsita ve bi't-tebeyye ve bi'l-verâse nâil-i metâlib, nûr-ı hidâyet olmalarına ve harfin isimle yazıdaki terkibi; mü'minlerin mertebe-i evliyâdan nâkıs olmalarına işârettir.

Harfin harfle, fiilin fiil ile, harfin fiil ile terkibi mühmel olup ma'nâyı maksûda delâlet etmediği gibi müşrikîn kâfirîn münâfikîn de illet-i ğâiyyesine hilkat olan hakikat-i tevhîd-i Bârî'den

144 Nisâ, 4/171

145 Hud, 11/107

mahrûmiyyetlerine

"146 أولئك كالأنعام بل هم أضل"

sırrıyla mahkûm-ı bu'd ve hızlân, ve muazzeb-i cahîm-i nîrân ve matrûd-ı sâha-i Rahmân olmalarına işârettir. Nitekim Ğavs-ı Rabbânî Hazreti Sadreddîn Konevî "Tefsîru'l-fâtiha'nın" sırru'l-kelimât bahsinde işareti muharrirdir.

İmdi Besmele-i şerîfenin hurûf ve kelimât-ı sitte ve terâkib-i sitte mec'mû-ı adedi oniki olup zemân ve şühûd ve fusûlu da işâret mevcûd olmuş oldu. Velhâsıl besmele-i şerîfe mine'l-ezel ile'l-ebed âlem-i Hak ve âlem-i halk ve merâtib-i tecelliyât-ı zâtiyye ve sıfâtiyye ve esmâiyye ve ef'âl ve kemâlât-ı ilâhiyye ve merâtib-i mahlûkâta ve ecnâs ve envâina ve edvârına ve ile'l-ebed âlem-i berzah Merâtibin beyân ve tafsîli münâsib görüldü.

İmdi ma'lûm ola ki ğaybü'l-ğuyûb mertebe-i lâ-taayyûn mertebe-i vâcibü'l-vücûddur. Vâcibü'l-vücûdun ilmi bizâtihi mertebesi icmâlen ilm-i li-cemî'i'l-hakâyık olmakla eşyâyı bertafsîl-i icâddan mertebe-i ğınâyı tâmdır. İlm-i bizâtihi mertebesiyle icmâlî ve tafsîlî mertebeleri olan icmâl-i ehadiyyet tafsîl vâhidiyyet vâcibü'l-vücûdla kâim tebean lil-vücûd-ı kadîmlerdir. Bu iki mertebe mertebe-i ulûhiyyettir.

Üçüncü mertebe mertebe-i rubûbiyyet olup âlem-i ervâhla mâdûni merâtib-i halkıyyet ve imkândır. Vücûdda müstekıl olmayıp zillü'l-vücûddur. Ya'nî bizâtihi mevcûd görünüp vücûdda müstekillen mevcûd olmadığı halde vücûd-ı mefâzla mevcûd olduğu gibi mümkün de vücûd-ı vâcible mevcûd ve vâcibe muhtâc olmakta zıl makâmındadır.

Binâen aleyh mevcûdât iki kısımdır: Vâcibü'l-vücûd, mümkünü'l-vücûd. Mütemenniü'l-vücûd ma'dûm olmakla mukassemden hâriçdir. Meğer ki mukassem-i taakkulîyi, mümkün

olan emirden ibâret edenlere göre üç kısım üçüncü kısım; mütemenni'l-vücûd olmuş olur. İmdi vâcibü'l-vücûd ki isbâtında hakka'l-yakîn mertebesinde ârifûn ve sûfiyyûnun tahakkuk ve şühûd ettikleri ve ulemâ-yı ehli sünnetin ilmelyakîn isbât ettikleri akîde-i islâmiyye, ve hukemânın da akle'l-yakîn istidlâl ettikleri akvâl olmak üzere üç kavl vardır.

Ma'lûm ola ki eğer bir mefhûmun hakîkati olup bi-zâtihi vücûben tahakkuk ederse vâcibdir. Eğer bi-zâtihi ademi tahakkuk ederse mütemenni'dir. Eğer vücûdla ademi sâvî ise mümkünü'l-vücûddur. Bu taksimde mukassem mefhûm-ı mansûrdan ibâret kılınp üç kısma şâmil olmuştur. Ba'zıları taksimde demiştir ki: Zâtı vücûdunu iktizâ ederse vâcib, ademini iktizâ ederse mümteni', eğer vücûd ve ademden birini iktizâ etmezse mümkün demişlerse de vücûd vâcibde zâtının ğayrı olmamakla bu taksim mercûcdur.

İmdi vâcibü'l-vücûdun ta'rifinde Maturidiyye ve Eş'âriyye mezheplerince ma'nâca karîb olarak ayrı ayrı ta'rîf olunmuştur. Maturidiyye indinde ğayrin medhali olmayarak hakîkati vücûben bi-zâtihi mütehakkik olana vâcib denilir. Zîrâ ukalâ ademi tasavvur olunmayan vücûdun adem-i sâbik ve adem-i lâhik ve tenezzühü vâcibdir. Vücûdiyyenin aynı'z-zât olmasıyla kâbiliyyete ademden münezzeh bir vücûdla bi-zâtihi ve ğayrin müdehâlesi olmaksızın tehakkuk etmesi ayn-ı vücûbu'l-vücûd olmuş olur.

İnde'l-eşâire vâcibü'l-vücûd zâtı bizzât vücûdunu iktizâ eden hakikat-ı vücûddur. Her iki mezhepçe edilen ta'rîf beyinde umûm, husûs, mutlak, vardır. Çünkü mâturidiyye ta'rifinde vücûdı, nefsi iktizâ kaydından mutlaktır. Eş'ariyyenin delilleri zîrâ vâcipte vücûdun zarûrî olması sâbittir. Zarûretü'l-vücûd vâcipte vücûd ve adem cihetiyle, zât vücûb sebebiyledir. Vücûd-ı vâcibin ademi mütemenni' olduysa zâtın yalnız vücûdı iktizâsı sâbit olmuş olur. Eş'ariyye delillerine cevâp verilip vücûp zâta zâid değildir. İktizâ tasavvur olunamaz. Mea hâzâ iktizâ vücûddan sonra olur. Zîrâ icâd fer'ıl vücûd denilmiştir.

Semere-i ihtilâf mahsûlün beyânına göre vücûb inde'l-Mâturidiyye sıfat-ı sübûtiyye indel-Eşâire sıfat-ı selbiyye olmuş olur. Kezâ vücûbun emr-i ademîmidir, emr-i vücûdî midir, bu hususta iki mezhep arasında ihtilâf vardır.

Inde'l-Hanefiyye vücûb emr-i ademî olmayıp emr-i vücûdîdir. Zîrâ vücûb vücûdun müekkedidir. Halbûki mütekâbileyn ile te'kîd vâkî' olamaz. lâ-vücûb ma'dûn haml olunur. Bu sûretle vücûb vücûda mahsûs olmuş olur. Zîrâ mütekâbileynin irtifâna içtimâda câiz olamaz. Birde eğer vücûb ademî olsa vücûbun zât-ı Bârî'den nefyi lâzım gelir. Zîrâ bu takdire göre vücûba ademi kavlimizle leyse lehû vücûb kavli beyinde fark yoktur.

Inde'l-Eşâire vücûb emr-i i'tibârîdir. İstidlâlleri şu vecihledir ki zîrâ vücûb emr-i vücûdî olsa ya mâhiyetin aynı veyâ mâhiyette dâhil veyâ hâriç olur. Şıkk-ı evvel bâtıldır. Zîrâ vücûb beyne'l-mâhiye ve'l-vücûd nisbettir. Şıkk-ı sâniide terekküb, şıkk-ı sâliste ihtiyâç lüzûm fâsidine binâen bâtıldır. Binâen aleyh vücûb emr-i i'tibârîden ibâret demişlerse de şu vecihle cevâp verilmiştir ki şıkk-ı evveli ihtiyâr ederiz. Vücûbun nisbeti beynel mâhiyet olmasını men' ederiz. Zîrâ vücûb-ı hakikat vücûdun aynıdır. Nisbet tasavvur olunamaz. Kezâ vâcib nisbet olmasa emr-i vücûdî olsa vücûbun vücûdu lâzımgelir. Halbuki vücûd vâciptir, devr ve teselsül lâzım gelir demişlerse de vücûdu'l-vücûb aynı'l-vücûb ma'nâsına olduğu gibi devr lâzım gelmez, diye cevap verilmiştir.

İmâm-ı Râzî (rahimehullâhu Teâlâ) Erbeinde¹⁴⁷ demiştir ki: Ademî olsa bir şey'i hâriçde vücûbla muttasıf olmamış olurdu. Binâen aleyh vücûb emr-i vücûdîdir. İmdi mevcûdât ya vâcib veyâ mümkinden ibâret olup, mümkün vücûd veya ademinden birini iktizâ etmeye vücûd ve ademinden biri zarûrî olmadıysa mükinât-ı mevcûde de icâdla müessiriyyete mümkün âhir olup o mümkinde dahi mümkün-i âhir bu tertûble ilâ gayri'n-nihâye devâm etse ümûr-ı

¹⁴⁷ Fahri Râzî, el-Erbeün fî Usûliddîn, Ayasofya, 2173; Köprülü, 38. Fahri Râzî'nin diğer eserleri için bk. Süleyman Uludağ, Fahreddin Razi , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991

ğayr-i mütenâhînin teselsülü bâtil olmakla vücûdî nefye mütehakkik olan vâcibe mûntehâ olması lâ-bûd ve zarûrî ve lâzımdır ki vücûdla mümkün müstekıl olmayıp vücûd cihetini tercih ve vücûdu bahş eden vâcible mevcûd olması lâzım olarak mevcûdât-ı mümkünenin vücûdî hâriçte sâbit olmakla vâcibü'l-vücûdun kat'an sübûtuna delil-i kat'idir.

Mâdem ki vücûdda ğayre muhtâç olan mümkünü'l-vücûd mevcûddur. Ğayrel-mümkün vâcibü'l-vücûdda mevcûd bi-nefsihi ve mütehakkik bi'z-zâttır. kemâlât-ı mümkünâtta bi-nefsihi hâsıl olmakla vâcibü'l-vücûdun kemâlâtına delil-i hakiki kat'i hakikidir. Ve eğer mümkünâtın vücûdî yekdiğerinden iktisâb olunarak ilâ ğayri'n-nihâye teselsül etmeyip mümkün ola, rücû' etse devir lâzım gelir. Şey'in kendi nefsine tevekkufı bu da bâtıldır. Bu sûretle de vâcibü'l-vücûd vücûd-ı mümkünâtın delâletiyle sâbit vâcibü'l-vücûdun kemâlâtı da mümkünâtta meşhûd olan kemâlât-ı ârida ile sâbit olmuş oldu.

Vücûdiyle vücûd vâcibe kemâlâtı âridasıyla sıfât-ı kadîmesine ve tebeddül ve tağayur ve teceddüd ve tahviliyle efâl-i hakîmesine burhân-ı zâhir, delil-i bâhirdir.

وهو القاهر فوق عباده

nas-ı azîmiyle¹⁴⁸ idrâk olunan tasarruf-ı küllî-i ilâhînin her zerreye şümûlünü i'lâm ve ifhâm eden mümkünât-ı alâmât-ı vahdâniyyet ve emârât-ı ferdâniyyet ve azamet-i kudret ve kuvveti i'lân etmektedir celle celâlühü.

MEZHEB-İ HUKEMÂ İLE İSBÂT-I VÂCİB

Hukemâ iki kısımdır. Bir kısmı hukemâ-yı ilâhiyyündür. Sûfiyye gibi vâcibü'l-vücûdun isbâtı delîle muhtâç olmayıp vahdâniyyetin bedihî olmasına hükmetmişlerdir ve isbât-ı vâcibdeki delil-i nazarileri tenebbühât maklûmunda addetmişlerdir.

İmâm-ı Ğazâlî ve İmâm-ı Hamze Râzî bu kavli zâhip olduklarını Fâzıl-bânevî risâlesinde Şemseddîn Muhammed bin Muhammed Şehrurûzî Esbarâzî ye isnâden nakl ederek "Şecere-i ilâhiyye" kitabında demiştir ki : " Ma'lûm ola ki fitrat-i asliyenin şehâdeten delâlet ettiğı vücûd-ı vâcibî ilm için enbiyâ ve mürselinin aleyhim es-salâtü de'b-i kudsileri gibi tenbih edilmek kifâyet edecek derece bedihîdir." intehâ

Hukemânın ikenci kısmı hukemâ-yı meşşâiyyûn olup onlar da Aristo, İbn-i Sînâ gibi vahdâniyyeti edille-i akliyye ile risâlerinde isbât etmişlerdir.

Hukemâdan Ali ibn-i Sînâ "isbât-ı sâni" risâlesinde beyân eder ki: "İlel ve ma'lûlâtın müretteb olan her bir cümle bizzarûra ma'lûl olmayan bir illete müntehî olur. Zîrâ ilel ve ma'lûlâtın cümlesi berâberce mevcûd olan a'dâd-ı mertebe olup mütenâhidir. Binâen aleyh ilel ve ma'lûlât da mütenâhidir. Zîrâ a'dâd mertebesinin cümlesi birden ma'lûl veyâ illet olamadığı gibi vüstânı yalnız ma'lûl tarafında yalnız illet olamaz. Belki vüstânı bir vecihten illet bir vecihten bir vecihten ma'lûl olur. Tarafeyn ise taraf-ı evvel yalnız illete taraf-ı âhar yalnız ma'lûl olur. Çünkü vasat cânibinden müteallik ve merbût olandır. Taraf ise bir cânibten müteallik ve merbût olandır. Vaktâki ilel ve ma'lûlât-ı lâ-mütenâhiyenin tertûbi bâtil olduysa silsile-i vüstânın yalnız illet olan ve müessir bulunan ve ma'lûl ve müteessir olmayan ferde intihâsı zarûridir ki o dahi vâcibü'l-vücûd Allah el-vâhid el-Kahhâr cele celâlühü

Hükemâdan Aristo isbât-ı Vâcipte müteaddid sûretle nazariyye beyân eylemiştir. Şöyleki her kesrette müessir bir vâhidin vücûdu mecbûr ve zarûridir. Ve illâ kesretin müntehâsı olmaması lâzım

gelir. Şu nazariyye ile ki: kesîrin eczâsından herbiri ya vâhid veyâ ğayr-i vâhid olmaktan hâlî olmaz. Ğayr-i vâhid olduğu sûrette ğayr-i vâhid ya kesîrdir, ya lâ-şey'dir. Lâ şey' olduğu takdirde eczâ-i lâ Şey'den kesîr ictimâ' edememekle muhâldir. Ğayr-i vâhid kesîr olduğu sûrette ya ilâ ğayrin-nihâye temâdî edr. Bu kesîr-i ğayr-i mütenâhî olur. Halbûki kesîr evvelden cüz' olmakla lâ-tetenâhî lâ-tetenâhîden cüz' olmuş olur.

Yahud bu kesîrle kesîr-i evvel beyninde fark bulunmaz. Bu sûrette cüz' ile küll müttehîd olmuş olur. Bu takdîr dahi bâtıldır. Bu nazariyye ile kesrede vâhidin vücûdu zarûrî olmuş olur. Lâkin bu bu kesîr cümlesinden olan ma'lûlâtta biri vâhid değildir. Zîrâ her ma'lûl illetiyle terkibinden sonra min vechin vâhid min vechin ğayr-i vâhiddir. Ma'lûlâtta vâhid bulunmadığı o kesrette ma'lûlatta bulunmayan bir vâhidin vücûdu zarûrî olup ma'lûlâtta bulunmayan vâhid vâhid-i müessir ve illet min külli vechdir ki ğayr-i müteessirdir. O dahi Allâh el-vâhid el-kahhârdır, celle celâle.¹⁴⁹

Kezâ hukemâ-i ilâhiyyûndan Seyyid Şerîf Cürcânî (kuddise sirruh) ekserîsi devir ve teselsülün ibtâline tevakkuf etmeyen vücûh-ı isbât-ı vâcipten, vücûh-ı aşera beyân eylemiştir:

Vech-i evvel: Muhakkaktır ki mümkünât için vakten minel evkât ma'dûm olmaktan hâlî değildir. Bu ise mümkünin cüz'î veyâ zâtından değildir, liğayrihidir. O ğayr ise Vâcibü'l-Vücûddur.

Vech-i sâni: Ma'lûmdur ki mümkünin vücûdiyle ademi müsâvî olup ehadü'l-müsâveynden birini tercih için mümkün olmayan bir vücûdun sâbık ve mevcûd olması zarûrîdir. O vücûd ise vâcibü'l-vücûddur.

Vech-i sâlis: mevcûdât-ı mümküneden her biri diğerine devir ve teselsül ile illet ya icâdla veyâ i'dâmladırki tarafeynden birini tercih için müreccih lâzım ve zarûrîdir. O dahi Vâcibü'l-vücûbdur.

Vech-i râbi': mevcûdâtın, eczâsına ihtiyâcı sâbit olmakla

¹⁴⁹ Her ne kadar müelîf bu delîli Aristo'ya nisbet ediyorsa da bu delîl Kindî'ye aittir. Bk. Kindî, *Fî'l-Felsefeti'l-ûlâ*, s.161-162, nşr. Ebû Rîde, *er-Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye*, s.97-162, Kahire, 1950

mümkindir, ademi câizdir bu takdîrce cemî'-i cihât ademi mümteni' olan bir mûcide muhtâç ve mütevakkıfıdır. O dahi Vâcibü'l-vücûddur.

Vech-i hâmis: Mümkün bil-fi'lin ademi mümteni'dir. Bu da lizâtihi ve licûzihi olmadığı gibi kendi misli gibi olan mümkün içinde değildir. Belki li-ğayrihidir. O ğayrda Vâcibü'l-vücûddur.

Vech-i sâdis: Eğer Vâcib li-zâtihi bulunmamış olaydı vâcib li-ğayrihi dahi bulunmazdı. Mâdemki vâcib li-ğayrihi olan mümkün mevcûddur, vâcib li-zâtihi dahi zarûrî olarak mevcûddur.

Vech-i sâbi': Mümkün icâd ve vücûdla müstekıl değildir. Eğer mevcûdât-ı mümkün münhasır olsa hiç bir şeyin mevcûd olmaması lâzım gelir, bu ise İbn-i Sînâ'nın risâlesinde illet-i müstekille tarafı olmasa mümkünât müteselsile ve mütesâviye arasında illet ve ma'lûlünde ademi lâzım gelir" kavlinin nazîrîdir.

Vech-i sâmin: mevcûdâtın küllisi yalnız mümkün olsa vücûd-ı icâdına icâdı vücûduna tevakkuf etmekle devir lâzım gelir.

Vech-i tâsi': Mevcûdât-ı mümkünenin vücûdlarından biri diğerine ya bilâ illet tekaddüm eder, tercih bilâ müreccih lâzım gelir ya illet-i mürecceha ile tekaddüm eder, O dahi Vâcibü'l-vücûddur. Defaten husûlünde ne mahzûr var denilirse tedricle husûlüne nisbetle defaten husûlünü tercih edecek mürecceha ihtiyâç mahzuru avdet eder. Yine Vâcib sâbit olmuş olur.

Vech-i âşir: Mutlaka mevcûdun vücûdu illete mütevakkıfıdır. Eğer mütevakkıf olmasa şey'in nefsine tekaddümü lâzım gelir. Çünkü iletin ma'lûle tekaddümü zarûrîdir. intehâ

Mevâkîf ve mebâhis ve ekseri mebâhiste zikr olunan isbât-ı vâcib nazariyyesi evvelce tahrîr olunduğu gibi şu vecihle hulâsa olunur ki mevcûdun vücûdunda şekk yoktur. Eğer vâcib ise matlûb sâbittir. Eğer vâcib değilse o mevcûdun vücûdu illet-i fâiliyyeye muhtâçtır. Eğer illet-i fâiliyye vâcib ise matlûb sâbit olur. Eğer vâcib değilse ya devir veyâ teselsül lâzım gelir, her ikisi bâtıldır.

Devrin bâtil olması şey'in nefesine tekaddümünü iktizâ etmekledir. Teselsülün butlânı bizzât vâcibü'l-vücûda müstenid olmayan ilel-i ğayr-i mütenâhiyenin cümlesi tarayân-ı in'idâmın cevâzında vesat hükmündedir.

Kezâ zevâtında mercii'l-vücûdun bulunmamasında da vesat hükmündedir. İmdi silsile-i mümkünât-ı mevcûdenin mercii'l-vücûdu bulunmaksızın tahakkuk ve sübûtları vücûdiyyti tercih eden mercii'l- vücûdsuz mümkünin tahakkuku müstelzim olup bu da muhâldir.

Allâme-i Sadr'ın **isbât-ı vâcib** risâlesiyle sâir kütübde mezkûr olan vecihler vücûh-ı sâbika'da dâhildir.

SUAL: Mümkünü'l-vücûdun birisinin inidâmı diğer mümkünü'l-vücûdda müessir olmak sûretiyle mevcûd olamaz mı?

CEVAP: Vücûdunu ifâza vücûd edenin mevcûd olması lâzımdır. Mea hâzâ mümkünin ma'dûm olması bizâtihi olmamakla diğer müessire tevakkufuna mebni devir ve teselsüldeki butlân nazariyesiyle vâcibe intihâsı zarûrîdir.

SUAL: Mütakellimûnun vâcibde dedikleri gibi, mümkünde dahi vücûdu bi-nefsihi iktizâ etmekle mevcûd olsa ne lâzım gelir.

CEVAP: Bu sûretle mevcûdun imkânı mürtefi' olur. Zîrâ ehadi'l-mütakâbileynin intifâsı âhirin vücûdunu bizzarûre muktezîdir. Bu takdîrce mümkünâtın cümlesi vâcib olarak adem-i zevâli lâzımken zevâl fenâsı meşhûd olmakla iktizâ bi-nefsihi bâtil olmuş olur.

SUAL: Mümkünât-ı mevcûdede tabiat-i külliyye müessir olarak mevcûd olsa ne lâzımgelir.

CEVAP: Tabiat-i külliyye ya mevcûdedir, ya ma'dûmdur. Ma'dûm olduğu sûrette müessir olması bâtildir. Zîrâ vücûdda müessir ancak vücûddur, adem değildir. Mevcûd olduğu takdirde vücûdu râcih ademi mümteni' ise vâcibü'l-vücûd sâbit olur, eğer ademi râcih ise mümtenii'l-vücûddur. Ademle vücûdı taraflarından

birine müreccih bulunmayıp her iki tarafı müsâvî müreccih muhtâç olsa bu sûretle mümkinde dâhil olarak vâcibü'l-vücûdda ihtiyâç ve istinâdı lâzımgelir.

Mişkâtü'l-Envâr'da Gazâlî kuddise sirruhu'l-âli demiştir ki tabîat-i ecsâmda merkûze bir sıfat olup bi-nefsihâ kâim olmadığı gibi idrâkten hâlidir. te'sir tasavvur olunamaz. intehâ

Mea hâzâ tabîat-i külliyye harâret yebûset rutûbet burûdetden ibâret olup; harâretten rutûbet, bürûdetten yebûset tevellüd ederek dört tab'ının mercii harâret rutûbet olarak hudûsü zevâliyle sâbit olmakla müessir-i âhara muhtâç emr-i arazîdir. Arz mukaddime muhtâçdır, muhtâcın ileyh olamaz.

SUAL: Vâcib müteaddid olsa birisi mevcûdâtta icmâlen diğeri tafsilen tasarruf etse ne lâzım gelir.

CEVAP: Illiyyeti müstekılliyyetin ma'lûl vâhidi şahsiye tevârüdü lâzım gelir. Zîrâ icmâl tafsîl mefhûmda cârîdir. A'yânda cârî olamaz. A'yân i'tibâriyle icmâl tafsîl ma'lûl vâhid-i şahsîdir.

SUAL: Vâcib müteaddid olup ittifâk veyâ tevkîl ile müessir olsa ne lâzım gelir.

CEVAP: İttifak, ihtiyâcı müş'ir; tevkîl, diğerrinin ta'tilini müstelzim olmakla vücûbu'z-zâtın istiğnâsına sıfât-ı kemâliyyesinin devâm ve bekâsına münâfidir.

FELÂSİFE MEZHEBİNE GÖRE İSBÂT-I VÂCİB

Felâsife mezhebi üzere isbât-ı vâcipte şu vecihle nazariyye beyân olunmuşturki: Eğer vâcibü'l-vücûd teaddüd etmiş olsa vâcib li-zâtihi nefsi mâhiyetten ibâret olduğu için teayyün-i mahsûsla temâyüzleri lâzım gelirdi. Zîrâ temâyüz olmadıkça ikilik olamaz. Bu sûretle her ikisinin mâ bihi'l-iştirâk ve mâbihi't-temâyüzü muhtevî olarak terekküpleri lâzım gelir. Her birinin mâhiyet-i müşterekeden terekküpleri bâtıldır. Teaddüdü'l-vâcibde bâtıl vâcibü'l-vücûd vâhidi'l-kahhârdır.

Bir kavilde Hayâlî merhûm demiştir ki: "Hafî olmaya ki vücûbun tabîat-i neviyye olmasına mebnîdir. Yoksa aslâ teayyüne hâcet kalmadan bizâtihimâ temâyüz hâsıl olurdu. Şununla berâberki vücûbun nefis-i mâhiyyetten ibâret olması vücûbun sübûtî olmasına mebnîdir, mutlak değildir. Halbuki buna delil yoktur. Belki tahkîk olan vücûb sıfat i'tibâriyyedir, terkîb lâzım gelmez ve terkîbe de delil yoktur". intehâ.

Yekûlû el-fakîr sâhibü't-tahrîr Hayâlî merhûmun tahkîk-i ta'bîri tedkîkden ârîdir. Çünkü tedkîk olan hakikat ise vücûb emr-i i'tibârî olmayıp nefis vücûddan ibâret olduğunu evvelce müdellelen tahrîr eyledik. Vücûbun emr-i i'tibârî olmasına kâil olanların delili de redd olundu. Halbuki felâsifenin kavli ve nazariyyesi kendi mezhepleri üzerine mebnîdir¹⁵⁰.

Vücûbun sübûtî olmasına delil yoktur" demesi de müsellemler olmayıp semere-i ihtilâfda beyân ettiğimiz gibi vücûb inde'l-Mâturidiyye emr-i sübûtîdir. Inde'l-Eş'ariyye emr-i selbîdir. Çünkü ta'riflerinin hulâsası inde'l-Mâturidiyye bi-nefsihi mütehakkık ve sâbit inde'l-eş'ariyye ğayrin medhali müntefî olmak selb-i medhal-i ğayrdır. Ve sübûtu't-tehakkuk bi-nefsihiden ibâret olmuş olur. Kezâ bizzât temâyüz hâsıl olurdu" kavli de (lev) feraziyyeye münâsib değildir. Zîrâ mefrûz olan bizzât ayn-ı vâcibin teaddüdüdür. Mâ bihi't-temâyüz hâricün ani'z-zâttır ki vasf-ı i'tibârî fardıyledir, hakîki değildir. Binâen aleyh Vâcibin tabîat-i neviyye olmasına binâye emr-i farzî için hâcet mes etmez, feshem!

Ma'lûm ola ki felâsife ile hukemâ isbât-ı vâcipte Ehl-i Sünnet gibi hudûs-ı âlemle istidlâl etmediler. Zîrâ inde'l-felâsife âlem hâdis olmayıp kadîmdir dediler. Âleme illet olan vâcib ma'lûlden mufârik olmamakla âlemin de vâcib gibi kıdemi lâzımdır dedilerse Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd fâil-i muhtâr olup fâil-i muztar değildir. Ezelde murâd etmeyip ihtiyâr ve irâdesiyle halka iptidâ buyurdu. İmkân ilm-i ilâhîde ezeldir. Mümkün mahlûk ve hâdistir. İmkânın ezeli olmasına mümkün de ezeli olması lâzım gelmez" cevâbıyla felâsife mezhebinin butlânı izhâr olunmuştur. Bu meselede felâsifenin dört türlü delilide red olunmuştur.

¹⁵⁰Müellifin Dipnotu, Reddün lil-Fâdil el-Hayâlî

Birinci delilleri mevcûdât ezeli olmasa ma'lûlün illetten tehâlûfû lâzım gelir dedilerse Cenâb-ı Hakk fâil-i muhtâr, fâil-i muztar değildir cevâbıyla mukâbele red olunmuştur.

İkinci delilleri Vâcibü'l-vücûd mukbidu'l-âlemîndir. âlemîn vâcipten müstefîddir. Eğer âlemîne ezelde vücûdî ifâza etmese cûdî terk lâzımgelir, bu ise cevâd olan vâcibe lâıyk değildir" diyenleri de cevâb-ı evvel ile mukâbele ve red olunmuştur.

Üçüncü delilleri vücûddan her ma'dûm evvelâ mümkindir. Ma'dûmunu istihlâle ve inkilâb tarikiyledir. İmkân ise bi-nefsihi kâim olamaz. Zîrâ emr izâfîdir. Ma'dûmlada kâim olamaz. Mevcûdun ma'dûmla kıyâmı muhâldir. Mümkinine tealluku olmayan şeylede kâim olmaz. Tealluku olan şeylede munfasıl mütebâyın olduğu sûrette kâim olmaz. İttisâl-i tâmle muttasılıyla kâim olması sâbit ve teayyün ederek müstelzim-i sûret olmakla âlemin hâl-i ademinde vücûdu lâzımgelir. Bu ise hakîkate muhâliftir, kavillerinde de imkân emr-i i'tibârîdir, hâricte mahall-i mevcûd iktizâ etmez" cevâbıyla redd olunmuştur.

Dördüncü delilleri: Zaman vücûddan sonra ma'dûm olsa vücûd ba'dindeki ademi, adem-i kabliyye ile içtimâina mâni' olur. Bu ba'diyyet ise zamanla tahakkuk eder. Zaman ma'dûm farz olunduğu halde mevcûd olmak lâzım gelir. Kezâ zamandan ibâret olan hareket, kezâ mahal-i harekette aslâ müteaddim olmaz. Kavillerine de İmâm Gazâlî "Red-i felâsife" risâlesinde cevâbı zâhir demiştir.

Yekûlû el-fekîr sâhibü't-tahrîr: Zaman arazın tarikidir. Hareket arazın mikdândır, yâhud mikdârının müddetidir. Hareketten yâhud mahal-i hareketten ibâret olmamakla ne zaman için zamanın lüzûmu ne de hâl-i ademde mevcûd olması lâzımgelmez. Fetefekker.

Velhâsıl felâsife eşyâya kadîmdir diyerek ifrâd, sıfâtı teaddüd-i kudemâ lâzımdır diye tefrît ederek tağlît etmişlerdir. Bi-nefsihi müstekıl olmayıp zâtla kâim sıfâtın teaddüdünden teaddüdü kudemâ lâzım gelmediği gibi câiz olmayan teaddüdü kudemâ felâsife mezhebine göre lâzım gelirken mâhiyât-ı muhtelifeden ibâret olan

âlemin kudemine kâil olmakla berâber bâtil olan teaddüdü kudemâyı kâil olarak hatâ etmişlerdir.

Ehl-i Sünnetin en meşhûr delilleri esteîzü billâh لو كان فيهما آلهة إلا الله لفسدتا delîl-i celîliyle¹⁵¹ istidlâl ettikleri burhân-ı temânü' nazariyyesidir. Ma'nâyı âyet-i kerîme eğer Allah azîmüşşân'dan mâadâ semâvât ve arazında mutasarrıf âlihe-i mefrûzalar bulunaydı nizâm-ı meşhûd ve intizâm-ı hikmet-nümûzunda devâm etmez hakikat intizâm-ı ahkâmından çıkarak fesâda ma'rûz olurlardı. Mâdemki adem-i fesâd zâhir âlihe-i mefrûzanın adem-i imkânı mütehakkikdir.

Âlihe-i müteaddide farz olunup âlem cümlesinin birden kudretlerinin teallukuyle mevcûd olsa kudreteyn-i müstekılleynin makdûrı vâhide tealluku ki temânü' ta'bîr olunur, bir kudretin tealluku diğerrinin ala's-seviyye teallukuna mâni'dir. İttifakla takrîr ettiğimiz gibi ihtiyâcı müş'ir olmakla ihtiyâc ulûhiyyete mâni'dir. İrâdeteynin murâd-ı vâhide teallukuna tevârüd denilir ki ayn-ı lüzûma binâen ulûhiyyete münâfidir. Temânü' sûretinde âlem mevcûd değil mümkün bile olamazdı.

Nûniyye şerhinde¹⁵² Hayâlî Merhûm: Ve'l-ahsenü en yukâle ilâh.. diyerek ahseh ta'biriyle şu vecihle beyân etmiştir ki; eğer âlemde müessir iki sâni'olsa âlem her birine muhtâc ve her birinden müstâğni olmuş olurdu. Zîrâ iki sâni' müstekıl iki mebde'dir. Lâzım bâtil, melzûmda bâtildir. intehâ

Yekûlü el-fekîr sâhibi't-tahrîr: Hayâlî merhûmun ahsen ta'bîr ettiği vecih sathîdir.¹⁵³ Zîrâ âlemin ilâheynden birine ihtiyâcı âhare ihtiyâcına münâfidir. Zîrâ âherede muhtâc olsa evvelin ulûhiyyette ve kuvvet-i müessiresinin noksan olması lâzımgelirdi. Kezâ kudreteynin birinden istiğnâsı âharin kudretinden istiğnâsına münâfidir. Zîrâ imkân-ı vücûdda vâcibe muhtâc olup birinden müstâğni olduğu takdirde diğerrine ihtiyâcına imkânıyyeti dâi ve bâis olarak ihtiyâcı sâbit olur. fefhem!

¹⁵¹ el-Enbiyâ, 21/22

¹⁵² Molla Hayâlî Ahmed Efendi, (ö. 875), *Şerh-i Kasîde-i Nûniyye*, OM, c.1, s.291-2

¹⁵³ Müellifin Dipnotu, Reddün lil-Fâdıl el-Hayâlî

SUAL: Ayet-i kerîme cemî-i âlihenin nefyine mahsûs olup cemîden mâadânın nefyini müstelzim değildir.

CEVAP: Vâhidiyyete muğâyir olan âlihenin nefyi âliheden küllü vâhidin birer birer muğâyeretini zarûreten müstelzimdir. Kül, vâhidin ayrı ayrı nefyinden eblağdır.

Ve indelfekîr sâhibi't-tahrîr vech-i ahsen şudurki "lefesedetâ" ta'bir-i celilinden münfehim olan fesâdın adem-i tahakkukuyla âlihe-i mefrûdanın adem-i vücûdu ilâh-ı vâhid-i hakikînin sübûtudur. Lâkin fesâdın cihet-i vukûu şu vecihledir. âlihe-i müteaddideden biri şeyin icâdını murâd ve takdîr ettiği halde diğeri ya icâdla ya i'dâmle murâd eder. İcâdla murâd etmesi bâtıldır. Zîrâ mevcûdun icâda ihtiyâcı hâsıl tahsîl olmakla kudret-i mevcûdât tekrar icâdla taalluk etmeyip i'dâmle taalluku lâzımgelir. Bu takdîrce:

Birinin kudreti icâdla diğerrinin kudreti yalnız i'dâmle tealluk ederek her ikisi müessir olursa mümkün hem mevcûd hem ma'dûm olur, bu bir şey'in hem mevcûd hem ma'dûm olması ictimâ-ı nakîzeyndir, ğayr-i câizdir.

Birisinin murâdı ğâlib ve râcih olur diğeri mağlûb olarak noksanla ittisâfına mebnî sâkıttır. Binâen aleyh tayyi's-semâvât fesâddan add olunamaz. Zîrâ ilâh-ı vâhidin tayyi-i semâvâta kudretinin teallukuna muâriz adem-i tayy ile kudret-i müteallika olmamakla icâd i'dâmde âlihe-i vâhide kâdir kâhir, sâbit olması lâzım gelir.

SUAL: Biri icâda biri de ibkâya mutasarrıf olarak teaddüd-i ilâhe tehayyülüne ne dersin?

CEVAP: Nitekim bu suâlin emsâli mürûr etmiştir. Bu sûretle ya ittifâk veyâ taksîm-i a'mâl alâmet-i acz ve ihtiyâçtır ki mea hâze diğerrinin ibkâya veyâ icâda kudreti ya kâfidir, ya değildir. Kâfi olmadığı sûrette ulûhiyyete münâfi olan noksâniyyet sâbit olmuş olur. Takrîrât-ı sâbika ile akâid etrâfındaki irâdlar def olunduğu

halde bahs hulâsa olunmuş oldu. Ve lillâhi'l-hamd ezelen ebeden dâimen müstemirran kemâ yenbeği li-zâtihi'l-kerîm

VÂSİLÎN İNDİNDE VÜCÛD-I VÂCİB'İN VE MÜMKİNÂTIN HAKİKATİ BEYÂNINDADIR

İmdi ma'lûm-ı erbâb-ı besâir ve meşhûd-ı erbâb-ı serâirdir ki: Vâcibü'l-vücûdu edille-i yakîniyye ile ve berâhîn-i akliyye ve istitlâlâtı nazariyye ile ma'rifet hakikette delîli medlûle hicâb ederek ilm delîle tealluk etmekle ancak ilim bi'd-delîle münhasır olmuş olur. Ilm bilasâle delîle tealluk etmekle ma'lûm yalnız delildir. Medlûl ise ya mütevehhem veyâ mütehayyel olduğu gibi vâcibü'l-vücûd mefhûm-ı zihniyyesi mefhûm-ı zihniyye-i âharla aklen teakkulden sonra dâiresine maksûr kalır.

Halbuki hakikat vâcibü'l-vücûd müteakkel ve mütevehhem ve mütehayyel ve mütefekker olmaktan münezzehtir. Çünkü akıl ile teakkul teşbîh ve tenzihden hâlî kalmaz. Zîrâ bir şey'e müntehî olursa mahlûktur. Eğer ve akıl ve tasavvur bir şey'e müntehî olmazsa tenzîh ta'tıldır. Beyne't-tenzîh ve't-teşbîh edilerek vâcibü'l-vücûdun vücûdu nekâizden münezzehtir ve künhünü idrâkten ve aklın o idrâke teallukundan berî olan bir vücûdla mevcûd kayıdlarıyla hem ta'tilden hem teşbîhten hâlî olarak teakkulu mümkün ise de yine vücûd-ı aklî ile idrâkte kalır.

Bu sûrette dahi irtisâm fi'l-akl mahzûru bulunmakla hakikat-i vücûb-ı vâcib cümlesinden münezzehtir olmakla aklen idrâk-i hakikate sebîl olmamakla vehim hayâl fikir ise aslen tealluk etmemekle tefekkür fî zâtillâh esâsen hadîs-i şerîfle memnû' vehakikat-i zât-i vücûb erbâb-ı akl ve fikr vehim hayâl mesdûd olduğu cihetle aklın fevkindeki keşf, şühûd, ıyân, ayne'l-yakîn hakka'l-yakîn merâtib-i ma'neviyyesine mücâhedât-ı tâtîme-i kâmile ve mükâbedât-ı âimme-i şâmile ile 154 ^{ظلمات بعضها فوق بعض} den ibâret olan sıfât-ı nâkîsa-i şerriyye ile ihticâbdan halâs olup vâsıl-ı sırrı menzîl şühûd-i hâssî'l-havâss olan kibâr-ı evliyâ-i ehl-i yakîn:

اتقوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ

fehvasıyla¹⁵⁵ mazhar-ı nûr-ı zât olan kâmiller zât-ı vâcipten mefâz olan nûr-la nûr-i vücûdî hasbe'l-şühûd makâm-ı isneyniyyette mahv-ı lâ ile izâle-i sıfât-ı tenkât ve hicâbât edilerek makâm-ı isbât-ı vücûd-ı vâcib-i vâhidde illâ lillâh dâire-i vahdet-sarâ-yı ma'rifet-i yezdâne urûc وكل شيء هالك إلا وجهه remz-i hakîkiyle¹⁵⁶ perde-i zulumât-ı beşeriyyeyi iskât ve idrâkla urûc ve kenz-i "illâ vecheh" remzine sırr-ı bürâk-ı aşk-ı hakîkatle vülûc eylemiştir. ve serâb-ı akl-ı hayalden âb-ı zülâl-i cemâle ve delîl-i nikâb-ı hicâbla alîl olmaktan rehâ ile kenz-i lâ mekân-ı vahdete irtifâ' kılmıştır. Mahsûsât-ı tealluk-ı kuvâyı hıssiyyeye nesebiyle bedihî olduğu gibi hakîkat-i nûr-ı vücûd tealuk-ı basara-i nûr-i şühûda nisbetle bedihîdir.

Binâberîn kemâl-i zuhûr-ı âyâtla zuhûru bî-ğâyât olan vâcibü'l-vücûdun kemâl-i zuhûru, selb-i vücûd-ı mâsivâ derecesinde bedîdâr ve âşîkar iken şiddet-i zuhûruyla ihticâbı ehl-i hicâba hicâb, ehl-i şühûda her zerre bir bâb-ı şühûd mir'ât-ı vahdetnümûd olmakla evvelce tahrîr olunduğu gibi muhakkukîn-i evliyâ-ı kirâm ve müdekkikîn-i asfiyâ-yı fehâm isbât-ı vâcibin bedâhetine kâil olmuştur. Nitekim

كالشمس يمنعك اجتلاؤك وجهها
فاذا اکتست برقيق غيم امكنا

Mâhiyât-ı ma'dûme-i rakîka-i mümkinât merâtibinden merâtib-i zuhûruyla zâhir olan merâtib-i zuhûr-ı vâcibî ğayb-ı hüviyyet ve kenz-i ahadiyyetine mir'ât ve ğaym-ı rakîk ma'dûm ittihâz ederek refref-i mahv-ı vücûdla idrâk-i şühûda nâil olup hasebîl-îmkân tâlibîne ve idrâk-i hakîkat râğibînine ibâre mîzânının tehammülü nisbetinde ifâde buyurmuşlardır.

وليس لنا الا النقل لا قوالهم المتولد من نتائج شهود احوالهم قدس الله
تعالى اسرارهم وافاض علينا طوارهم وانوارهم

Ma'lûm olaki meslek-i celîl-i sahabe-i kirâmda:

¹⁵⁵ Aclûnî, 1/80

¹⁵⁶ el-Kasas, 28/88

" ما رأيت شيئاً الا ورأيت الله قبله " eseriyle delilden evvel medlûli şühûd yâhud: " ما رأيت شيئاً الا ورأيت الله معه " eseriyle kudretiyle makhûr vücûd-ı feyziyle zuhûrunu şühûd, yahud:

" ما رأيت شيئاً الا ورأيت الله بعده "

mirâtiyyet i'tibâriyle hüvezzâhir sırrını muâyene menkûl olup evvelki mertebe "ev ednâ" sırrına verâset, ikinci mertebe "kavseyn" mertebesine verâset üçüncüsü "fark meal-cem" makâmına verâset olmakla vârisin-i kirâm-ı hakîkî hasbe's-şühûd ve ahkâmıda şu vecihle beyân etmişlerdir ki ilme'l-yakîne vâris olmak için tahsîl-i ulûm-ı zâhire zarûrî olduğu gibi keşfelyakîne dahi fûnûn-ı bâtıniyyeyi tahsîle mütevakkıf olduğu beyânda İmâm-ı evliyâyı ehl-i tasavuf olan cenâb-ı Kuşeyrî kadesi sirrahu'n-nebî şu vecihle beyân ederler ki kâle (kaddesellâhu esrâruhu ve efâda aleynâ min berâiki envârihi):

İ'lem hakikat-i nahv, nahv kasddan ibârettir. Benî Adem makâsıdda muhtelif-i mesâdir, ve mevâridde müteferriktirler. Ba'zısının kemâl-i ihtimâmla maksûdı; lisânını takvîm ve tashîh etmekte ba'zısının maksûdı; kalb ve ruh ve cinânını tashîh eylemek en büyük emelidir. Evvelkine sâhib-i ibâre ikincisini sâhib-i işâre denilir.

Yekûlû el-fakîr sâhibi't-tahrîr: Hurûf-ı kalbiyyesini tashîh ve kelimât-ı kuvâ-yı bâtine ve zâhiresini ulviyyetle tanzîm ve teşrî' ve cûmel-i cem'iyyet-i külliyye ademiyyetini ma'nâ-yı hakikat-i Âdemiyyeye delâlete ve hidâyet-i hakîkate vesîle olmak için ahvâl-i lağv ve ihmâlden süfliyyet ve dalâleten tenkîh eylemektedir.

Kâle (kuddise sirruhu) bâb-ı aksâmu'l-keâm: Aksâm-ı keâm ehl-i ibâreye göre isim fiil harfdır. Ehl-i işârete göre usûl-i hakâika vûsûlün esbâbı üçdür: Ekvâl, ef'âl, ahvâldır. Akvâl amelin mukaddimesi olan ulûmdur. Hadîs-i şerîfde:

"Mukâtele-i nâsla emr olundum. Lâ ilâhi illallah tevhîdini kabûl edinceye kadar. Kabûl ettikleri takdirde canlarıyla mallarını kurtarmış olurlar. Ancak bir hakk sebebiyle kısâs ve tazmîn olur." meâli şerîfinin müeddâsı kısmı evvele işâret olup ikinci derece

a'mâl-ı sâlihaya mübâderet vâcib olur. Üçüncü derece mevâhib-i ilâhiyye olan ahvâl bi-tevfikullâhi Teâlâ hâsıl olur.

BABU'L-ESMÂ VE İŞTİKÂKUHE

İsim ehl-i ibâreye göre " سمو " den müştakdır. Yâhud " سه " den müştakdır. Ehl-i işârete göre Cenâb-ı Allah'ın (celle celâle) meşîyyet-i ilâhiyyesinde kulun hakkında seâdet veyâ şekâvetten biriyle tevsîm ve takdîr buyurmasıdır. Her kimi meşîyyet-i sâbikasıyla envâr-ı zât ve sıfâtına takrîb eylediyse ismi kadarı mahlûkât arasında a'lâ oldu.

Vaktâki mekteb-i ma'rifetullâh olan âlem-i hilkate mahlûkât vücûd oldukta Âdem (aleyhisselâm) levh-i vücûdu mutâlea ederek " و علم آدم الأسماء كلها " remziyle¹⁵⁷ fâiz-i metâlib ulûm-ı esmâiyye oldu, meleklerle tefevvuk eyledi.

A'zamı'l-küll hâtemü'r-rusul (sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz) ise ¹⁵⁸ اقرأ باسم ربك الذي خلق taltîfiyle mülattaf ve esrâr-ı Kur'âniyye ile mühezzeb ve mesûb olunca "yâ hayre halkıllâh" esmâ ve sıfatımızla kesb-i irfân ettiğin gibi nûr-ı ma'rifeti sübhâniyyemizin ikrâm-ı inâmiyle tekrîm tarîkiyle hitâb-ı sâni olarak ¹⁵⁹ اقرأ وربك الاكرم الذي nassıyla hakikat-i kerâmete ¹⁶⁰ قل الله ثم ذرهم في خوضهم يلعبون sırıyla vücûd-ı mâsivâ zâil olarak mertebe-i esmâ sıfâttan urûç ederek müsemmâya vâsıl dâire-i ğayb-ı vahdete dühülle mümtâz kevn-i mekân ve mir'ât-ı nûr-ı zât-ı subhân oldu.

Harf-i muammâ¹⁶¹ olan hakikat-i elifin hurûf-ı sâireye tenezzül amelinden i'râz edince hakikat-i elifdeki nokta-i ğaybın muammâsına kenz-i lâ mekânına tecerrüdle şühûda nâil oldu. İsim

¹⁵⁷ el-Bakara, 2/31

¹⁵⁸ el-Alak, 96/1

¹⁵⁹ el-Alak, 96/3-4

¹⁶⁰ el-En'âm, 6/91

¹⁶¹ ولا أعرض عن الفعل في الحرف المعما رأي المعني الذي لا سمي

Asl-ı risâlede ibâre bu vecihle olup tercememiz gibi fehm olunmak lâzımdır.

resimden ta'rîf-i tavsîfden müberrâ olan zât-ı baht vücûd-ı mutlak gaybu'l-ğaybda bi'l-istihlâk nâil-i idrâk oldu. fefhem!

Fasl-ı sâni

İsim sahîh, mu'tel olup sahîh; hurûf-ı illet tesmiye edilen elif vav yâdan sâlim olandır. Ehl-i işârete göre her kimin isti'dâd-ı ismiyye ve takdîrât-ı a'yân-ı asliyyesi elif-i ilbâs-ı teallukâttan vâv-ı vesvâs-ı nükeddirâttan yâ-i ye'si rahmetten sâlim-i sahîh olursa mâhiyyeti nâkâbiliyyetten sahîh , o kimse ye merâtib-i tevhîdin i'râb ve izhâr ve beyânı ba'de keşf ve ayân ilme'l-yakînden sonra hakkalyakîn mertebesi hakk ve lâıykı olur.

MEVÂNİ'-İ SARF BABI

Ehl-i ibâre indinde mevâni-i sarf dokuzdur ki cümlesi meşhûrdur. Ehl-i işârete göre:

Cem' : âlem-i rabbâniyyetin cem'i dünyâdan adem-i ihtiyâcı ve nâsın kendine teveccüh ve ictimâından adem-i ihtirâzı vücûhu nâsı kendinden hakka tahvîl-i tebdîl etmemsidir.

Vasıf: maksûd-ı aslîsi hayr-ı dâreynle mevsûf-ı ma'rûf teşhîr-i nefstir.

Te'nîs: Ahlâk-ı nefsâniyyei mükeddereyi mücâhedei nefsâniyye ile tad'if ve izâle etmemektir.

Ma'rife: Niem-i nâ-mütenâhîyi ilâhiyyenin zâhir bâtını hak-ı ma'rifetle bilip ifâ-yı şükrünü sa'yi belîğla ifâya çalışmaktan izhâr-ı imtinâdır.

Ucme: Niem-i ilâhiyi tezekkür tefekkür ederek ilmini ehlinden ketimdir.

Adl: Tarîk-i feyz-i rakîk-i müstekîme, sakîmden udûl etmemektir.

Terkîb: İlmini şâibe-i cehl ile karıştırmaktır.

Elif-nun: Enâniyyet ve azametten ihtirâz etmemesidir.

Vezn-i fiil: Efâlini a'mâlini müstahsen i'tikâd ederek kendi fi'liyle acep etmektir ki; her kimde ilel-i nefsâniyye hıceb-i zulmâniyye-i mezkûreden iki illet bulunursa kabûl-i hakka munsarîf olmayıp bâb-ı vüsûlden münharîf olur.

İ'râb-binâ bâbı: Vaktâki i'râbın medâr-ı harekât-ı selâse ve cezimle hâsıl olduyşa medâr-ı işâret şudurki himem-i kalbiyyesini:

اني وجهت وجهي للذي فطر السماوات والارض ¹⁶²

Allah (azîmüşşâna) teveccüh ve ref' etmektir ve ebdânı tâat-i ilâhî a'mâline nasb etmektir. Ve nüfûsu aslîlerini kûnh-i tevâzu'la mahv ve kesr ve hafz eylemektir. Ve mâsivallahdan tealluk-i kalbiyi kat' ve cezm eylemektir.

Mu'rab: Ashâb-ı telvînden müteğayyiri'l-ahvâl olandır.

Mebnî: Ashâb-ı temkînden hâl-i istikâmet dâiresinden teğayyür tebeddül etmeyendir.

MA'RİFE NEKRE FASLI

İlm-i ibârenin ma'rife nekresi olduğu gibi ilm-i işâretin de ma'rifesi nekresi vardır. "إن عبادي" ¹⁶³ âyet-i kerîmesiyle zâta muzâf kurb-ı nûr-ı zâtla pür-eltâf olanların tasarruf-ı şeytân-ı mâsivâdan berî tealluk-ı alâik-i hevâdan ârî olanlardan ba'zıları ma'rûf-ı ehl-i nasîb ve hissedâr-ı mîrâs-ı rûtbe-i takrîbdır. Ba'zıları da makâm-ı sıdk-ı sıddîkiyyetle ma'rûf, mâye-i pâk-ı ezeli sâhibleridir. İbâd-ı nefs ve hevâ garîk-i bahr-i zulmânî-i mâsivâ olanlar da me'lûf-ı münkerât-ı hirmânla bu'd-i hizlânda ekl ve nevmden mâadâ sulehâ-yı kavm-i evliyâdan bî-nasîb belki ehemmi iştiğâli olan münkerât gibi kendi de zümre-i kudsiyye-i sâbikîn ve mukarrabîn-i mülhid ve münkirdir.

Müptedâ faslı: Avâmil-i lafziyyeden tecerrüdüyle merfû' haberide müptedâya merbûtiyle merfû' olduğu gibi, ilm-i işârette mâsivallahdan mütecerid olan fekirde inde ma'nevî-yi ilâhîde

¹⁶² En'am, 6/79

¹⁶³ Hicr. 15/42

merfûu'l-kadr olup hükmü ezeli ve ebedî haberî dahi alâikten inkitâi ve hakâikle ittisâf ve teallukı sâbit olmakla merfûu'l-kadr ve makbûl-i izzet ve kâbil-i ifâde ve istifâde-i ilhâm-ı hakîkattir.

Efâl faslı: Efâl mâzî, hâl, müstakbel olduğu gibi ilm-i işârette dahi ahvâl-i kudsiyye-i evliyâ ve tecelliyât-ı ulviyye-i asfiyâ dahi üç hâlde me'lûf ve kemâlle mevsûflardır. Bir kısmı sâbika-i inâyet-i ezeliyyeyi tefekkür bir kısımda hâtime-i makedderât-ı ğaybiyyeyi tedebbür bir kısmı dahi müstakbelden sarf-ı nazar bulunduğu vakit ve hâlin vufk-ı rızâ istimrâr ve karârına sa'yi belîğ ve ihtimâm-ı tâmla ıslâh-ı hâl-i dâimede kâimdirler.

(Fi'li hâl): Nâsıb câzimden hâli oldukça merfû' olduğu gibi ilm-i işârette dahi ıslâh-ı hâl ile meşğûl olan abdde nâsıb abdin fi'lini ru'yetidir. Câzim: istikâmet ve sülûk râh-ı seâdetde kışret ve kesâlet ve inkitâi olup bu iki muzûrdan sâlim olan abdin rabbün ğafûr nezdinde merfû' ve mebrûr olmaktadır. Esteîzü billâh remzine 164 imâdır. والیه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه

Fâil ve mefûl faslı: Fâil merfû', mefûl mensûbdur. Vaktâki ârif, vâsıl-ı tevhîd ef'âlde, şirk-i fi'lîden halâs oldukta " لا فاعل الا الله " sınıını müşâhede ederek kadri âlî ve rafî' ve zikri bâlâ ve berî' olarak Celâl-i azamet-i kibriyâya, kemâl-i tezellül ile hudû' ve tevâzu' ederek, kemâlât-ı ilâhiyyeye karşı kendini her zerre makhûr ve müteessir ve munfasıl ve müzmahlil, görerek ibâdet-i hâlisaya iğtisâb, ve kurb-ı vâhib-i vehhâba nâil olur. Nitekim 165 فاذا فرغت فانصب والي ربك فارغب buyurulmuştur.

Hâl Bahsi: Fâil veyâ mefûlün hey'etlerine vasıftır. Şartı, nekre olmaktır ve mensûb olmaktır. İmdi ârif-i billâh sâhib-i hâl ve makâm sûret-i dâimede kalben ve kâliben müteveccihün ilallah el-fâilü'l-hakîkî, olduğu gibi istitâr-ı nefis ve setr-i ahvâl-i kudsiyyeye medâr olmak üzere dâimâ tenekkür ve adem-i ma'rûfiyyete müctehiddir.

Meallâh olan hâli müstekîm olduğu halde perde-i izhâr-ı

164 Fâtur, 35/10

165 İnşirah, 94/7-8

huzûrla a'yûni nâsdan mestûr muhtecibdirler. Esteîzü billâh:
 يحسبهم الجاعل أغنياء من التعنف ¹⁶⁶ remz-i celîli ile mazhar-ı telattuf
 olan evliyâyı kirâmdır.

Temyîz faslı: Mübhem olanı tefsîr mefhûm olmayan ma'nâyı tebyîndir. Ricâlüllâh ilm-i hakîkatle hakkı bâtıldan temyîz ettiler. Sülûk-ı sahîh ile onlara hâlî ve âtıl, abes, mâ lâ tahtehü ¹⁶⁷ tebeyyün eyledi. Temyîz ancak kelâm-ı tâmdan sonra bulunduğu gibi kavm-i ricâl-i ilâhî fıkıh ve ma'rifette evvelâ tekemmül ettiler. Ba'dehû inzivâ ile nâsdan i'tizâl eylediler. ilm-i hakîkatte rûsûh ve ihkâmla temyîz eylediler.

Vaktâki şühûd-ı hakîkatte hakka'l-yekîn merâtibi onlar için temyîz edince Cenâb-ı kibriyâ (celle alâ) onları islâh-ı ibâd hizmetine nasb eyledi. Beyne'l-ibâd onları istifâ ile temyîz ederek muhabbet-i zâtiyyesine muhlisîn kıldı. Esteîzü billâh:
 ليميز الله الخبيث من الطيب ¹⁶⁸ fehvâyı celîli delîli cemîldir.

Bedel bâbı: Bedel dört kısımdır; bedelül-küll minel-küll âriflerin bedelidir ki enfüsü âfâkın küllisinden teharrur ihtiyâr ederek "lehül-mülk vel-melekût" olan Bârî Teâlâyâ terk etmeleriyle küllî merâtib-i zâtiye sıfâtiyye efâliyye esmâiyye tecelliyâtıyla ta'vîz olanlarıyla " وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة " ¹⁶⁹ va'diyle fevz-i azîme nâil oldular.

ŞİİR

قلوب العارفين لها عيون تري مالا يراه الناظرون
 واجنحة تطير بغير ريش الي ملكوت رب العالمينا

Bedel-i ba'd mine'l-kül; âbidînin bedelidir. Meâsiyi tâate,
 فالتك بيد الله سيئاتهم حسنات ¹⁷⁰ misdâk-ı lezzâtı mücâhedâta

¹⁶⁶ el-Bakara, 2/273

¹⁶⁷ Okunamadı.

¹⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/179

¹⁶⁹ el-Kıyâme, 75/22

¹⁷⁰ el-Furkan, 25/70

cemîlî ile tebdîl eylediler.

Bedel-i iştîmâl; ashâbı ise amelleri havf ile ricâyı müştemil olmakla me'mûlleri i'tâ ve mahzûrlerinden rehâ ve necât buldular.

ألا إن أولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون¹⁷¹ imzâsıyla mazhar-ı rızâ oldular.

Bedel-i ğalat: Metrûd-ı bâb-ı rahmet ve merdûd-ı esbâb-ı seâdet olanlardır ki kurb-i rahmânîden olan nasiblerini huzûz-ı âcile ile bey' ve tebdîl ile hallerini hüsrâna tahvîl ettiler. بئس للظالمين بدلا¹⁷² tehdîdiyle istihkâkı kesb etiler.

Na't: Na't menûte vasf mevsûfe tâbî'dir. Kezâlik abdin amelleri kendinden ayrılmaz, ğayr-i mufârik hayr ve şerride kendine tâbî' ve lâhıktır. Hurûf-ı atf muahharî mukaddeme tâbî' kıldığı gibi ehl-i hakikat vâsıl-ı ma'rifet erbâb-ı işâret isticlâb-ı atf ve rahmet-i ilâhî için ve intisâb-ı lûtf ve inâyet esbâbına hızb ve ehl-i kurb-ı sübhânî neyl-i iltihâk için tevessül eylemişlerdir.

Te'kîd: Tahkîk-i takrîrden ibâret olup ricâl-i ilâhî îmânlarını tasdikle meallâh olan akd ve ahidlerini tahkîk ile te'kîd ettikten sonra mülâzime-i tarîk-i vüslatte teşmîr-i sâk ve ifâyı ahd müş tâk eylediler.

Hurûf-ı cerr: İsimleri hafd eder. Ehl-i işâret olan ârifler bildiler ki cümle eşyâ haktan sâdır ve Hak'la kâim ve Hakk'a râci'dir. Kendilerini azamet-i kibriyâya karşı hafd ve vaz' ve tevâzu'la makâm-ı tezellüle dâhil kılarak Cenâb-ı izzet-i bârikâha izâfetle kesb-i izzet ve kurbete nâil oldular. Cenâb-ı kerîm settâr, rahîm, ğaffâr, işbu evsâf-ı güzîde ashâbını da makâm-ı kurb ve istifâsıyla mümtâz-ı ibâd ve zümre-i hizbullâh olan ehl-i seâdet-i kübrâya ilhakla serfirâz buyurdu. Bu zümreye ilhâkımızı Cenâb-ı vâhibi'l-atâyâ'dan tazarru' eyler dua ve ilticâ kılarız. intehâ.¹⁷³

Yekûlü el-fekîr sâhibi't-tahrîr: Ulûm-i zâhire ibâresinin ulûm-ı

¹⁷¹ Yunus, 10/62

¹⁷² el-Kehf, 18/50

¹⁷³ Kuşeyrî, en-Nahvu'l-Müevvel, Süleymaniye ktp. Bağdatlı vehbî Efendi ktt., 2044/1

bâtine işâretiyle tahakkuk edilerek zümre-i râsihîn-i ilâhiyyeden olan kümmel-i evliyâ ve ecille-i asfiyâ meslek-i kudsilere muntic-i saâdet-i kübrâ şühûd-ı vahdet-i uzmâ ayn-ı a'yânda isim, resim, hakîkatî mahv ve ifnâ sırât-ı müstekîmdir ki evvelâ ibârenin hatâsını tashîhe medâr olan ulûmı tahsîl ba'dehû onun neticesi olan ulûm-ı dîniyye ki fıkıh usûlû, akâidini tekmîl, ba'dehû anın neticesi olan amel-i tâm ve içtihad-ı müstedâm-ı bî-riyâyâ ihtimâm, ba'dehu anın neticesi olan tehzîb-i ahlâka nâiliyyetle ahvâl-i ulviyye-i rûhânîyye iktisâb ve onun neticesi olan müşâhede ve muâyene ferdâniyyet ve merâtib-i ehadiyyetle mihrâb-ı nûr-ı şühûdda kâim ifnâyı vücûdda dâim olmaktır ki netâyic-i mezkûrenin makeddemâtındaki muzûr ve fûtûr sebebiyle semere-i merğûbe ve ğâye-i matlûbeden mahrûm olan ve ikâmına mahkûm olan akl ve fikr mesleki iştiğâl-i mâsivâyâ mülhaktır. Binâberîn hakkalyekîn ma'rifeti vücûda hakkalyekîn mertebesine vâsıl olan kâmilîn ve râsihîn idrâk ederek mâadâları:

174 يعلمون ظاهرا من الحياة الدنيا وهم عن الآخرة هم الغافلون

tehdîdinde dâhil ulûm-i ilâhiyye-i uhrevîyi keşfiyi şühûdîden bibehre âtil kalırlar: "نعوذ بالله من علم لا ينفع" 175 hadîs-i şerîfiyle tahzîr buyurulmuştur.

İmdi bu mukaddime ma'lûmun olduktan sonra sadr-ı asliye gelelim. Ehl-i tahkîk şühûd indinde vâcibü'l-vücûdu ma'rifet ; avâm, havâs, ehassu havâs muhtas olan sunûf-ı idrâkâttan muhtas olan zümre-i mukarrabîn-i billâh ve müstehlekîn-i billâh olanların Hakk'ın tecellî-i feyz-i ilm-i zarûriyyeyle şühûd-ı tâm tahsîl edilen mertebe-i akdesiyyetle ilm ve idrâktir ki

ما عرف الله إلا الله و عرفت الحق بالحق

sırrının ashâbına mahsûs olup لا موجود إلا الله 176 mantûk-ı celîlin hakîkate mertebesinde "كل شيء هالك إلا وجهه" vüsûlle müyesser olur. Bu makâma nâil olmayanlar tavr-ı akıldan hâriç olan hakîkat-i idrâk ve semere-i şühûd-i yakîniyi red ve inkâr

174 el-Kehf, 18/22

175 Müslim, Zîkr, 73; Dârimî, Vitr, 32; Tirmizî, Deavât, 68; Nesâî, İstiâze, 13, İbn Mace, Mukaddime, 23

176 el-Kasas, 28/88

ve tekfîr ve tadrîl ve ilhâd ve zendekaya nisbet ederek hatâyı azîme düşmüşler, savâbı hatâ, hakkı bâtil telakkî etmişlerdir.

Hakîm Tirmîzinin rivâyet ettiği:

إن من العلم كهيئة المكنون لا يعلمه الا العلماء بالله فإذا نطقوا به لم ينكروه الا اهل الغرة

hadîs-i şerîfine¹⁷⁷ mâsadak olmuşlardır. İmdi vâcibül vücûd meselesinde ittihâdiyye mezhebi vardır ki vâcible mümkün ayniyyetine ve ittihâdına kâil olduklarından kadîm hâdisle bilbedâhe müttehid olmadığı gibi mahlûk ile hâlik müttehid olmak butlânına binâen mezhepleri bâtil sûfiyye-i muhakkıkîn-i kirâmın red ve cerh ettikleri gibi firak-i dâleden ma'dûdlardır.

Bir de hulûliyye mezheb-i bâtili vardır ki vâcibi'l-vücûdun mümkünil-vücûdda hulûlüne kâil olup cenâb-ı Hakkı hâdisâtla muttasıf mahal-i havâdis kıldıklarından (teâlâ Allâhu anhu uluvven kebîrâ) bu mezheb dahi firak-i dâleden ma'dûd ve sûfiyye-i kirâmın red ve cerh ettikleri mezheb-i bâtilidir.

Bir de vücûdiyye mezheb-i bâtili olup mümkünât min haysü'l-kûl ayn-ı hakk ve min haysü'l-cüz'ıyyât mümkünâttan ibâret zeyğ-ı bâtiluna zâhib olmuşlardır. Bu dahi sûfiyye-i kirâm hazerâtının red ettikleri ve firak-i dâleden add ettikleri mezheb ve zâhiri'l-butlândır. Ecille-i sûfiyye-i kirâmın (kuddisellâhu esrâruhum) mezhepleri hakîkatî'l-eşyâ sâbitine kadiyye-i müdlilesi üzre mâhiyât-ı muhtelifeden ibâret olan eşyâ eşyâdır. Vücûdı ayn-ı zzât olan Hak haktır, hulûl, ittihâd yoktur. Eşyâyı halkden evvel ve halkden sonra vücûd-ı Hak kemâ kândır.

Lâkin ulemâ-i müstedillîn ile sûfiyye-i kirâmın asl-ı meselede ittifâklarıyla berâber hakîkat-i meselede farkları şu vecihledir ki ulemâ-i müstedillîn mâhiyât-ı muhtelif-e-i eşyâya nazar-ı havâsla idrâk ve mülâhaza ettiklerinde vücûd-ı müstekıl ile mevcûd ve kâim görünen eşyâya vâcible mahlûk müstekıl bir vücûd ve göründüğü gibi müstekıl-i sıfat ve müstekıl-i efâl ile kâim olmasına hükmetmişlerdir.

¹⁷⁷ Kelebâzi, *et-Tearuf*, s.59, Mısır, 1325

Ulemâ-i sūfiyye-yi kirâm hazerâtı ise nazar-ı hakka'l-yekîn ve keşf-i zevka'l-yekîn ile o vücûdun ya'nî mâhiyât-ı muhtelif-e eşyânın bi-nefsihi ma'dûm olup li-zâtîhi olan mâhiyât-ı muhtelifeye ifâza olunan vücûd bil-asâle vâcibde görerek, vâcibde vücûdu hakikat, mümkinde ise vücûd-ı müsteâr olduğu müşâhede tarîkiyle idrâk ederek vücûd-ı hakîkîyi mümkinden selb ile vâcibe isbât lâ mevcûde illâ hu azamet-i kibriyâsını idrâk

وكان الله ولم يكن معه شيء وهو الآن كما كان

178

olduğu gibi vücûd-ı müsteârla mevcûd görünen mümkinâtın mâhiyât-ı muhtelifesini adem-i aslî ile müşâhede ederek el-ân kemâ kân olan hakikat-i vücûba nisbetle " لم يكن معه شيء " ma'dûmiyyetine mümkinât-ı mer'iyeyi ircâ' etmişlerdir.

Mümkinât-ı mer'iyenin sıfatları da vücûdlarına tebean sıfât-ı müsteâr ve efâllerinde dahi adem-i istiklâllerini müşâhede tarîkiyle lâ-mevcûde, lâ-mevsûfe, lâ-fâile illallah hakikat-i tevhîdine cem'u'l-cem' ve rûhânî-yi kudsî-yi imdâd-ı Muhammediyi ve irşâd-ı Mustafevî (aleyhissalâtü es-sermedi) ile urûc, şirk-i vücûd ve sıfât ve efâlden hurûc eylemişlerdir.

Mümkinâtın müstekillen mevcûd gibi görünen vücûd-ı hâricî ve sıfât ve efâl-i ârizîleri vücûd-ı vâcipten her lahza ifâza olunan kabz-ı vücûd ve sıfât ve efâlle mevcûd mevsûf ve fâil olmalarıyla ulemâ-yı istidlâl dahi mümkinde vücûd, mâhiyyetinin vasfıdır diye ittifâk eylemişlerdir. Eğer mümkün vâcipten ifâza olunan feyzden bir lahza munkati' olsa mâhiyetinde adem asıl olmakla aslına rücû' eder. Vâcibe bilâ ihtiyâç vücûdu bir lahza devâm etmez. Eğer vâcibe bilâ ihtiyâç bir lahza devâm etse vâcipten başka vücûdda müstekil bulunmadığından bu devâm muhâldir. Devam etmesini farz etsek teaddüd-i vâcibe kâil olmuş oluruz. O da muhâldir.

Ma'lûm ola ki idrâk-i ukûlün müntehâsı ilme'l-yakîn mertebesidir.

قل هذه سبيلي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ

fehvâyı celîli¹⁷⁹ üzre basîre-i kalbiyyenin müntehâsı ayne'l-yakîn mertebesidir.

فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ

beyyine-i celîlesi¹⁸⁰ üzre sırrın nihâyât-ı keşf vefevk ve idrâkı hakkal-yakîn mertebesidir. Biri âsâr biri efâl biri sıfât mertebesinde idrâktir. Biri mülk biri melekût biri ceberût mertebeleriyle tahsîl-i idrâktir. Meselâ nûr bilasâle güneşte mevcûddur.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا

âyet-i kerîmesinde¹⁸¹ ziyâ ta'bîr-i şerîfi asâleten nûruna işâret denilmiştir. Güneşin işrâk den ziyâsının münakis olduğu pencerelerden dâhildeki işrâkını gören bir kimsenin dâhil-i dârda müstekillen bir ziyânın vücûdunu kûh ve pencere şeklinde mürabba' mutavvel müdevver müselles vesâir şekillerde gördüğü halde güneşi gördüm diye haber vermesi ilme'l-yakîndir. Pencere haricine çıkıp hevada temevvüc eden işrakâtı şekilden mücerred olarak temaşa ettiği halde güneşin nurunu görüp idraki ayne'l-yakîndir. Güneşle kendi arasındaki hâili izale ederek işrâk-ı daimesiyle kâim olan kimsenin idraki hakka'l-yakîndir ki güneşin inbisatı nuriyle meratib-i işrafiyyesine in'ikası ve nûrunun in'ikâsıyla meratib-i işrakıyyesinden aslına rücu' ederek aslında derc olması güneşe nisbetle hal-i vahidden ibaret olup tebeddül teğayyür ziyade noksan ve tulu' ğurub nisbetleri kûh-i pencere dahilinden idrakedene göre sa.it güneşe irtibattan müfarakat etmeyene göre ğayr-i sabit olduğu gibi:

عِنْدَ رَبِّكَ لَا صَبَاحَ وَلَا مُمْسِرَ

üzre ilme'l-yakîn ashabı "hakikatü-l eşyâi sabitetün" dedikleri halde hakka-lyakîn fâizûnu hakikat-i eşyâyı vücûd-ı vâcibe nazaran " العَارِضُ كَالْمَعْدُومِ " misdâkı üzre vücûd-ı âriz ile mevcûd-ı

¹⁷⁹ Yusuf, 12/108

¹⁸⁰ Kâf, 50/22

¹⁸¹ Yunus, 10/5

182 واشترقت الأرض بنور ربها müstekıl gibi görünen hakikat-i eşyâyı remziyle işrâk-ı nûr-ı vücûdda mahv ve müstehlek ve ma'dûm gördükleri gibi ve şüûn-ı zâtiyyeden a'yân-ı sâbite-i ilmiyyeye ondan hakâik-i sıfât-ı zâtiyyeye ondan mertebe-i rubûbiyyete sıfâtı olan niseb-i sıfât-ı fi'liyyeye ondan suver-i esmâ ve ilâhiyyeye ondan zıll-i suver-i esmâiyyeye münakis ve münbasit olan feyz-i vücûdı hakikiyi idrâk edip vücûd-ı vâcip vâhidin cemî-i merâtib-i işrâkiyyeye nisbeten samadiyyetini vech-i hakikatlerindeki dide-i keşf ve şühûddaki 183 ما ظاغ البصر وما طفي irşâdıyla tuğyân-ı ru'yeti isneyniyyetin perde ve hicâblarıyla ihticâptan kurtulmuşlardır.

Suâl: Zuhûr-ı nûr-ı samediyeti'l-vücûdda merâtib-i işrâkiyyenin mahv-ı hakikî takrîrinde vücûdiyye mezheb-i bâtlı gibi mahzûr yokmudur.

Cevâp: Vücûdiyye mezheb-i bâtlı mevcûdât-ı mütekessire ve mütebâyinetü'l-mâhiyâtı hakkın ayn-ı vücûdundan ibâret kılınırlardırki eşyânın kıdemi ve Hakkın hudûs ve tekabbülü ve teaddüd ve tekessürü gibi fesâdât-ı bâtile dalâlât-ı âtile-i merdûde lâzım gelir. Bâtlı müstelzim olanda bâtlı olmakla mezhepleri bâtlıdır. Halbûki takrîr-i sâbıkada ve tahkiki't-tâbıkta ise eşyâ-yı mütekessire-i mütebâyini'l-mâhiye verâi kûhde muhtecb ehl-i hicâba nisbetle vücûd-ı müstekıl ile var ise de hakka'l-yakîn erbâb-ı hârikî'l-hicâb olanlara göre mâhiyât-ı muhtelif-i meriyye nûr-ı vücûd-ı samadiyyet-i vâhidede mahv ve ifnâ ve nûr-ı vücûd-ı vâhidi isbâttır, mahzûr yoktur. Hâsıl, akvâl-i vücûdiyye mevcûdât-ı zâileyi isbât hakkı nefydir. El-ıyâzü billâh Hâsıl-ı akvâl-i hakâik meâl-i ârifîn 184 وهو القاهر فوق عباده ve كل شيء؛ هالك الا وجهه 185 sırrıyla eşyâyı ademe ircâ' vücûd-ı vâhid vâcib-i semadâniyyeyi isbâttır. Nitekim vâsılı sırrı menzîl-i şühûd İbrâhim Halvetî Müntesevî kuddise sirruh risâle-i "hüsün"de meslek-i sûfiyyeyi vâsılın ve muhakkıkîn üzere merâtib-i vahdeti, şu tarz selâset-i müeddâ ile ifâde buyurmuşlardır.

182 ez-Zümer, 69

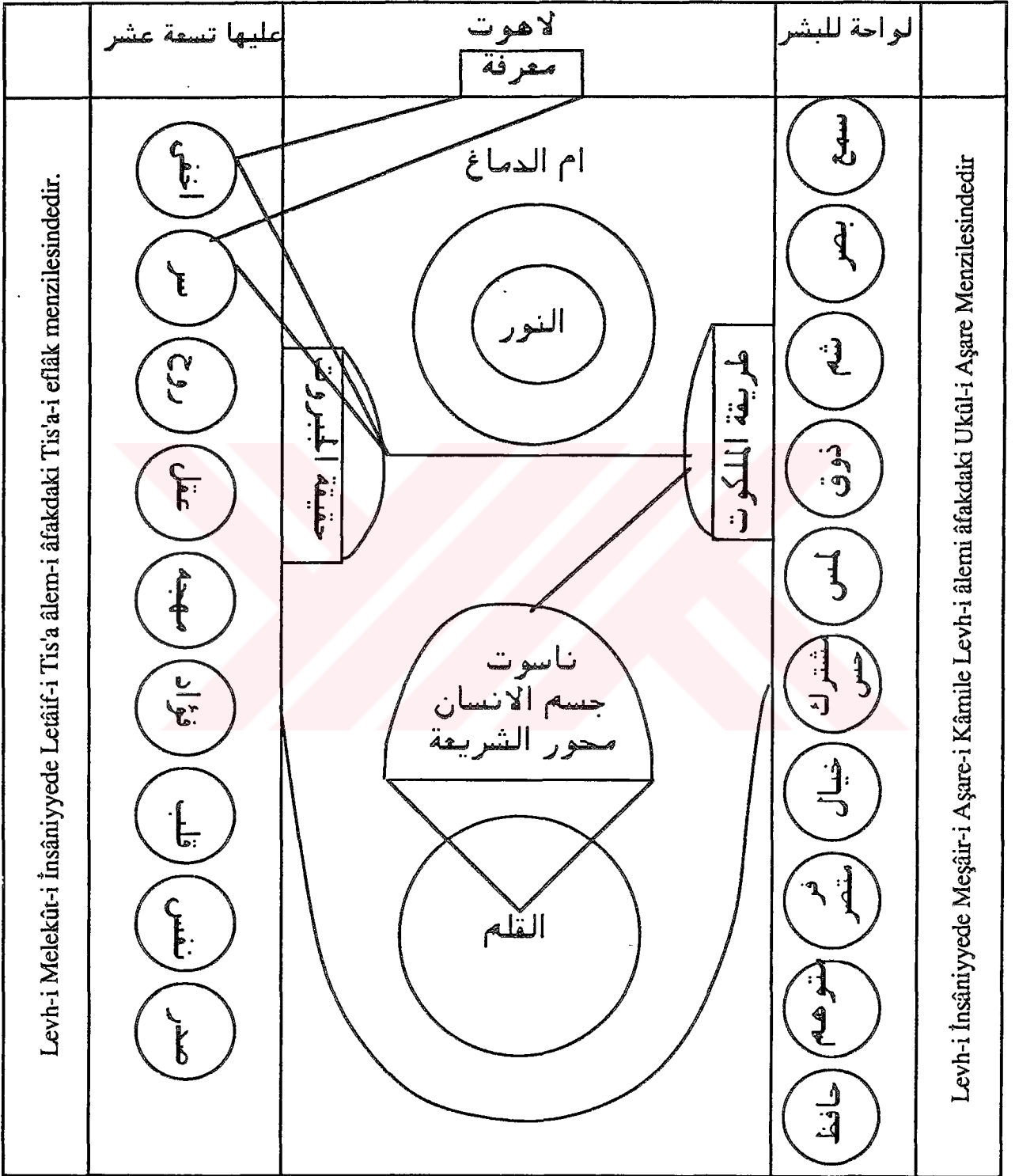
183 en-Necm, 53/17

184 el-En'am, 6/61

185 el-Kasas, 28/88

LEHÜ KUDDİSE SİRRUH

Ey hakikat-i vahdete yol isteyen
 Cüz'ünü terk eyleyüp kûl isteyen
 Vahdet üç kısım üzredir inde's-şüyûh
 Vahdete gel vahdet içre bul rûsûh
 Kısım-ı evvel vahdet-i cismânîdir
 Kısım-ı sâni vahdet-i rûhânîdir
 Sâlisine vahdet-i zât dediler
 Bundadır vahdet-i hakikat dediler
 Vahdet-i cismânî evveldir tâlibâ
 Gözüne eşyâ görüne hep fenâ
 Vahdet-i rûhânî kalbû aklı rûh
 Mahv ola mutlak ola feth-i fütûh
 Vahdet-i zât cisim ve cânın katresin
 Lî meallâhi bahrine ğark edesin
 Vahdet oldurur ilme'l-yakîn
 Vahdet-i sâni'dir ilme'l-yakîn
 Vahdet-i sâlibde bu ilm-i iyân
 Mahv oluptur Hakkda bu remz-i beyân
 Anınçün dediler hakkalyakîn
 Ğark olur bu bahr içinde âlemîn

SONUÇ

Böylece Abdurrahman Sami'nin "Fâtiha Sûresi Tefsiri" üzerindeki ilk akademik çalışmayı tamamlamış bulunuyoruz. İlk olması hasebiyle kusursuz olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bu incelememiz sonunda şu neticeye vardık ki "işâri tefsir" üzerine yapılan inceleme ve araştırmalar son derece azdır. Halbuki bu saha sahili olmayan bir umman gibidir. Böylesine geniş bir saha için ayrılan inceleme ve tez çalışmalarının kemmiyet ve keyfiyet olarak arttırılması gerekmektedir.

Abdurrahman Sami iyi bir medrese tahsili aldıktan sonra tasavvuf yoluna intisab eden değerli bir âlim ve sufidir. Postnişinlik görevi onu ilmi eserler ve araştırmalar vermekten alıkoyamamıştır. Kendisi hem tasavvufî hem de ilmi eserler vermesi açısından çift kanatlı bir alimdir. Abdurrahman Sami postnişinlikten aldığı maaşı harcamayıp, misk ve koku imal ederek geçinmiştir ki tekke erbâbının kendi el emeği ile geçindiği göstermesi açısından önemlidir.

Fâtiha Sûresi Tefsiri dil olarak oldukça ağırdır. Bu hem sahadan hem de müellifden kaynaklanmaktadır. Öyle görünmektedir ki osmanlıca ile günümüz türkçesi büyük bir hızla birbirinden kopmaktadır. Arapça olsun veya başka bir lisanda olsun anlaşılmayan bir ibareyi açıklayacak şahıslar kolayca bulunmasına rağmen, osmanlıca için bu söz konusu değildir. Bu da osmanlıca eserler üzerinde tez çalışmalarının gerekliliğini göstermektedir.

Abdurrahman Sami'nin "Fâtiha Sûresi Tefsiri" işâri üslub ile çok yakın bir tarihte kaleme alınmış olması hasebi ile önemli bir son devir işari tefsir örneğidir. Cifr ilmini sıkça kullanması günümüzde unutulmaya yüz tutmuş bu tür ilimleri canlandırması açısından önemlidir.

Abdurrahman Sami'nin diğer eserlerini de bularak ilim âlemine sunmak, eldeki Osmanlıca eserlerini de latin harflerine çevirmek bunndan sonraki araştırmacıların yapabileceği işlerdendir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdûlbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemû'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1982
- Aclûnî, İsmail Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut, 1988
- Ali Efendi, *Tefsîru Fâtihatî'l-Kitâb*, İstanbul Ü. Kütüphanesi/Türkçe-9321/1.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve Seb't'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, ts. 1-XV
- el-Ankaravî, Rusûhî İsmâil b. Ahmed, *Fûtûhât-ı Ayniyye* (Tefsîru Sûre-i Fâtîha, Nuruosmâniye-333/1
- Ârifî Ahmed Paşa er-Rûmî, *Tefsîru'l-Fâtîha*, Süleymaniye/M. Hafid ef. 9/1.
- Asım, *Kâmus*, İstanbul, Bahriyye Matbaası, 1304
- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara, 1974
- Atpazârî, Şeyh Osman Efendi eş-Şumnuvî, *Mir'âtü'l-Esrârî'l-İrfân*, Rağıp Paşa 120/162,
- Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, Mısır, 1955
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara, 1960
- Böwering, *Mystical Vision*, Newyork, 1980
- Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul, 1314
- Bursevi İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul, 1389
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988
- el-Cilî, Kutbuddîn Abdülkerim b. İbrahim b. Abdülkerim , *el-Kehfû'r-Rakîm fî Şerh-i Bismillâhirrahmânirrahîm*, İstanbul, ktp., Halef Ef. 205/2, Şehid Ali Paşa, 1404/2
- Corbin, H., *Enİslam iranien*, Paris. 1971-72
- _____ *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964

Ebu'l-Bekâ, *Külliyyât*, Süleymaniye ktp. Ayasofya-4733,
Ebû Bekir el-Hüseynî el-Hâlidî, *Sûre-i Fâtihatî'l-Kitâb*, Sülemaniye
Esad Efendi-89/1

el-İsfehânî, Rağîb , *Müfredât*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986

Eraydın, Selçuk , *Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul, 1990

Eren, Sıddîk Nâci, *Evrâd-ı saâdet-i Ebediyye*, Balıkesir, 1987

_____ *Yüce Veliler ve Anadolu Evliyaları*, İstanbul, 1990

Eroğlu, Muhammed, *Âlûsî, DîA*, c.11, İstanbul, 1989

Ertuğrul, İ. Fennî, *Maddiyyun Mezhebinin İzmihlâli*, İstanbul, 1991

el-Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Ahmed, *İhyâu Ulûmî'd-Dîn*,
İstanbul, 1985

Habil, Abdurrahman, *Islamic Spirituality, Traditional Esoteric
Commentaries* (editör Seyyid Hüseyin Nasr), Londra 1985

Hâcî Halife, Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütûp ve'l-
Fünûn*, Tahran, 1387/1967

Hayreddin Karaman-Bekir Topaloğlu, *Arapça Dilbilgisi*, İstanbul, 1987

Herevî, Abdullah, *Kitab-ı menâzili's-sâirîn*, Paris,

Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (trc. S. Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul,
1982

İbn Arabî, *Fütühât*, Dâru's-Sadr, ts, Beyrut

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddin, *Şerh-i Katru'n-
Nedâ ve bellû's-Sadâ*, İstanbul ts;

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1374;

İbn-i Serrac et-Tûsî, *Lum'a*, Mısır, 1960

İbnHaldun, *Şifau's Sail li Tehzibi'l-Mesâil*, Dergah Yayınları, İstanbul,
1984, (trc. Süleyman Uludağ)

_____ *Mukaddime*, Mısır, 1322

el-İsfehânî, Rağîb , *Müfredât*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986

Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Tefsîru Sûreti'l-
Fâtihatî'l-Kitâb*, Millet/Feyzullah ef.-2141/2,

İsmail Dersiânzâde, *Te'viletü'l-Fâtiha*, Bayezid-Devlet/Umumi-320
İsmâil Hakkı Bursevî , *Tefsîr-i Fâtiha*, Süleymaniye/Hacı Mahmud
J. Peder Sen, İbnDüreyd, İ. A., c.V,

Kara Çelebi, Muhammed Güzel Hisârî, *Tefsîru sûreti'l-Fâtiha*,
Süleymaniye/Denizli-34/1,

Kâsım Kufralı, *Gazzâli*, İA, c.IV

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, I-XV, Dimeşk, 1957

Keklik, Nihat; *el-Fütühâtel-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı, 1990

Ankara

Kelebâzi, *et-Tearruf*, Mısır, 1325

Kindi, *Fî'l-Felsefeti'l-ûlâ*, s. 161-162, nşr. Ebû Rîde, er-Resâilü'l-
Kindîel-Felsefiyye, Kahire, 1950

es-Sivâsî, Ebu'l-Hayr Abdülmecid b. Muharrem b. Muhammed *Fâtiha*
Tefsiri, Süleymâniye/Mihrişah Sultan-300/2.

Kuşeyri, *en-Nahvu'l Müevvel* Süleymâniye ktp.,Bağdatlı vehbi Ef. kit.
2040/1; Hacı Bekir Ağa Nu. 344; Hacı Mahmud Ef. kit. Nu.
2040/11

_____ *Letâifü'l-işârât*, Mısır, 1981

M. Şahinoğlu, Nazif, *Abdülkerim el-Cûlî*, DİA, c. 1, s. 250

Massignon, *Essai*, Paris, 1968

Meydan Larousse, İst. 1973

Mu'cemu'l-Vasît, Mısır, 1972,

Nahifi, Süleyman, *Risale-i Hıziriyye*, Süleymâniye kütüphanesi, Hacı
Mahmud 4674

Niyazi Mısırî Muhammed *Tefsîr-i Fâtiha-i Şerîfe*, Süleymaniye/Pertev
Paşa-620/7

Öztürk, Yaşar Nuri, *The eye of the heart*, Redhouse Press, İstanbul,
1992 (çev. Richard Blakney)

_____ *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete göre Tasavvuf*, İstanbul, 1989

Rafiuddin Muhammed b. es-Seyyid Haydar et-Tabâtâî, *eş-Şeceratü'l-
İlâhiyye fî merâtib-i usûli'l-Akâid*

Ramazanoğlu Mahmud Sâmi , *Fâtiha Sûresi Tefsiri*, Erenler Matbaası,
1984, İstanbul.(53 sahife)

er-Râzî, Fahreddin , *Mefâtihu'l-Ğayb*, Tahran, ts.

Sadreddin Konevî, *İ'câzü'l-Kur'ân fî Tefsiri ümmi'l-Kur'an*,
Süleymaniye/Yeni Cami-62.

- Sâmî, Abdurrahman, *Fâtîha Sûresi Tefsiri*, M. Erol Kılıç özel ktp.
 _____ *Divân-ı Sâmî*, İzmir, 1980
 _____ *el-Meslekû's-Sâmiyye fî sülûkî'n-Nakşıyyetî'l-Behâiyye ve'l-Halvetiyyetî'l-Hûsâmiyye*, Matbaa-i Osmâniyye, 1332
 _____ *Evrâdû'l-Mukarrabîn*, Matbaa-i Osmâniyye, 1332
 _____ *Hadîs-i Erbeîn*, M. Erol Kılıç özel ktp.
 _____ *Kenzû'l-Âşıkîn*, M. Erol Kılıç özel ktp.
 _____ *Kitâb-ı ed-Düstûru'l-Bedî*, M. Erol Kılıç özel ktp.
 _____ *Kitâbu's-Surr'l-Kadîr fî İlmi'l-İksîr*, M. Erol Kılıç özel ktp.
 _____ *Kitâb-ı Surrî't-Tevhîd*, M. Erol Kılıç özel ktp.
 _____ *Mî'yâru'l- Evliyâ*, İstanbul, 1339
 _____ *Müntehebât-ı Sâmiyye*, İstanbul, 1338
 _____ *Müteferrik Risâleler*, M. Erol Kılıç özel ktp.
 _____ *Tefsîru'l-Kur'ân Tenvîrû'l-Beyân*, M. Erol Kılıç özel ktp.
 _____ *Tevcîhû'l-Âyâtî'l-Muhtelefi'z-Zâhîr*, M. Erol Kılıç özel ktp.
 es-Sivâsî, Ebu'l-Hayr Abdülmecid b. Muharrem b. Muhammed *Fâtîha Tefsiri*, Süleymâniye/Mihrişah Sultan-300/2.
 eş-Şa'rânî, Abdülvehhâb Ahmed b. Ali, *Kitâb-ı Mizân*, Süleymaniye ktp, Efgani 9
 Ülken, Hilmi Ziya, *İbn Sina*, İ. A.
 Uludağ, Süleyman, *Fahreddin Razi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991
 Uludağ, Süleyman, *Kuşeyri Risâlesi*, İstanbul, 1981
 Vassaf, Hüseyin (Osmanzâde) *Sefîne-i -Evliyâ-yı Ebrâr ve Şerh-i Esmâr-i Esrâr*, I-V, Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 2305-2309
 Wensinck, A.J. Concordance, *el-Mu'cemû'l-Mufehres li elfâzi'l-Ehâdisi'n-Nebevî*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1988
 Yavuz, Yusuf Şevki, *Beyzâvî*, DİA c.6
 Yüce, Abdülhakim, *Fahrüddin Râzi'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Eserindeki İşâri Tefsir Yönü*, Basılmamış doktora tezi, 1992
 Yılmaz, H. Kamil, *Mevlânâ ve Tasavvuf*, Konya, 1992
 _____ *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevinin Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul, 1990
 ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kahire, 1967,
 ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, Mısır, 1306;

ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer , *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûnü'l-Akâvil fî vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut, ts.

ez-Zerkani, Muhammed Abdülâzim, *Menahilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, ts.

ez-Zirikli, Hayruddin, *el-A'lam*, 1957

